LA GRÈCIA CATALANA DES DE LA MORT DE FREDERIC III FINS A LA INVASIÓ NAVARRESA (1377-1379), per A. Rubió i Lluch.

CONSIDERACIONS GENERALS. — PRELIMINARS DE L'ANEXIÓ

La mort del rei Frederic III el *Semplice*, darrer duc d'Atenes del casal de Sicília, obrí per a la Grècia catalana, com dèiem en la nostra anterior monografia [1], un nou període en el que s'inicia la seva anexió definitiva a la nostra corona. Es aquest un període, no ja tan sols de dissolució política, ja que aquesta comença en rigor amb la mort de Roger de Llúria (1370), sinó de desintegració territorial; ambdues ocasionen la total ruïna d'aquells llunyadans dominis. Tres reis, però, de la nostra nissaga regnaren encara després de l'anexió, amb sobirania més o menys efectiva, sobre les desferres dels esmicolats Ducats d'Atenes i Neopàtria: Pere III (1380-87), Joan I (1387-92) i Martí I, rei de Sicília (1392-1407), fill major de Martí I l'*Humà* rei d'Aragó, que intenta llur reconquista.

En aquesta època origina la mutilació més forta del territori grec, un fet inesperat; la invasió dels Navarresos, que, precedits í ajudats per altres enemics interiors i exteriors, se clavaren com una espina en el centre mateix dels Ducats, portant-se'n d'una urpada la Beòcia i la Lòcrida, que ja no retornaren mai més al poder dels Catalans. Quan Pere III fou proclamat definitivament duc d'Atenes i de Neopàtria (1380), gaire bé no li quedaven en terra grega sinó les capitals dels dos antics Ducats, amb llurs territoris, i els dominis del comte de Salona.

El període que anem ara a estudiar, — com els anteriors publicats en els Anuaris de l'Institut d'Estudis Catalans, a tall de minuciosa monografia [2],

(1) *La Grècia catalana des de la mort de Roger de Llúria fins a la de Frederic III de Sicília* (1370-1377) (Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXIII-XIV).

(2) No cal que repetim ací quant hem ja manifestat en els nostres treballs anteriors, és assaber: que ens proposem no ometre cap detall per insignificant que paregui, perquè som d'opinió que tractant-se de períodes tan obscurs i de terres que han deixat una estela tan gloriosa en els anals de l'humanitat, i tractant-se d'estudis de tal guisa, destinats principalment als erudits i especialistes, seria com un crim de lesa història tornar a deixar inèdit lo que ha costat tants d'esforços i tant de temps de descobrir. Si Deu ens dóna forces i espai, tornem a repetir-ho, amb aquests materials purament científics pensem bastir una *Història de la Grècia catalana*, que sigui capidora i grata a tota mena de lectors, sens cap aparell d'erudició, ni disquisicions emfarfagoses. Aleshores se'ns podrà creure sobre la nostra paraula, perquè qui vulgui cercar les fonts, ja sabrà aon podrà trobar-les. A açò ajudarà sobre tot la publicació del nostre *Diplomatari de l'Orient català*, en curs d'impressió, paralitzada molts cops per les dificultats oposades per la guerra mondial a les comprovacions de documents en els arxius estrangers.

més que de narració històrica — va ésser objecte, ara fa més d'una trentena d'anys, d'un detingut treball, el segon que varem dedicar a la història dels Catalans de Grècia [1]. Dit estudi va ésser rectificat després en alguns punts molt importants, ara fa tretze anys, en un article publicat en el primer ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS [2]; mes des de aleshores ençà, nous descubriments en els nostres arxius de la Corona d'Aragó i del Reial Patrimoni, en recerques que gaire bé ens atrevim a qualificar de definitives, i l'aparició de noves publicacions europees de grandíssima importància, ens permeten rectificar altre cop i ampliar considerablement el darrer període de la nostra dominació a Grècia, avui el més esclarit de aquesta obscura, i fins ara, quasi ignorada història, que tot just fa sols un quart de segle comença a ésser incorporada a la general d'Europa, d'una manera independent i substantiva. Les vicissituts de la dissolució dels dominis catalans de Grècia se troben quasi bé sols consignades d'una manera fragmentària, però relativament abundosa, en una munió de registres de la cancillería catalana: la palermitana, fins ara la primera font històrica, emmudeix ja completament. Si els Ducats de Grècia haguessin depengut únicament de la nostra corona, la terra dels herois i de les muses no es presentaria davant de la posteritat tan despullada de notícies, durant la catorzena centúria; i aleshores, sens dubte, el període català podria competir amb el clàssic en riquesa d'informacions i de contingut, ja que no en grandesa i en interès històric. Una dotzena d'anys de sobirania directa catalana, en dominis esmicolats i en complerta descomposició, donen major abundor de documents, que els que d'una setantena d'anys se conserven escampats en els arxius d'Itàlia, França i Espanya.

D'aquest darrer tràgic període d'existència sols ressenyarem en aquest capítol les primeres temptatives d'anexió a la nostra corona, que foren acompanyades d'una formidable guerra intestina i de l'aparició en la terra grega de temibles enemics exteriors. De tots aquests perills en sortí parcialment triomfadora la gent catalana, en la qual originaren tan dures proves un admirable esperit de solidaritat de niçaga i d'heroica resistència. Mes, com deiem en l'anterior estudi, era ja massa tard, i l'anexió d'aquells llunyadans estats transmarins a la mare pàtria, que cercaren com a únic remei de salvació, ja no pogué evitar, sinó retardar per uns quants anys, com lenta agonia d'un robust organisme, la seva total dissolució.

Considerem aquesta època, que s'estén des del juliol de 1377 al setembre de 1379, com a preliminar a l'anexió, per tal com aquesta no es realitzà d'una manera definitiva, sinó després dels aplecs d'Atenes i Salona en la primavera de 1380, que foren la confirmació oficial de la sobirania catalana, una vegada vençuts i localitzats definitivament els perills de la guerra civil i de la invasió

(1) *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión* (Memorias de la Real Academia de Buenas Letras, t. IV, Barcelona 1887).
(2) *Atenes en temps dels Catalans* (ANUARI MCMVII).

navarresa. En rigor el període preliminar de l'anexió s'estén des de 1377 a 1380, més per l'abundància de materials històrics, sols podem en aquesta monografía tractar-ne la primera part (1377-1379), deixant-ne la segona (1379-1380), o sigui els fets de la invasió navarresa per a un altre capítol posterior.

I

Conseqüències de la mort de Frederic III de Sicília

Testament de Frederic III. — Pere III tracta d'apoderar-se de la corona de Sicília. — Lluita de les parcialitats sicilianes. — El papa s'oposa a les pretensions de Pere III. — Joan Galeazzo pretén la reina Maria. — Activa participació den Guillem Ramon de Moncada en sa deslliurança.

Testament de Frederic III.

A l'expirar a Messina en 27 de juliol de 1377 el rei Frederic III de Sicília (1), deixava com hereva de la corona d'aquest regne i dels Ducats d'Atenes i Neopàtria, d'ell dependents, la seva filla Maria, fadrina aleshores de quinze anys. Era aquesta l'únic fruit legítim de les seves primeres noces amb la infanta Constanza d'Aragó, realitzades sota l'influència del Gran Justicier Artal d'Alagó, cap de la noblesa i parcialitat catalanes (2).

Amb el seu testament la cridava son pare a la dita successió, establint per via de substitució que en el cas de morir ella sense infants, devia succeir-la En Guillem Frederic, fill natural d'aquell, i sols morint aquest sense hereus, designava com a tals els fills de la reina d'Aragó, sa pròpia germana. Tutor de la reina menor, fins a l'edat de divuit anys, nomenava el Gran Justicier, Artal d'Alagó (3). La infanta Dona Maria quedava hereva universal en el regne de Sicília i en els Ducats d'Atenes i Neopàtria, així com també en les illes an aquell adjacents, excepte les de Malta i Goy (Gozzo), que eren reservades a En Guillem Frederic d'Aragó son fill natural (4).

Pere III tracta d'apoderar-se de la corona de Sicília.

Més el nostre rei Pere III, basant-se en el testament de Frederic II, que excloïa les fembres de la successió de la corona de Sicília, pretengué per a ell la sobirania de l'illa, per la raó que el difunt rei havia mort sense fills mascles legítims (5). Durant tot el seu regnat perseguí amb constància la realització del seu somni imperialista d'unir altra volta a la seva corona, tots els estats governats per prínceps eixits del casal d'Aragó, que per distints motius polítics

(1) Sobre la mort de Frederic III, vid. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,261 (Barcelona, setembre 1377), f. 128, 151, 156, 162; Reg. 1,258, f. 164 (octubre 1377); Reg. 1,263, f. 33, 33 v.; Reg. 1,096 (1377-78), f. 127 v.; Reg. 1,097 (1378-79), f. 155, 162 v.; Reg. 1,098, f. 86, 141. Aquests i altres molts documents, interessants per a conèixer els antecedents de l'anexió de Sicília, no han sigut aprofitats encara. Cridem sobre d'ells l'atenció dels moderns historiadors, sobre tot dels sicilians.

(2) Isidoro La Lumia: *Storia Siciliana*. Palermo 1882. II, 221.

(3) La Lumia: Ibid., 232.

(4) Zurita: *Anales del reino de Aragón*, lib. X, c. XXII.

(5) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,258, f. 164: «...per tal com enten lo senyor rey quel regne de Sicilia, pus es vingut a fembra pertany al dit senyor rey, per lo vincle posat en lo testament del rey Frederich, frare del senyor rey en Jaume, avi del dit senyor.»

se n'havien separat. Guiat d'aquest instint polític va refermar conquestes mal assegurades com la de Sardenya; va retornar al casal d'Aragó el regne de Mallorca i els comtats de Rosselló i de Cerdanya, que l'alt rei En Jaume havia disgregat de la corona; va fer lo mateix amb el marquesat de Tortosa, enagenat pel seu propi pare; va treballar, i ho assolí, que tornés a entrar en l'òrbita d'influència de la confederació, la illa de Sicília, abandonada per Jaume II, davant de les imposicions del Pontificat, i com ben aviat veurem, va voler recollir, també massa tard per dissort seva, el fruit de la sang ardenta i venjativa dels almogàvers, anexionant als seus dominis els llunyans Ducats d'Atenes i Neopàtria. Les tres penínsules del mar llatí, damunt de les quals s'estenien aquells veritables Estats Units Catalans, foren els puntals i el teatre de llur civilització i grandesa.

Per açò recercava ara afanyosament Pere III per al seu primogènit, l'infant Joan, la mà de la pubilla Maria de Sicília (1), la qual volia haver en son poder de totes passades, tant si es casava o no amb l'infant, a fi i efecte de que aquest regne, que sempre havia estat governat per una branca de la nissaga comtal (2), esdevingues una sola cosa amb la corona d'Aragó, com ho havia volgut ja el nostre més patriòtic cronista, En Ramon Muntaner. En l'anexió de Sicília, hi veia vinculat el nostre rei, com ja tinguerem ocasió de manifestar-ho en altra ocasió, no sols la conservació de Còrcega i Sardenya i de les mateixes Balears, sinó tota la prosperitat mercantil de Barcelona (3). I en els capítols endreçats als missatgers que havien d'entendre en les negociacions per al casament del jove duc de Girona, son fill, amb la infanta Maria de Sicília, descapdellava el vell monarca tot un programa de política imperialista i econòmica, tal i de la mateixa manera

(1) Vegi's com encarregava informacions de les qualitats físiques i morals de la jove reina siciliana, en una curiosa postdata a una lletra adreçada en 30 desembre 1378 a son procurador, Joan de Montbuy (Montevobino): «Sobre totes coses, mossen Johan, vos informats de la dita infanta, e de son seny, e de sos nodriments, e de ses costumes, e veiats la vos a ull, e privadejats ab ella com mes puxats; e donats vos be guarda de la seva persona en tal manera que quan ab nos serets nos puxats be e clarament informar.» Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,263, f. 33 i 34.

(2) La nostra cancilleria és molt aficionada a refrescar records històrics patriòtics, com a fonament dels fets d'actualitat, o per a justificar noves orientacions polítiques. Veus-ací com tracta un document l'intent del rei Pere III de retornar la Sicília a la corona:

«Aquestes coses següents deuen portar e dir los missatgers als Sicilians:

Primerament los diguin quel senyor rey los tramet per recomptar e dir com aquell regne exi de captivitat e de opressio o de poder dels francesos per lo rey en Pere, besavi seu, a requesta e demanda lur, membrant los la naturalesa que havian ab la regina Costança, filla del rey Mamfre, de qui eren estat vassalls, e obehiren al dit rey en Pere, lo qual los regi be e sabiament e profitosa, segons ells saben. E lo dit rey en Pere lexals lo rey en Jacme, avi del senyor rey, e fon lur rey. E puys lo rey en Jacme, vagant lo regne d'Arago, vench sen daça e lexals lo rey Frederich. E lo rey Frederich lexa hereter son fill, lo rey en Pere. E lo rey en Pere a son fill, lo rey Loys. E lo rey Loys son frara lo rey Frederich qui entany mori. E lo dit rey Frederich, segons que han dit al senyor rey, ha lexada heratera sa filla e neta del senyor rey, per la qual cosa cove a profit d aquell regne, que ella sia allogada e maridada, pus es de edat, en loch honrat e profitos a aquell regne, per que demana lo dit senyor rey e prega a ells, que ans de totes coses sia presa treva tal e tan sagura entre los qui guerregen, que l dit senyor rey, qui y vol passar personalment per honor e profit d ells, oblidant la edat que ha e la fretura que fara daça en son regne, puga parlar ab ells sobre l estament de la terra, axi com aquell qui es avi, e la dita sa neta, no s deu allogar en matrimoni sens consentiment seu...» (Segueixen els capítols.) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,240, f. 253 v. La carta anterior es de 21 febrer 1379 i la posterior de 20 de març del mateix any.

(3) *La Grècia catalana des de la mort de Roger de Llúria fins a la de Frederic III de Sicília* (1370-1377). ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMXIII-XIV).

com avui es tracten aquests afers per les cancilleries de les grans potències (1).

Desgraciadament el jove príncep no volgué escoltar els consells d'alta previsió del seu pare, i sacrificà un ric patrimoni de la corona a una ardenta passió del seu cor, casant-se el 2 febrer de 1380 amb donya Violant, neboda de Carles el Savi, rei de França. Mes abans, en 13 novembre 1379, la profunda contrarietat experimentada pel seu pare i senyor es desfoga en aquells vulgarots versos satírics, tan coneguts, en els quals es burla de la mala elecció de muller que havia feta:

Mon car fill, per Sent Antoni!
Vos juram qu'ets mal consellat
Com laxats tal matrimoni
En que us dan un bon regnat, etc. (2)

Lluita de les parcialitats sicilianes.

Els ambiciosos projectes del rei Pere preocuparen seriosament al partit nacional o indígena de Sicília, que prenia el nom de fracció llatina, i que durant més de mig segle de guerres civils lluità contra la preponderància del partit català. Aquella fracció se posà resoltament enfront de les pretensions del rei d'Aragó, i fins el partit català restà dividit. Lo mateix que el seu desgraciat pare, la reina donya Maria anava a ésser víctima i joguina dels encontrats bàndols que es dividien la illa, fins que anà a parar a mans del més atrevit i poderós.

No és d'aquest lloc ocupar-nos menudament de l'història de Sicília. Mes les peripècies de la successió a la seva corona estàn tan estretament lligades amb la dels Ducats catalans de Grècia — car elles vingueren més aviat a complicar llurs destins que a afavorir-los — que ens sembla molt oportú i fins necessari, dir quelcom sobre els fets principals ocorreguts entre 1377 i 1382, any en que la reina fou treta de la illa, per a salvar-la del poder dels contraris a la política del rei Cerimoniós. Per altra banda alguns dels personatges que figuren en aquest drama tan accidentat, són els mateixos que intervenen en els destins de la Grècia catalana, i aquesta és una altra de les raons que ens decideixen a insistir en aquests esdeveniments, que ademés no han estat tractats amb gaire detenció ni coneixement de causa, pels historiadors de l'Orient greco-llatí que a ells han tingut de referir-se.

Com dèiem poc abans, el rei Frederic va instituir marmessor de sa filla i adhuc vicari general del regne a Don Artal d'Alagó, comte de Mistreta, pregant-li que tingués la infanta sota sa guarda, fins que es casés o arribés a l'edat

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,240, f. 169: «Item li diran los dans qui son apparellats si l dit matrimoni no s fa. E es lo primer que los Sicilians daran per marit a la dita neta un tiran, lo qual si met lo peu en lo dit regne, ab lo poder que haura, tantost volra haver Sardenya, e ls sera laugera cosa de haver, guardant la disposicio que es», etc. Vid. *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 409, nota 2, aon ha estat publicat lo més important de dits capítols.

(2) Próspero DE BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1836, II, 289.

de divuit anys, i en cas de morir l'Artal, nomenava son sustitut en ambdós càrregs al comte Guillem de Peralta, de noble família que havia donat governadors a la Grècia catalana (1). Ben aviat esclataren noves alteracions en la illa, i tornà a renovellar-se l'antiga discòrdia que existia entre l'Artal d'Alagó i sa parcialitat d'una banda, i de l'altra En Manfred de Chiaramonte o Claramunt — com li deien els Catalans, — i els seus. Al primer el seguiren sos germans, molt nombrosos, i En Guillem de Peralta, entre altres: al segon, el comte Enric Rosso i En Guillem Ramon de Moncada, per no citar sinó els que estàn més lligats amb la present història. Tot això confirma ço que hem dit ja abans que la parcialitat catalana, no es presentà aleshores compacta, ni unida, com en les altres greus crisis polítiques que havien trasbalsat la illa.

El papa s'oposa a les pretensions de Pere III.

Entre tant el rei Pere III havia enviat una embaixada al papa Gregori XI (1370-1378), per tal que l'informés dels drets que ell creia tenir a la possessió d'aquell regne i obtingués d'ell la seva investidura, després de prestat el degut reconeixement de vassallatge envers l'Església. El papa, seguint la tradicional política dels seus predecessors, hostil al casal d'Aragó, s'escusà lo millor que pogué d'acceptar les profertes del rei *Cerimoniós*, al·legant que el regne de Sicília era un feu del Pontificat, i mostrant-se completament contrari a l'aplicació de la llei Sàlica, en la seva successió, ja que les femelles havien cenyida també en temps passats la corona de la illa. En més franca hostilitat se declarà encara el papa Urbà VI (1378-1389), de condició més aspra i rigurosa que son predecessor (2). Malgrat aquesta resistència, el rei se resolgué a pendre a pit baronívolment la empresa de Sicília, seguint l'exemple d'aquell il·lustre antepassat seu, el rei Frederic II — que contestà al papa Joan XXII, en un cas semblant, — amb ruda franquesa d'almogàver, que a les guerres i perills feia temps hi estava avesat (3).

Joan Galeazzo, pretendent de la reina Maria.

El nostre rei Pere III per tota resposta preparà amb prestesa un gran estol pel passatje de Sardenya i Sicília, que's trobaven en situació molt crítica, nomenant-ne almirall a En Bernat de Cabrera, nét del dissortat conseller del mateix nom, tan injustament sacrificat a la crueltat i a la gelosia de envejosos malvats. L'ajuda no devia retardar-se, com se vulla que tenint en son poder el comte Alagó a la reina donya Maria, s'era determinat de casar-la amb En Joan Galeazzo Visconti, senyor de Milà (1378-1402), aquell gran protector de les lletres i admirador del Petrarca, conegut també en aquest temps amb el nom de comte de Virtut. El rei d'Aragó féu tot quant pogué en el terreny diplomàtic, per a destorbar que passés endavant la intenció del que llavors era el cap de la facció siciliana, adreçant-se, entre altres, als seus nebots, Esteve, Frederic i Joan, ducs de Baviera, comtes palatins i del Rhin, per medi den Berenguer

(1) ZURITA: *Anales de la Corona de Aragón*, lib. XI, c. XXI.
(2) ZURITA: lib. X, c. XXV.
(3) FINKE: *Acta Aragonensia*, Berlin, Rothschild, 1907. Doc. 451.

Llaurador, i oferint-los alguna indemnització, si per ventura es consideressin amb algun dret a la successió (1).

El senyor de Milà, actiu i poderós, no s'adormia. Era el mes de juny de 1379, que ja tenia aparellat un gran estol per a passar a Sicília; mes tenint ardits d'aço el rei Pere III, comanà al noble En Gilabert de Cruilles, que sense esperar l'estol de'n Cabrera, anés prestament a combatre amb cinc galeres al Galeazzo, al qual desbaratà per complet, mercès a la celeritat amb què caigué de cop descuit damunt d'ell. D'aquesta manera es tragué de davant el Cerimoniós, que també sabia ésser eficaç, a un dels seus més temibles competidors en els afers de Sicília.

Activa participació den Guillem Ramon de Montcada en la deslliurança de la reina.

Però l'ajuda més útil li vingué al rei d'un noble d'aquella terra, el nom del qual ens és ja conegut, i que d'ací en endavant ha de pendre una participació molt eficaç en els fets de l'illa italiana i dels Ducats catalans de Grècia: ens referim al noble En Guillem Ramon de Montcada, IV comte d'Agosta. Era aquest baró, fill d'en Matheu de Montcada, a qui hem vist vicari general d'aquells estats desde 1359 a 1362 (2). Molt més actiu i ambiciós que son pare, era menys escrupulós encara que ell en els medis que posava en joc per atenyer sos desigs. D'ell ne diu el rei Pere que era de son cor notable cavaller i avalorat, mes de poca puxança de comtat, per no posseir altre que el d'Agosta en Sicilia. Tal vegada el desig d'enriquir-se portà a Grècia al seu pare, i sens dubte, l'acompanyà a les hores el seu fill, perquè de lo contrari, no sab un hom com explicar-se les íntimes relacions que aconseguí amb els principals barons dels ducats helènics. En la seva terra es veié obligat a viure molt planament amb allò poc que havia, i encara vingué a mancabar son poc entreteniment, l'Artal d'Alagó, un dels quatre vicaris d'aquell regne, arrebassant-li un estany de què el brau comte havia bona renda per la pesquera del molt peix que allí s'hi nodria (3). El desig de venjança i les dificultats de sa vida el feren astut i diligent, i el portaren a treballar per la deslliurança de la reina dona Maria de les mans del comte Artal. Tenia-la aquest poderós cavaller durament guardada i en pobre estat en el castell de Catania, quan de sobte el de Montcada posant-se en camí amb una galiota, després d'haver tractat secretament amb els del dit castell, se presentà de nit davant d'ell, tan d'amagat, que sorprengué a l'infanta entre llençols, i se l'endugué tot seguit al seu castell d'Agosta. La sortida de la reina del de la Roca Orsini de Catània, tinguè lloc el 24 de gener de 1378, quasi al mig any de la mort del rei Frederic III (4).

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,258, f. 164. Barcelona 3 octubre 1379: «Primerament... los dira com lo senyor rey ha gran plaer e ls graira molt con ells han a cor lo dit fet de Sicilia e han desplaer que l regne de Sicilia, d on ells son exits, vinga per via de matrimoni o en altra manera en mans del comte de Vertut... Item... que esta descontent de que essent avi de l infanta de Sicilia no l hagin consultat pel matrimoni e pensa que ls ducs se donaran tambe per agraviats, per no haver estat demanats... Item demana ajuda als ducs, car lo senyor rey per les despeses que ls dits ne faran e per esmena del dret si algun han en lo dit regne, es apparellat de convenirse ab ells d alguna gran suma de moneda o de terra, segons que sera raonable.»

(2) Rubió i Lluch: *Els governs de Matheu de Moncada i Roger de Llúria en la Grècia catalana.* Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXI. p. 7 i 8.

(3) *Crónica del rey de Aragón, D. Pedro el Ceremonioso...*, por Antonio de Bofarull. Barcelona, 1850, p. 395.

(4) Zurita: *Anales*, X, c. XXV.

Deixada encontinent l'infanta, ja segura en son poder, passà el de Montcada a Catalunya, per a notificar al rei el fet i demanar-li esforç de gent. El rei li trameté perquè l'acompanyés a Sicília, En Roger de Montcada, de la branca catalana d'aquesta noble família, amb molts hòmens d'armes, els quals arribaren a Agosta, en el moment en què l'Artal feia ja grans preparatius de posar-hi setge. Aleshores prengueren aquells de nou la jove reina i per mar se l'amenaren al castell de la Licata, que pertanyia al noble sicilià Manfred de Chiaramonte. Allotjada alli, tornà de nou a Catalunya el noble Guillem Ramon de Montcada, «e per ço, diu el rei en sa crónica, com Nos e lo infant don Martí nostre fill no li faem aquell aculliment que ell se pensava, retornassen per empararse de la dita infanta, e per foragitarne lo dit mossen Roger e ls catalans» (1).

Mes havent hagut sentiment d'aquesta traidoria, En Roger de Montcada, quan se presentà el poc lleial comte d'Agosta, per a entrar en la Licata, li'n donà la porta pels pits. Per tercera vegada retornà En Guillem Ramon a Catalunya, per queixar-se del poc cabal que d'ell ne feien, i aleshores l'infant En Martí, que sempre procurà guanyar-se'l, li otorgà del seu patrimoni els llocs anomenats Sant Vicent dels Horts, Caldes de Montbuy i Granollers, els quals vengué incontinent el magnat sicilià al comte d'Urgell, i d'aquells diners que n'hagué, armà naus i galeres, i es llençà a la vida de pirata, en la qual se dedicà a robar a tothom, cristians i moros, amics i enemics, així als de sa terra, com als de fora d'ella, fins que posant-se en guarda i en armes la ciutat de Barcelona, va tenir la fortuna de sorpendre'l i cremar-li ses naus (2). La seva vida política posterior és digna d'aquests ignobles precedents. Després d'haver estat encarregat de la governació del regne de Sicília, i de la cura i guarda del tendre infant successor a la corona, per el duc de Montblanch l'infant Martí, — quan aquest desemparà l'illa en 1397, així que tingué notícia de la mort de son germà, el rei Joan I, per a anar a coronar-se rei d'Arago, — i després d'haver-li concedit aquest monarca, per a tenir-lo més obligat, la sobirania de l'illa de Malta amb el títol de marquès, fou de nou deslleial a la reina Maria de Sicília, a la qual abans havia deslliurada; mes vençut aquesta volta en la rebel·lió, i castigat per sa nova felonia, morí a poc després d'aquests fets, en 1398 (3).

Ens ha semblat pertinent donar aquesta lleugera notícia dels principals successos de la vida den G. R. de Montcada, alguns dels quals refereix detalladament en sa crònica el rei Cerimoniós, per tal com ells pinten amb vius colors la

(1) *Crónica*, ed. BOFARULL, p. 396.

(2) Arx. Municipal de Barcelona: *Lletres closes*, Reg. I: «Els concellers de Barcelona s'alarmaren de les pirateries den Guillem Ramon de Muntcada e de l'Eximenis d'Arenos, qui prengue també part en els afers de Sicilia.» Parla també d'aquestes pirateries la crònica de Pere III el Cerimoniós, amb sa acostumada concisió: «E apres un temps havent surgit devant Tarragona, la ciutat de Barcelona cremali les naus.» *Crónica del rey... D. Pedro IV el Ceremonioso...* ed. BOFARULL, p. 396. — Vid. igualment Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,295, f. 25, etc. — En certa ocasió el Soldà amenaçà a Pere III amb represalies per les correries que contra Tuniç feia en G. R. de Montcada. A. GIMÉNEZ SOLER: *El corso en el Mediterráneo. Archivo de Investigaciones históricas. Año I* (1911), p. 165.

(3) ZURITA: *Anales*, lib. X, c. XLII i XLVII.

turbulenta figura d'aquell comte-pirata, que no es proposà altra cosa en sos actes, que enriquir-se per tots els medis que podia, i guanyar-se honors i dignitats. Ocasió tindrem més endevant de revenir a ella, quan se li presenti en la terra grega un nou camp per a sadollar ses ambicions.

Entre tant estava la reina Maria en el castell de Licata, aon l'havem deixada, i sentint mossèn Roger de Montcada que En Manfrè de Chiaramonte feia molts preparatoris per haver-la a mans, la tragué incontinent d'aquell castell, i la tornà de bell nou al d'Agosta, al qual posà tot de seguit rigorós setge l'Artal d'Alagó. Apretada Agosta per mar i terra, la delicada pubilla reial de Sicília degué passar per les més extremes privacions, fins al punt que per fretura de gra i de vianda, arribaren els defensors a tenir de menjar rates i els cuiros dels pavessos (1). En tan crític moment posà fi a tantes peripècies, com epíleg apoteòsic d'un drama, la sobtada aparició del vescomte de Rocaberti, que retornava d'Atenes, després d'haver restaurat temporalment aquell estat, i a ell fou a qui tocà llavors deslliurar inesperadament, d'una manera definitiva, aquella tendre fadrina, del captiveri en què l'havien tinguda adés l'un, adés l'altre dels nobles de la terra. El vescomte aconseguí dur-se-la'n a Sardenya desd'on devia més endavant ésser portada a Barcelona. Alguns anys després (1392) retornà la reina Maria, com verdadera sobirana a sos estats, casada amb l'infant Martí, fill del duc de Montblanch, i aleshores rei d'Aragó, el qual passà a Sicília amb una poderosa armada i la flor de la noblesa dels tres regnes, per a reduir aquella illa a l'obediència de sos senyors naturals (2).

En aquest punt hem de deixar aquesta romancesca història, darrer quadro de la reconquista dels Ducats catalans d'Atenes i Neopàtria, a la qual bé ens caldrà retornar, més endevant, si Deu ho vol, afegint-hi nous i interessants detalls, que ara no són d'aquest lloc, sobre la manera que l'afortunat vescomte de Rocaberti, —que d'un sol cop portava dos dominis a son rei, —dugué a cap la deslliurança de la gentil infanta siciliana.

(1) *Crónica del Rey... D. Pedro el Ceremonioso*, ed. BOFARULL, p. 397.
(2) ZURITA: *Anales*, lib. X, c. L.

II

Situació dels Ducats catalans de Grècia al realitzar-se l'anexió

a) La gerarquia feudal

D. Lluís d'Aragó i el comtat de Salona. — El comtat de Dimítrias. — El Marquesat de Bodonitza. — Els Novelles i son feu de Castri. — Els senyors de Carditza, Atalandi i Queronea. — Senyoriu de l'Estir. — Senyoriu d'Egina. — Consideracions sobre el feudalisme català. — La població catalana dels Ducats.

b) La gerarquia municipal

Els municipis dels Ducats i els seus regidors. — Conjectures sobre el veguer de Tebes. — En Guillem d'Almenara, veguer de Livàdia. — En Galceran de Peralta, veguer d'Atenes. — Autonomia d'aquesta ciutat. — L'Andreu Çavall, capità de Neopàtria. — Ses violències. — Escasses notícies de Siderocastro. — Capità i castellans de Salona.

c) La gerarquia eclesiàstica

Arxidiòcesis i diòcesis dels Ducats. — Antoni Ballester, arquebisbe d'Atenes.

La ràpida relació d'aquest interessant episodi amb el qual conclou la seva crònica personal el rei Cerimoniós, és — com acabem d'indicar, — un pròleg del tot indispensable per a explicar les causes que determinaren a la major part dels pobladors catalans dels Ducats d'Atenes i Neopàtria, a cercar la protecció i sobirania directa del casal de Barcelona. Mes abans de referir les causes que motivaren la formació d'aquest partit anexionista, ens apar que hem de donar una lleugera idea sobre la situació general dels Ducats catalans en el bell punt en què comencen a manifestar-se els primers símptomes d'aproximació a la metròpoli, explicant sa estructura feudal i municipal i sa organització eclesiàstica, i fent ensems una detallada menció dels principals personatges que figuraren dins d'aquestes diverses categories. D'aquesta manera coneixerem més be l'escenari del nou període històric, el darrer de nostra dominació, que anem a estudiar. La nostra mateixa cancilleria ens assenyala en aquest punt la ordenació dels fets. L'únic registre en ella dedicat separadament als documents referents a la Grècia catalana — però que conté únicament una part molt petita d'ells, ja que els més se troben escampats en la llarguíssima sèrie dels que constitueixen el fons migeval — en el foli preliminar, a manera de pròleg, ens ofereix un curiós catàleg, el primer i únic que se'ns ha conservat de la nostra dominació a Grècia, el qual conté la divisió geogràfica i feudal, la organització eclesiástica, i fins la relació dels primers nobles catalans de la terra. Aquest important catàleg, dreçat probablement entre 'ls anys 1380 i 1381, requereix un detallat comentari, per a compendre més clarament la exposició històrica dels fets d'aquesta època.

a) La gerarquia feudal

Com a feus més importants de què es té notícia en aquests darrers temps de nostra dominació s'han de citar en primer lloc, els comtats de Salona i de Dimitrias (Mitra), i el marquesat de Bodonitza, i després d'ells, en categoria més subalterna, les baronies o senyorius de Castri, Caprena, Carditza, Atalandi, Estir i d'Egina (la Eguena). De cada un d'ells anem a ocupar-nos tan detingudament, com ens ho consentin les notícies que d'ells hem pervingut a recollir.

D. Lluís Frederic d'Aragó i el comtat de Salona.

Al front de la gerarquia feudal trobem en dit catàleg al noble D. Lluís Frederic d'Aragó, o simplement, D. Lluís d'Aragó, com se l'anomena en els documents del temps, comte de Salona i senyor de Loidorikion (Ledorix) i de Zeitun (Citó), el més prestigiós baró de la terra, la darrera i més interessant personalitat que apareix en el complicat escenari que va a obrir-se davant dels nostres ulls en els últims dies de la nostra dominació, i ensems la més coneguda en la sèrie dels conquistadors, si exceptuem les de Anfós Frederic, son avi, i del mariscal Roger de Llúria. En temps d'aquest darrer vicari general, que no li fou pas favorable. és quan son nom se'ns presenta per primera vegada en l'història dels Ducats, En 1367, a instància de dit Roger de Llúria, degué cessar, per raó de sa menor edat, en el càrrec de castellà de Siderocastro, per al qual fou anomenat En Nicolau de Sosa, per tota sa vida. Aquesta enagenació del càrrec no s'oposava a l'alt domini del castell, que passà en 1366 al seu poder, per via hereditària, i en sa posessió mantingué a D. Lluís d'Aragó el rei de Sicília a pesar de la representació feta en 1367, en els capítols de Tebes, perquè el tragués de sa jurisdicció feudal [1]. Res més no sabem d'ell des d'aquest any fins al de 1374; mes molt gran devia ja ésser llavors son prestigi, quan tan jove encara, el vot plebiscitari de tots els municipis de la terra, després d'un violent període d'anarquia, el portà a l'alta dignitat de vicari general, en associ de son oncle, D. Bonifaci d'Aragó. Aleshores, si bé per breu temps, recobrà la Companyia, que encara conservava son antic nom de combat, la unitat política gairebé desapareguda. Don Lluís d'Aragó heretà el valor del seu avi, N'Anfós Frederic, i a no haver mort en el ple de sa vida, com joves moriren aquest dit avi seu, el fundador de sa nissaga, son pare Jaume Frederic, i son oncle Pere Frederic, tal vegada haguera salvat als Catalans de Grècia de caure sota del jou dels Florentins, com els havia de salvar de sucumbir, almenys totalment, als atacs dels rebels i dels Navarressos. Va ésser el darrer rebrot de la sement dels conquistadors, i el tercer i darrer

(1) C. HOPF: *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit.* Leipzig, 1870, VII, 19. Assegura aquest historiador que el jove Lluís Frederich aconseguí arrebassar Siderocastro als Albanesos, mes no hem sabut trobar la font d'on ha tret aquesta notícia. No sembla això probable, perquè dita invasió tingué lloc durant el govern den Pere de Pou, i per tant abans de la segona meitat de 1362. Si en aquest any fou remogut de son càrreg de castellà per sa menor edat, ¿com és possible que cinc anys abans, essent encara una criatura, triomfés dels Albanesos?

II

Situació dels Ducats catalans de Grècia al realitzar-se l'anexió

a) La gerarquia feudal

D. Lluís d'Aragó i el comtat de Salona. — El comtat de Dimítrias. — El Marquesat de Bodonitza. — Els Novelles i son feu de Castri. — Els senyors de Carditza, Atalandi i Queronea. — Senyoriu de l'Estir. — Senyoriu d'Egina. — Consideracions sobre el feudalisme català. — La població catalana dels Ducats.

b) La gerarquia municipal

Els municipis dels Ducats i els seus regidors. — Conjectures sobre el veguer de Tebes. — En Guillem d'Almenara, veguer de Livàdia. — En Galceran de Peralta, veguer d'Atenes. — Autonomia d'aquesta ciutat. — L'Andreu Çavall, capità de Neopàtria. — Ses violències. — Escasses notícies de Siderocastro. — Capità i castellans de Salona.

c) La gerarquia eclesiàstica

Arxidiòcesis i diòcesis dels Ducats. — Antoni Ballester, arquebisbe d'Atenes.

La ràpida relació d'aquest interessant episodi amb el qual conclou la seva crònica personal el rei Cerimoniós, és — com acabem d'indicar, — un pròleg del tot indispensable per a explicar les causes que determinaren a la major part dels pobladors catalans dels Ducats d'Atenes i Neopàtria, a cercar la protecció i sobirania directa del casal de Barcelona. Mes abans de referir les causes que motivaren la formació d'aquest partit anexionista, ens apar que hem de donar una lleugera idea sobre la situació general dels Ducats catalans en el bell punt en què comencen a manifestar-se els primers símptomes d'aproximació a la metròpoli, explicant sa estructura feudal i municipal i sa organització eclesiàstica, i fent ensems una detallada menció dels principals personatges que figuraren dins d'aquestes diverses categories. D'aquesta manera coneixerem més be l'escenari del nou període històric, el darrer de nostra dominació, que anem a estudiar. La nostra mateixa cancilleria ens assenyala en aquest punt la ordenació dels fets. L'únic registre en ella dedicat separadament als documents referents a la Grècia catalana — però que conté únicament una part molt petita d'ells, ja que els més se troben escampats en la llarguíssima sèrie dels que constitueixen el fons migeval — en el foli preliminar, a manera de pròleg, ens ofereix un curiós catàleg, el primer i únic que se'ns ha conservat de la nostra dominació a Grècia, el qual conté la divisió geogràfica i feudal, la organització eclesiástica, i fins la relació dels primers nobles catalans de la terra. Aquest important catàleg, dreçat probablement entre 'ls anys 1380 i 1381, requereix un detallat comentari, per a compendre més clarament la exposició històrica dels fets d'aquesta època.

a) La gerarquia feudal

Com a feus més importants de què es té notícia en aquests darrers temps de nostra dominació s'han de citar en primer lloc, els comtats de Salona i de Dimitrias (Mitra), i el marquesat de Bodonitza, i després d'ells, en categoria més subalterna, les baronies o senyorius de Castri, Caprena, Carditza, Atalandi, Estir i d'Egina (la Eguena). De cada un d'ells anem a ocupar-nos tan detingudament, com ens ho consentin les notícies que d'ells hem pervingut a recollir.

D. Lluís Frederic d'Aragó i el comtat de Salona.

Al front de la gerarquia feudal trobem en dit catàleg al noble D. Lluís Frederic d'Aragó, o simplement, D. Lluís d'Aragó, com se l'anomena en els documents del temps, comte de Salona i senyor de Loidorikion (Ledorix) i de Zeitun (Citó), el més prestigiós baró de la terra, la darrera i més interessant personalitat que apareix en el complicat escenari que va a obrir-se davant dels nostres ulls en els últims dies de la nostra dominació, i ensems la més coneguda en la sèrie dels conquistadors, si exceptuem les de Anfós Frederic, son avi, i del mariscal Roger de Llúria. En temps d'aquest darrer vicari general, que no li fou pas favorable. és quan son nom se'ns presenta per primera vegada en l'història dels Ducats, En 1367, a instància de dit Roger de Llúria, degué cessar, per raó de sa menor edat, en el càrrec de castellà de Siderocastro, per al qual fou anomenat En Nicolau de Sosa, per tota sa vida. Aquesta enagenació del càrrec no s'oposava a l'alt domini del castell, que passà en 1366 al seu poder, per via hereditària, i en sa posessió mantingué a D. Lluís d'Aragó el rei de Sicília a pesar de la representació feta en 1367, en els capítols de Tebes, perquè el tragués de sa jurisdicció feudal [1]. Res més no sabem d'ell des d'aquest any fins al de 1374; mes molt gran devia ja ésser llavors son prestigi, quan tan jove encara, el vot plebiscitari de tots els municipis de la terra, després d'un violent període d'anarquia, el portà a l'alta dignitat de vicari general, en associ de son oncle, D. Bonifaci d'Aragó. Aleshores, si bé per breu temps, recobrà la Companyia, que encara conservava son antic nom de combat, la unitat política gairebé desapareguda. Don Lluís d'Aragó heretà el valor del seu avi, N'Anfós Frederic, i a no haver mort en el ple de sa vida, com joves moriren aquest dit avi seu, el fundador de sa nissaga, son pare Jaume Frederic, i son oncle Pere Frederic, tal vegada haguera salvat als Catalans de Grècia de caure sota del jou dels Florentins, com els havia de salvar de sucumbir, almenys totalment, als atacs dels rebels i dels Navarressos. Va ésser el darrer rebrot de la sement dels conquistadors, i el tercer i darrer

(1) C. HOPF: *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit.* Leipzig, 1870, VII, 19. Assegura aquest historiador que el jove Lluís Frederich aconseguí arrebassar Siderocastro als Albanesos, mes no hem sabut trobar la font d'on ha tret aquesta notícia. No sembla això probable, perquè dita invasió tingué lloc durant el govern den Pere de Pou, i per tant abans de la segona meitat de 1362. Si en aquest any fou remogut de son càrreg de castellà per sa menor edat, ¿com és possible que cinc anys abans, essent encara una criatura, triomfés dels Albanesos?

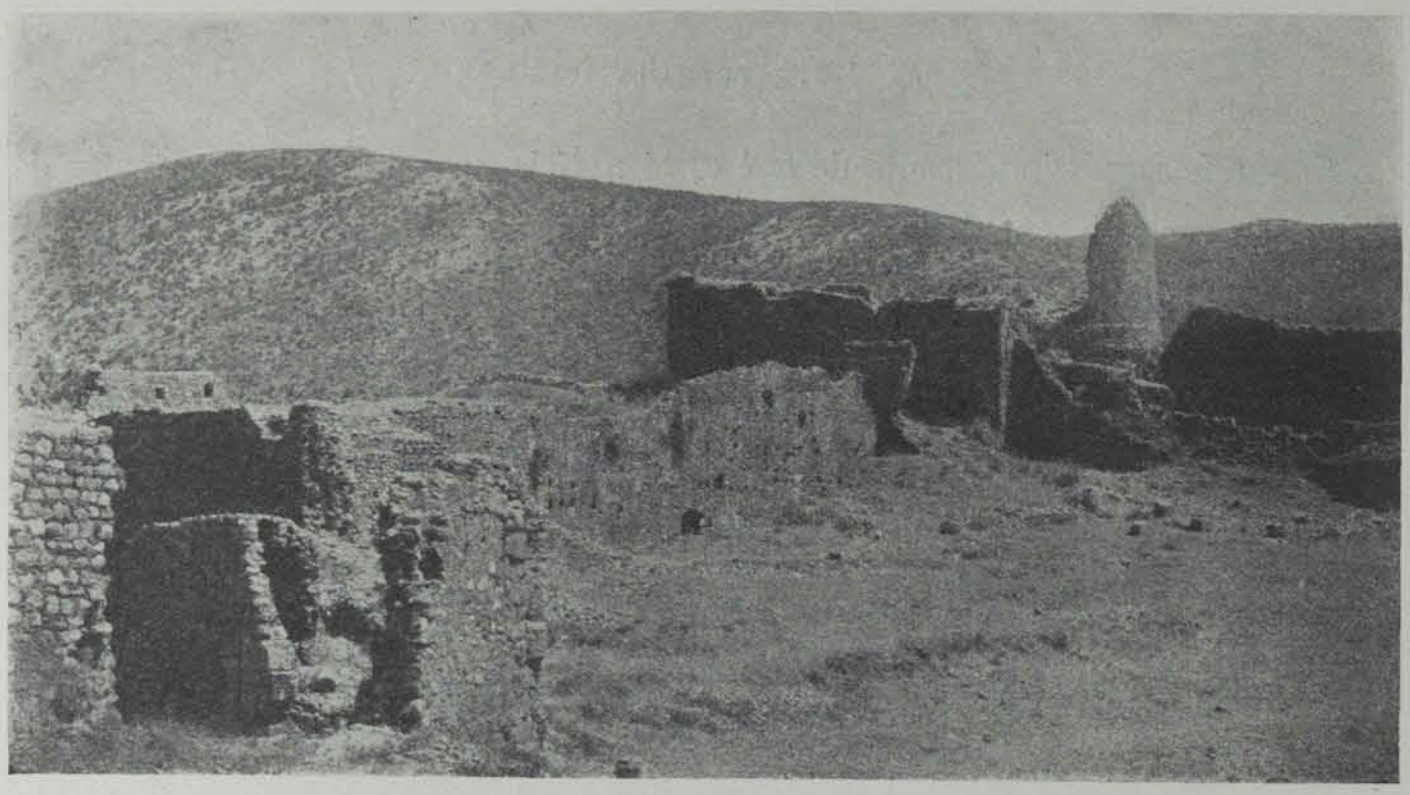

Fig. 1. — Vista del castell de Salona

vicari general de sa familia, vertader eix fonamental de la dominació catalana a Grècia. Tal vegada sense ell no s'haguera realitzat l'anexió dels Ducats a la nostra corona, car ell representava tot quant d'estable i organitzat quedava en la terra: cap altre poder era tan fort i arrelat com el seu: en son nom semblaven reviure les glòries de l'antiga Companyia, i en ell confiaven els Catalans com en l'únic capdill que pogués dur-los a la victòria. La mort el deturà en son camí, i l'impedí realitzar son desig d'empaltar nova sang catalana en la soca mig-hel·lenitzada de sa nissaga comtal, casant sa filla Maria amb el fill del vescomte de Rocaberti. Sobre d'ell planà la malestrugança que perseguia sa família i que féu d'ell l'única figura legendària que ha quedat viva en el poble grec, com record de nostra dominació (1).

Molt jove encara degué casar-se D. Lluís d'Aragó, amb la *despina* o princesa Helena Cantacuzeno, besnéta de l'emperador de Bizanci Joan VI Cantacuzeno (2), de la qual pels vols de 1370, tingué una filla, anomenada Maria, únic fruit de son matrimoni, la qual fou la desditxada Helena que havia d'atraure tots els horrors de la guerra extrangera damunt de sa pàtria. Aquest enllaç mostra ben a les clares la consideració de què fruïa en la cort de Bisanci, i en la de la Morea,

(1) A. Rubió i Lluch: *Tradicions sobre la caiguda del comtat català de Salona.* Barcelona, 1910 («Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya»).

Vid. el drama que escriví en sa jovenesa l'eminent historiador grec Spiridion P. Lambros: Ὁ τελευταῖος κώμης τῶν Σαλώνων. — Ἐν Ἀθήναις, 1870. Son protagonista és el nostre D, Lluís d'Aragó, i està basat principalment en falses tradicions a ell relatives que es troben en l'historiador atenès Chalcocondylas i l'anònim autor de la *Crónica del Galaxidi.* Els Catalans són pintats en aquest drama ultra-patriòtic amb els més negres colors. — *La Veu de Montserrat.* Any IV, n. 49, 59 i 51. 1881. Vid. el meu article: *Breus consideracions sugerides per la lectura d'un drama grech.*

(2) Hopf: *Chroniques greco-romanes.* Berlín, 1873, p. 536.

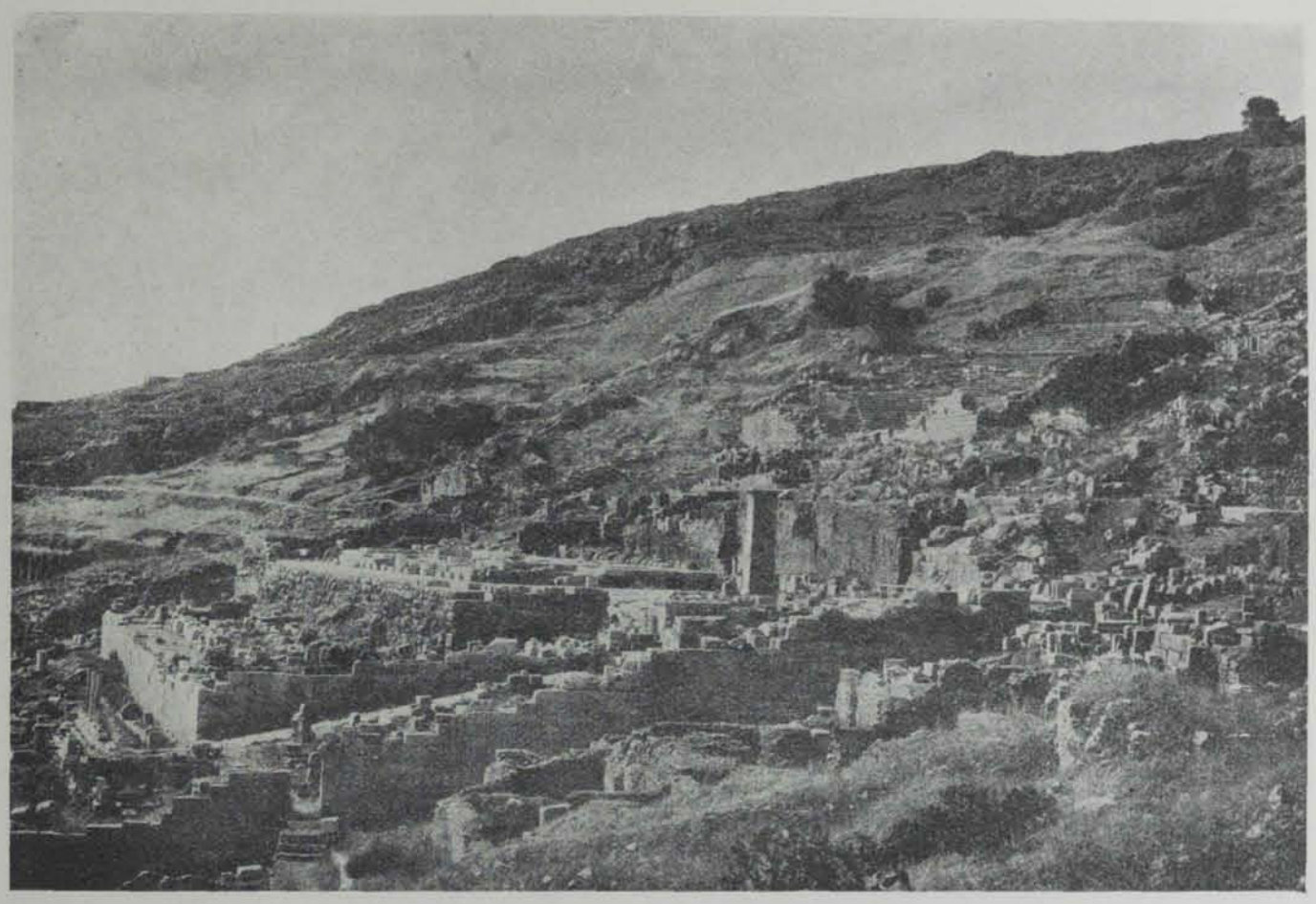

Fig. 2. — Vista general de les ruïnes de Delfos

el jove comte català, la confiança que son govern inspirava, i fins el benestar i esplendor que regnarien, — semblant als de la cort ducal de l'Atenes franca, sota els dominis dels de la Roche i de Brienne, — en el grandiós castell dels Frederics d'Aragó, la més bella relíquia arquitectònica de la Grècia franca (fig. 1). La comtessa Helena no seria dona de vulgars dots. Els nostres reis Pere III i Joan I sostingueren amb ella freqüent correspondència, part de la qual s'ha salvada, per fortuna, en els registres de la nostra cancilleria, i el segon en particular, no sols respectava en ella, *la gran sang de l'imperi de que devallava*, sinó que tingué en gran apreci *la seva saviesa i proesa*. Per dissort aquesta dona no sabé dominar les seves passions, i per elles oblidà tots els seus devers de mare i de princesa. Amors, barrejades amb històries de espantosos crims, deshonraren l'antic castell de Salona, sobre el qual semblava reviure la memòria plena de misteris i arts demoniacals, encara no esborrada del tot en les ruïnes aleshores quasi soterrades del veí santuari de Delfos (fig. 2), tan famós en l'antiquitat, conegut llavors sota'l nom de Kastri, que havia fet d'aquelles famoses encontrades la terra clàssica de lo sobrenatural (1).

El domini feudal de Don Lluís d'Aragó era també el més dilatat del país ducal. El comtat de Salona prenia son nom de sa ciutat principal, la Sola o la

(1) MILLER: *The Latins in the Levant*, p. 346.

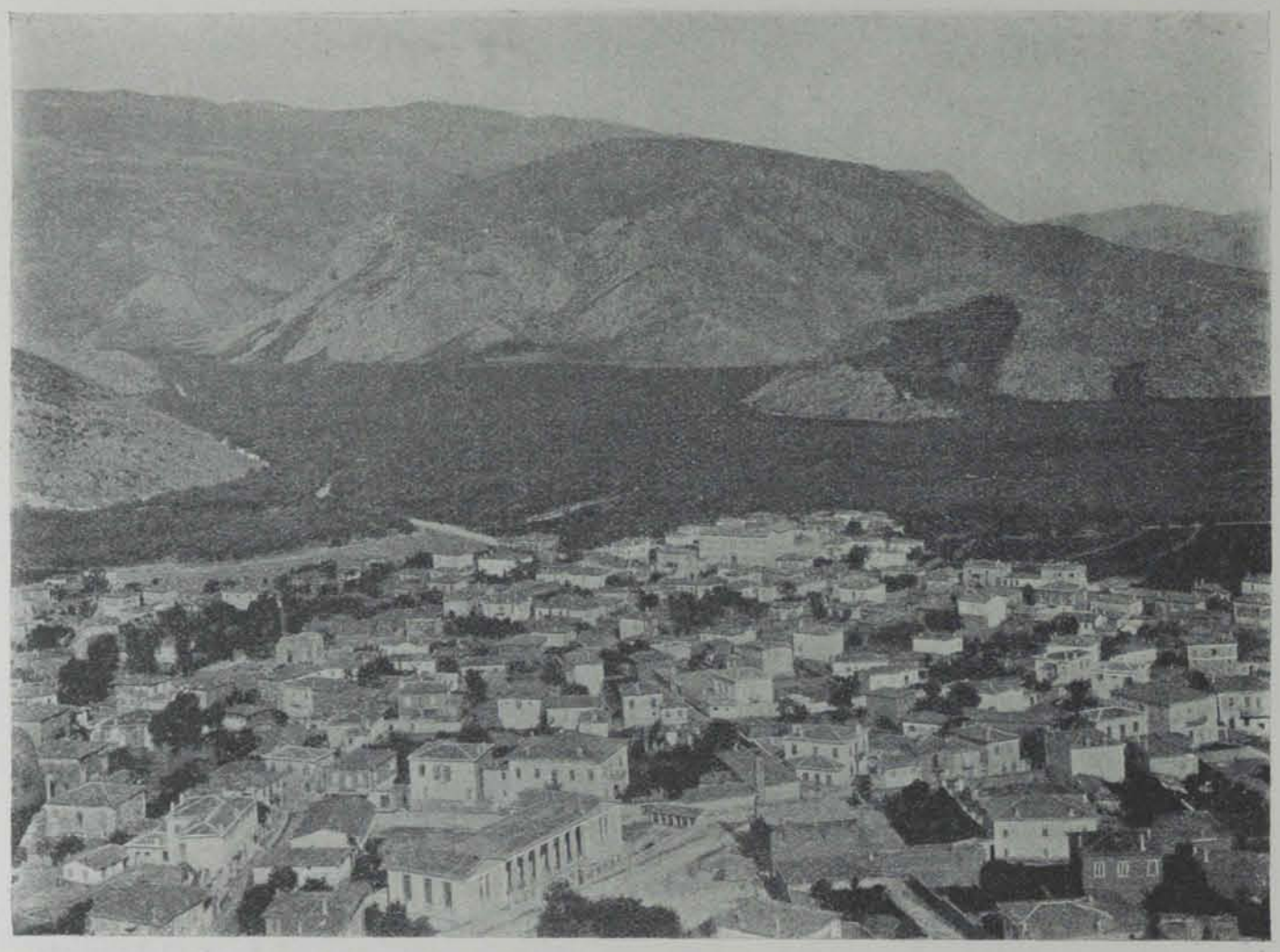

Fig. 3. — Vista de la moderna Amphyssa (Salona)

Sula dels francs, la qual ocupava el lloc de la clàssica Amphyssa, l'antiga capital dels Locris Ozoles (fig. 3). Les planes de l'història de la famosa ciutat hellènica quedaren quasi en blanc des dels dies posteriors a Filippus de Macedònia. En la època franca també té apenes història. Es en la catalana quan se torna a relligar el fil de sa existència política, interrompuda des dels dies clàssics, i el nostre arxiu conserva de Salona un tresor d'informacions, que sols poden disputar-li en el mateix període les ciutats d'Atenes i de Tebes. No és la ocasió ara de fer-ne la descripció, intentada ja en un treball anterior nostre (1), però hi afegirem encara alguns pocs detalls. En les seves fèrtils valls, que tanquen altes muntanyes, dominades per altures tan majestuoses, com el Parnàs, el Kiona, el Elatos i el Geroleka, coronades de neus gran part de l'any, se conservava llavors, com encara actualment, la més pura raça grega, i en el seu cor s'alçava sobre un montícul espadat l'esplèndid castell de Salona, mig pelàsgic, mig franc, i qui sab si mig català, les pintoresques ruïnes del qual, dissortadament entregades a les inclemències del cel i als ravatges dels homens i de la naturalesa,

(1) *Els castells catalans de la Grècia continental.* ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMVIII.

omplen encara al viatger de respecte i d'admiració, en els que s'hi barrejen el record de les distintes civilitzacions que en ell s'hostatjaren. Les ruïnes d'aquesta vella fortalesa són avui, sens dubte, lo més característic de la moderna ciutat grega. La franca, arredossada al peu del dit castell, prengué certa importància en l'època catalana, per ésser la capital del féu més gran dels Ducats.

No era el comtat de Salona l'únic domini d'En Lluís d'Aragó. Per herències, conquistes i donacions s'acumularen a ell els féus que pertanyeren al mariscal Armengol de Novelles, i després a Bonifaci i Pere d'Aragó, respectivament. Així hem vist (1), que fòra del comtat posseia el dinasta català la vila i grandiós castell del Citó (Zeitún), el veí del Ledorix (Loidorikion), darrera del mont Elato, i els ports de Galaxidi i Vitrinitza, en el golf de Corent. Més tard, després de l'anexió catalana (1380), el rei Pere III li confirmà la posessió de la mola de Siderocastro i de la illa d'Eguena o Egina, confiscada al rebel Pere d'Aragó. Per últim, els féus de Lluís Frederic, s'estenien dos anys abans de sa mort fins al bell cor del Mediterrani, damunt de les illes de Malta i Goy (Gozzo) que ja havien pertangut a son avi Anfós Frederic d'Aragó (2).

El comtat de Dimítrias.

Ocupava en aquest temps el segon lloc en la categoria feudal el comte de Mitra, el nom del qual no assenyala el registre esmentat. Sols ens diu d'ell que tenia a ses ordres mil i cinc cents homens de cavall, albanesos, i que portava la bandera de la reial majestat, per ésser natural vassall (3), lo qual podria així mateix indicar que era català. El comtat de Mitra corresponia a la encontrada de Demetrias, nom de l'antiga capital de la Magnèsia, fundada per Demetrius Poliorcetes sobre el golf Pagasètic. Estava situada la ciutat en una altura que dominava les dues planes veïnes, a un costat i altre de Lekhonia i Volo, i era la clau del pas de la Thessalia, al mateix temps que amenaçava la Grècia del Nord. Per sa forta posició, la importància de son port, i la bellesa de sa situació, esdevingué la residència de molts reis de Macedònia. El seu port fou saquejat, junt amb el d'Almyros, per la Companyia catalana (4).

La península de Magnèsia durant tota la Edat Mitjana, i fins a l'època turca, formà una regió montanyosa, isolada i gairebé apartada de les guerres i de les invasions, que sabé guardar sa independència, pagant sols tribut als dominadors valachs, catalans, serbis o turcs, com si l'antiga *lliga grega dels magnetes*, que s'estenia des del mont Pelió a Halos (5), es fos perpetuada al través de l'història. El nostre comte de Mitra o de Demetrias amb els seus Albanesos, devia ésser el senyor semi-independent d'aquesta encontrada, que ha servat la seva organització autònoma fins als nostres dies.

(1) *La Grècia catalana des de 1370 a 1377*, p. 467. Vid. allí les vistes d'aquestes localitats.
(2) HOPF: *Chroniques greco-romanes*. Berlín, 1873, p. 474.
(3) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 1. RUBIÓ I LLUCH: *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, 481.
(4) HOPF: *De historiæ Ducatus Atheniensis fontibus*. Bonna, 1852, p. 92.
(5) M. B. HAUSSOULLER, etc.: *Grèce continentale et îles*. París 1891, p. 139.

Fig. 4. — Vista de les Termòpyles

El Marquesat de Bodonitza.

Segueix en el catàleg feudal al comte de Mitra, el marquès *de la Bandonitza*, que ho era aleshores Francesc I Giorgio, fill de Guilleuma Pallavicini i del venecià Nicolau Giorgio. Més que un noble de la terra, era un feudatari foraster, que sols estava obligat a presentar cada any quatre cavalls armats al vicari general, com regoneixement de domini. El dit marquesat estava enclavat en la muntanyosa regió de les Termòpyles, a la vora del golf de Lamia, enfront de la Eubea, i de la baronia catalana de Atalandi (1). Aquest féu d'origen italià, de curta extensió territorial, enclavat com una espina en el centre mateix dels Ducats i en estratègica situació — car dominava el famós pas de les Termòpiles (fig. 4) — se va mantenir també ferm i semi independent, a despit primer dels Francs, després dels Catalans, i més tard dels Turcs, mercès a la poderosa influència de Venècia, i sols sucumbí en 1414 davant de les escomeses dels Turcs (2).

Els Novelles i son feu de Castri.

Ens toca parlar al present del anomenat castell de l'Estanyol que no apareix fins aquesta època; sa situació geogràfica la varem poder establir fa alguns anys (3). Se trobava al nord del comtat de Mitra o Demetrias, fòra quasi de la frontera

(1) Sobre l'història del marquesat de Bodonitza, vid. W. MILLER: *The Marquisate of Bondonitza* (1204-1414). «Journal of Hellenic Studies», vol. XXVIII, 1908.

(2) HOPF: *Griechenland*, VII, 75.

(3) *Els castells catalans de la Grècia continental.* ANUARI MCMVIII, p. 367. *Castell den Estanyol* es diu en el registre 1,559, f. 7, per ignorància, sens dubte, de la seva posició geogràfica, perquè sa propietat perteneixia als Novelles.

dels Ducats, dels quals era l'últim domini, i el seu propi nom en llengua grega era Castri, avui un miserable llogaret que apenes compta una dotzena de cases. Els Catalans li donaren el d'Estanyol, indubtablement per estar vora del llac o estany de Bobeis, al peu del mont Mauro-Vouni entre Volo i Larissa (1). El llunyadà castell de l'Estanyol, del qual se conserven encara avui interessants despulles, sobretot l'Acròpolis, flanquejada de torres semicirculars, fou l'últim reste de la dominació catalana en la Tessàlia, que ja des de 1337, havia desaparegut quasi del tot, als embats dels Serbis i dels Albanesos.

El darrer baró de Castri o l'Estanyol, fou en aquest temps En Missili de Novelles. Perteneixia a la família dels Novelles, una de les més antigues i preponderants de la terra, que havia donat a la Companyia son primer mariscal i després un vicari general. Son fundador fou l'Ot de Novelles, a qui veiem apareixer per primera vegada, firmant com testimoni a Catània, el 12 de març de 1315, el testament de Na Isabel de Sabran, esposa d'aquell infant almogàver de tan dramàtica història que's digué En Ferràn de Mallorca. Després, durant el vicariat d'Anfós Frederic d'Aragó, el trobem ja a Grècia, on se va casar amb una princesa grega del llinatge bisantí dels Melissenos, emparentat amb la casa imperial dels Comnenos, des que el cèsar Nicèfor Melissenos s'enllaçà en el segle XI amb Eudòxia Comneno (2). L'esposa del mariscal català, filla de Gabriel Melissenos, senyor de Liconia, prop de Demetrias, i germana d'Esteve Melissenos, senyor de Castri, li portà en féu aquestes dues baronies de la Tessàlia (3). Després esdevingué aquesta família molt poderosa i influent, sobre tot durant el vicariat d'Ot de Novelles (1331), i en ses possessions entraren els castells de Siderocastro i de l'Estir, amb altres bens i terres en els términs de Neopàtria i del Citó (Zeitún). Durant el govern del vicari Jaume Frederic, l'Armengol de Novelles se rebel·là contra la senyoria ducal i reial, i això li valgué perdre el primer d'aquells castells, que conquistà el dit vicari, per força d'armes (4). Donà'l cop mortal a la preponderància d'aquesta família el mariscal Roger de Llúria, mentres regia els Ducats (1362-1370), perdent aquella llavors el castell de l'Estir, de que aquest s'apoderà i els bens de Neopàtria i del Citó (5). El darrer rebrot de la nissaga dels mig hel·lenitzats Novelles, Misili o Melissenos del mateix cognom, quedava doncs reduït, en l'època de l'anexió dels Ducats, al seu llunyadà féu de l'Estanyol, i de segur era també semi independent de tota dominació, com els demés territoris de la veïna Magnèsia. Es probable que en aquesta època el senyor de l'Estanyol ja no conservés l'antiga baronia de Liconia.

(1) Tal vegada per a evitar el pleonasme de castell del Castri, és a dir *castell del castell*, i per a distingir-lo amb més claretat, és perquè se li deia castell de l'Estanyol. L'estany de Bobeis, s'anomenava també llac de Karla, i diuen que presenta més d'una analogia amb les llacunes Pontines.

(2) RUBIÓ I LLUCH: *Contribució a la biografia de l'infant Ferran de Mallorca*. Extret del vol. VIII de la revista «Estudis Universitaris Catalans». Barcelona, 1915, p. 25.

(3) HOPF: *Chroniques*, 536.

(4) *Los Navarros en Grecia*. Doc. XXXIX. Lleida 1 setembre 1380. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,366, f. 79 v.

(5) RUBIÓ I LLUCH: *Els governs de Matheu de Moncada i Roger de Llúria*. ANUARI MCMXI-XII, p. 40.

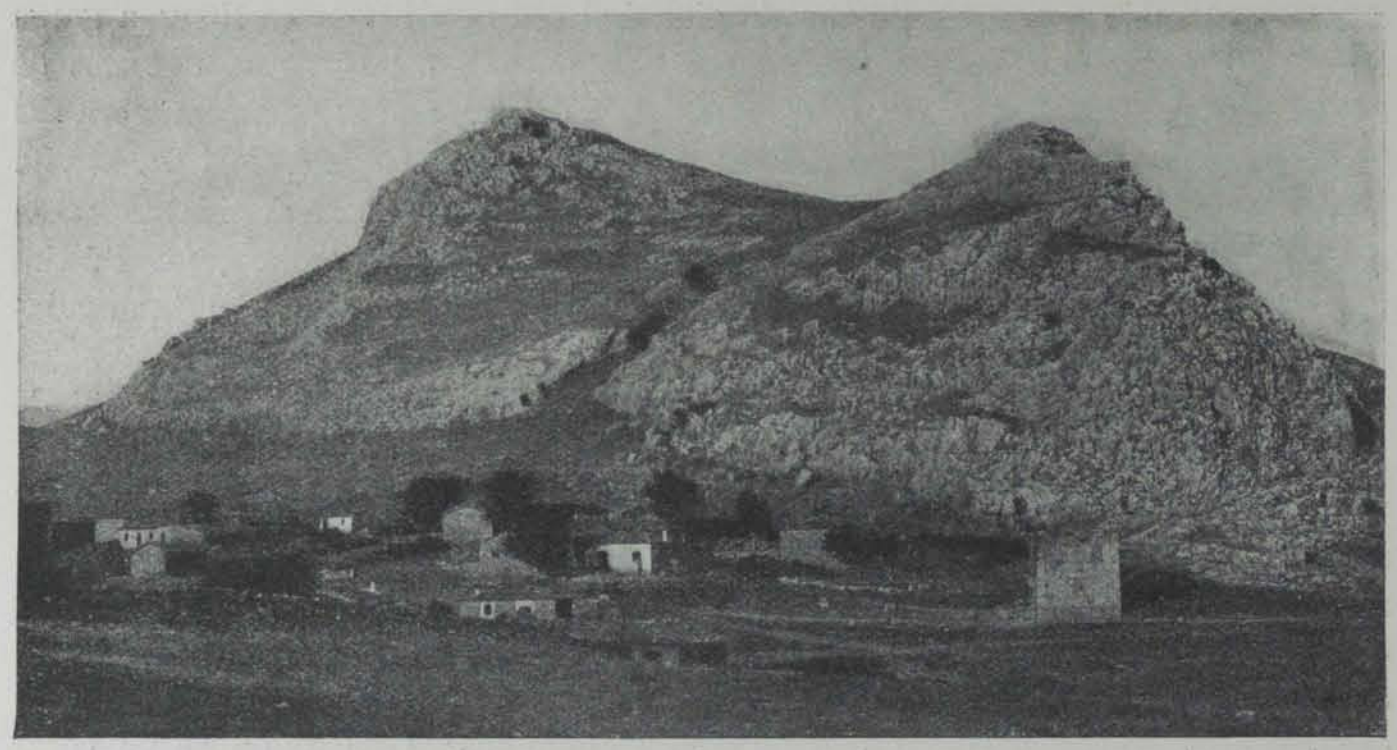

Fig. 5. — Vista de Queronea (La Cabrena)

Els senyors de Carditza, Atalandi i Queronea.

Dintre ja del ducat d'Atenes, en la Locrida i en la Beòcia trobem encara altres petits féus de segona categoria. En primer lloc els de la Cadarniça i del Talandi, dels quals eren senyors els germans Galceran i Francesc de Puigpardines; després els de la Cabrena i Patrici, que pertanyien a P. de Bellestar. Atalandi (Talandi) és actualment una escala o port de la Locrida, en el canal de l'Eubea. La Cadarniça, avui Carditza, situada a la vora del Copais, ocupava el lloc de l'antiga Akraephion, i la Caprena és un pobre llogaret que es troba en l'indret de la famosa Queronea (fig. 5). En l'època franca Carditza o la Cadarniça, fou una baronia que pertanyé a Antoni el Flamenc (1303-1311), un dels que van pendre part en la batalla del Cefis. La seva petita església de Sant Jordi, construïda poc abans de l'invasió dels Catalans, porta una inscripció en grec — un dels pocs testimoniatges d'aquesta llengua en aquella època — en la que's fa menció del seu piadós constructor (1). De la difícil i dubtosa identificació del nom del Patrici, en tractarem llargament en altre ocasió, sens resoldre el problema (2).

Del senyor de la Cabrena (Queronea), En P. de Bellestar, no coneixem altra cosa que el seu nom, que fa sa única aparició en aquesta llista dels féus dels Ducats.

Senyoriu de l'Estir.

Del castell de l'Estir en la Focida, bé pot dir-se que sols té història en la època catalana. Prengué el nom de l'antiga vila beòtica de Stiridos, colònia dels

(1) W. MILLER: *The Latins in the Levant*. p. 228.
(2) *Els castells catalans*. ANUARI MCMVIII, p. 368 i 369. Es difícil de llegir aquest nom en la llista dels féus. Reg. 1,559, f. 1. Pot interpretar-se a la vegada com Patrici i Patrido. La primera acepció sembla la més probable.

Fig. 6. — Entrada del monastir de Sant Lluc

Atenesos, i estava situat davant d'una no gaire enlairada coma, en les vessants de la qual s'aixoplugava el petit poble del mateix nom, un humil llogaret del *demos* de Listomos, d'uns 500 habitants, no molt lluny del famós monastir de Sant Lluc (fig. 6), conegut amb el nom de Stiriotis. Hem pogut reconstruir penosament en altre lloc l'història de la successió dels barons d'aquest obscur féu, història plena de crims i violències. En menys de mig quart de segle passà successivament per les mans dels Novelles, dels Frederic d'Aragó i dels Llúrias, les tres famílies més poderoses dels Ducats, i el seu senyor era en aquest temps En Joan de Llúria, fill del mariscal (1) del mateix nom.

Senyoriu de Egina.

Falta a aquesta ràpida enumeració dels féus de la Grècia catalana en aquest temps, un domini insular del qual no es fa menció en el registre de la nostra cancilleria, sens dubte per haver-ne estat ja privat d'ell com a rebel son posseïdor D. Pere d'Aragó (1374-1380), quan aquell se va escriure. Era dit féu el del *castell e illa de l'Eguena* (Egina), en el golf del mateix nom, enfront de l'Atica (fig. 7). Al peu del castell s'estenia la vila, capital avui de la illa, que li dona el nom. Fou aquest, junt amb el de la *Payada* (Piada), en l'Argòlida prop de Nauplia, l'últim domini català de Grècia. En 1410, son posseïdor, n'Arnau Guillem de Caupena, s'anomenava *senyor de la Leguena i de la Payada*, el qual mantingué estretes relacions amb els dos reis Martí d'Aragó i son fill

(1) Es pot dir que hem fet l'història de l'Estir en les nostres anteriors monografies: *Els castells catalans de la Grècia continental*, p. 368, nota 3, i *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 415 i 416, nota 4, en les que rectifiquem errades fonamentals de *Los Navarros en Grecia* i altres treballs.

Fig. 7. — Vista de la illa de Egina (La Eguena)

Martí de Sicília. El mont Arnà, en l'Argòlida, ens conserva encara el record del nom d'aquell Arnau Guillem, darrer descendent de Joan d'Aragó [1].

Consideracions sobre el feudalisme català.

El quadro de la nostra gerarquia feudal a Grècia que acabem d'escalabornar, ens prova que no va atènyer aquesta un desenrotllament tan complet i organitzat com durant la dominació franca, sobretot en la península peloponesíaca. La Morea és més gran i per sa pròpia naturalesa era més adaptable a la implantació del feudalisme occidental. En ella es fundaren diverses baronies, alguna de les quals, com la de Matagrifó (Akova) i la de Karytena, amb vint-i-quatre i vint-i-dos féus respectivament. Encara avui en dia les ruïnes majestuoses, anomenades pels grecs *paleokastra*, dels castells de Kalabryta, Akova, Karytena, Geraki, Veligosti, Passava, Chalandritza i altres, mostren la rica història dels nobles francs en el Peloponès. Cap dels féus de la Grècia continental, ni en el període franc, ni en el català, arribaren a adquirir tal puixança. Les famílies nobles del ducat d'Atenes en temps dels senyors de la Roche i dels Brienne, foren poc nombroses i importants, i molt menys encara en l'època catalana, en que el sistema feudal es reduí a fites més estretes, per el gran desenrotllament que assolí el règisme municipal en una massa d'obscurs colonitzadors.

(1) W. Miller: Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι. (1204-1566). Μετάφρασις Σ. Π. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις. 1909-1910. II, p. 187.

La població catalana dels Ducats.

En general, el fons de la població catalana dels Ducats fou essencialment burgès. Els registres de la nostra cancilleria, juntament amb els de Venècia, Palerm, Mallorca, i algun altre més, ens han conservat els noms de més de dues centes famílies d'aquesta nova població conquistadora, i en els seus llinatges hi reconeixem moltíssims dels que encara portem avui els Catalans; mes apenes si entre ells hi trobem una dotzena de famílies nobles, al menys en els dies de l'anexió, que és quan se dreçà per única vegada per la nostra cancilleria el primer registre de féus i llinatges senyorials dels Ducats. Aquestes famílies són en aquest temps, les dels Frederic d'Aragó, els Zarroviras de Salona, els Çavalls de Neopàtria; els Puigpardines de Carditza i Atalandi; els Novelles de Castri; els Bellestar de Cabrena; els Fuster, Roger de Llúria, Despou, Guillem de Vita, Joanes i Rodeja, de Tebes i Atenes. Dels antics capdills de la Companyia, els Entença, Rocafort, Arenós, Ahonés, Corberan de Lahet, etc., ni un sol ne restava ja des dels primers temps de la conquesta; la major part moriren tràgicament o en els combats; molt pocs degueren retornar a sa mare pàtria. Mes és interessant veure figurar encara en 1379 i 1380 els noms de la primera generació dels conquistadors dels Ducats, d'origen directe català per la major part, amb la sola escepció d'algun que altre aragonès; els d'aquells 56 síndics, concellers, i notables de la Companyia, que estamparen llurs firmes al peu dels armisticis de 1321 i 1331 amb la república de Venècia, o dels que foren excomunicats *nominatim* pel Arcabisbe de Patras en 1335, per delegació de la Santa Sèu; és assaber: els Novelles de Tessàlia, els Guillem d'Almenara, Terrades i Estanyols de Livàdia; els Ses Planes, d'Atenes; els Baldomero, Ballester, Cavaller, Fuster, Ibàñez, Oller i Sabater, de Tebes, descendents dels valents companys d'Anfós Frederic, que figuren en aquells curiosos documents. Tots ells els retrovem ara de nou, en els darrers dies de la dominació catalana. Aquestes famílies constituïren l'element pròpiament indígena i, fins a cert punt, aristocràtic, dels Ducats, distint del trashumant que per les necessitats de l'administració pública o del comers, portaren an ells llurs metròpolis de Sicília i Catalunya.

El nucli principal d'aquesta població s'establí en els territoris que constitueixen la Beòcia, part de la Focida, i de la Locrida oriental, cabalment aquells mateixos que en gran part, havien d'ésser disgregats molt aviat dels Ducats per la futura conquista navarresa [1]. Tebes fou el centre més dens de la població catalana; després ocupà el lloc immediat Atenes, i el tercer lloc, Livàdia. En aquestes tres ciutats, que des de l'època clàssica mai no havien tingut una història tan pròpia i tan plena — ja que no tan gloriosa — com en la que en aquestes planes recontem, és on s'anirà a decidir ara, com en els temps heroics de l'hel·lenisme, la sort de la Grècia catalana.

(1) Vid. *Els governs de Mateu de Moncada*, ANUARI MCMXI-XII, p. 25.

b) La gerarquia municipal

Els municipis dels Ducats i els seus regidors.

En ella florí en el XIVen segle un regisme de petites autonomies locals, mes entre tots els municipis, els que ofereixen un caràcter més semblant als de la nostra terra, són els de Tebes, Atenes i Livàdia. Aquestes importants ciutats dels Ducats no s'acontentaren amb la constitució política o els *capítols generals* que la Companyia presentà per a llur aprovació al rei de Sicília, després de la conquista del nou territori, com a fonament legal de la seva existencia, sinó que en promulgaren de propis — segons les seves necessitats locals, — per a llur regisme interior o municipal, els quals foren també aprovats pels monarques sicilians, i pels de la nostra terra. ¡Que bé escauen aquests petits governs autònoms dels Ducats catalans en aquell país clàssic de les hegemonies locals on la ciutat havia suplantat l'estat, i l'història més gloriosa del qual en els temps antics, és la de les seves principals ciutats: Atenes, Tebes, Esparta! La vida representativa s'hi mantenia sencera i forta, a pesar del feudalisme i dels vicaris generals i dels reis de Sicília, que tenien d'escoltar més d'una volta amb respecte els greuges o queixes d'aquells Catalans del sol sagrat dels deus, que transplantats lluny de llur terra, res havien perdut de llurs antics caràcter i costums. Les ciutats posseíen *veguers* o governadors propis, de les atribucions dels quals hem parlat llargament en altre lloc[1]; consells i municipis formats pels prohòmens més distingits de la ciutat, consellers, síndics, procuradors o representants que s'acoblaven en circumstàncies crítiques, o quan els grans interessos del país ho exigíen, en aplecs generals, com el de 1375, per a elegir vicari per vot unànim de tots els congregats a D. Lluís d'Aragó, o com se feu més tard a Atenes i Salona, per a posar-se solemnialment sota la sobirania de En Pere III i dels seus descendents.

Cinc viles gregues fruïren durant el govern dels ducs sicilians, i en l'època de l'anexió, de vida municipal pròpia, assaber: Tebes, Atenes, Livàdia, Neopàtria i Siderocastro. Els dominadors francs no crearen universitats o municipis locals. En canvi, allí on més nombrosa era la població catalana, més arrelaren naturalment les costums, la vida política i social i les lleis de la terra de la que duia son origen. Tal vegada fora de Sardenya, on s'establiren importants nuclis de població nostrada, com a Alguer i Càller, en cap altre dels dominis d'enllà del mar de la nostra confederació, tingué el regisme municipal una vida més ufanosa que en les ciutats de Tebes, Atenes i Livàdia, verdaders municipis catalans traslladats al bell cor de la Grècia clàssica.

Tant o més interès que el coneixement dels féus i senyors feudals de la terra, ofereix per a l'història d'aquest període, el dels governants d'aquelles famoses ciutats, que tingueren una part molt principal en la direcció de la marxa polí-

(1) *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 446.

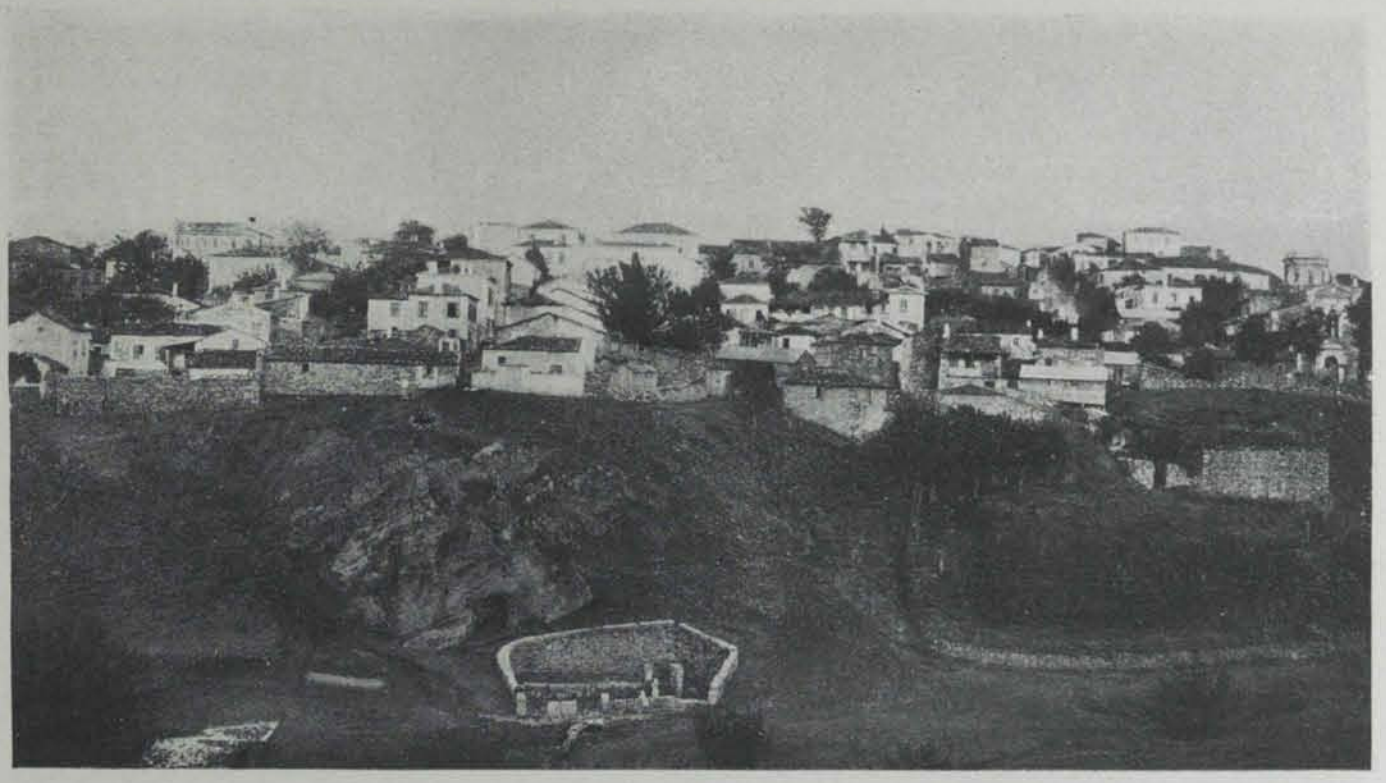

Fig. 8. — Vista de l'actual Tebes

tica dels Ducats. En elles se presenta, com hem ja indicat, l'escenari dels més trascendentals successos de l'agitada època de l'anexió, i en elles apareixen els personatges que en aquells han de tenir una participació més eficaç i directa; els Almenara, Peralta, Savalls i altres. Són els darrers descendents de la mainada dels conquistadors; són els capdills del moviment anexionista; els defensors coratjosos de la terra, que recordant-se de llur passat origen, giraren sos ulls de nou a la mare pàtria, en els moments de perillosa angúnia, i saberen morir com catalans de cor pel triomf de la causa catalana. Sa darrera aparició en l'història dels Ducats va embolcallada per l'auriola de l'heroïsme, que en els casos adversos supleix els esplendors de la victòria. La nova oligarquia que els substituirà, i que no té temps d'arrelar-se en el país, ja no és tan coneguda, perquè a manera que augmenta el desgavell, sovintegen menys les relacions de Grècia amb Catalunya.

Conjetura sobre el veguer de Tebes.

No sabem qui era en aquella saó el veguer de Tebes (fig. 8), la ciutat que guardava amb tanta gelosia com Atenes ses costums i privilegis, i que enfront de la oligarquia nobiliaria va volguer afirmar, enèrgicament, en els darrers dies de Frederic d'Aragó, l'esperit de sa constitució tradicional [1]. El darrer veguer de que tenim notícia és En Nicolau Ardoino, proclamat per l'universitat en 1374, per posar fi a la llarga vacant ocasionada per les discòrdies locals, i confirmat per el sobirà de Sicília.

(1) *La Grècia catalana*, etc., p. 475.

Fig. 9. — Vista de la vila i castell de Livàdia

En Guillem d'Almenara, veguer de Livàdia.

A Livàdia, la capital militar dels Ducats, famosa per son castell (fig. 9), l'antic veguer En Guillem d'Almenara, aprofità, de segur, l'absència forçosa d'En Francesc Lunell — el legítim governant de la ciutat, — quan anà a Megara a defensar-la dels atacs de Rayner Acciajuoli, per a tornar a ocupar la vegueria que ja havia exercit dues vegades: en 1366 i en 1370. D'aquest valerós capdill ja en donàrem llarga notícia en altre treball anterior (1). Sa vida va estar sempre estretament lligada amb l'història del fort castell i de la ciutat de Livàdia i en sa defensió l'acabà heroicament, fent honor a l'il·lustre nom del seu pare, un dels principals representants de la Companyia catalana en l'època de son establiment en els Ducats.

En Galceran de Peralta a Atenes.

El principal capdill de la terra, després del comte de Salona, fou el noble En Galceran de Peralta, a qui veiem de nou, en aquest temps, governant la Cetines catalana. Durant els darrers vint anys de la història dels Ducats, anteriors a l'invasió navarresa, son nom és inseparable de la ciutat de Pericles, com ho és el d'Almenara de la de Livàdia. També hem parlat d'aquest personatge en un anterior estudi, més d'un cop ací esmentat (2). Ara sols hem d'afegir que sa personalitat adquirí tal prestigi durant el vicariat de Don Lluís d'Aragó, que el resorgiment de la gloriosa ciutat, el govern de la qual li estava confiat, i la

(1) *La Grècia catalana*, p. 413.
(2) *La Grècia catalana*, p. 420.

importància estratègica de la Acròpolis que enfortí, segons sembla, amb noves defenses, foren exclusivament obra seva. Els Peraltes havien arribat a aconseguir a Grècia la mateixa preponderància que a Sicília, on en aquest temps En Guillem de Peralta, comte de Caltabellota, parent immediat del nostre Galceran, era, després de l'Alagó, el noble més important de la facció catalana, i un dels quatre vicaris que compartiren el govern de l'illa durant la minoritat de la reina Maria.

Des de 1371, molt jove encara, s'havia acostumat a regir En Galceran la vegueria i la castellania d'Atenes, i tendia a convertir son càrrec administratiu, electiu i renovable, en perpetual i personal, com un féu propi. Bé es pot dir que en la guerra civil dels càrrecs, les queixes dels descontents anaven totes endreçades quasi exclusivament a aquesta mena de cacics de la terra, com ho havien esdevingut, respectivament, En Peralta i l'Almenara. Lo mateix succeiria a Neopàtria amb l'Andreu Çavall, i a Siderocastro amb Nicolau de Sosa, que conseguí son càrrec a perpetuïtat. L'oligarquia tornava a alçar sempre el cap, i a posar en perill els estatuts fonamentals del país i les llibertats de la vida municipal. En Peralta tingué de deixar, com hem vist, almenys temporalment, sos càrrecs de veguer i castellà, que passaren a mans, respectivament, d'En Bernat de Vich i d'En Guillem Pujal. Res no sabem de lo que ocorregué a Atenes des de 1374 a 1379 respecte d'aquest fet; mes és lo cert que en aquest darrer any — ja sia per haver finit el terme triennal que les Constitucions de Catalunya concedien a la duració de les vegueries, ja per altra causa, — en Galceran de Peralta se trobava altre cop en la posessió de son govern, que posava en ses mans la Cetines catalana. Compartia amb ell son exercici el valencià Romeu de Bellarbre, tal vegada en virtut també de la facultat que *les costums de Barcelona* concedien als veguers d'anomenar substituts per als casos en que tinguessin de traslladar-se d'un lloc a l'altre, per a la defensa i tutela dels Ducats. Qui sap si això explicaria el fet de que en aquesta època trobem exercint indistintament i simultània el càrrec de castellà i capità d'Atenes a En Peralta i En Bellarbre (1).

Autonomia de Atenes.

Durant el segon govern den Galceran de Peralta i el vicariat d'En Lluís d'Aragó (1375-1381) se realitza en la ciutat d'Atenes un fet trascendental, que venia preparat de temps abans; sa independència de l'autoritat del dit vicari general, i la negació de la supremacia política que la ciutat de Tebes havia tingut fins aleshores com sèu del primer regidor sobre les demés viles dels Ducats. Com

(1) Archivio di Stato di Palermo. Messina 7 gener 1372, Reg. Canc. XIII, 209. A. Rubió i Lluch: *Diplomatari de l'Orient Català* (en curs de publicació). D'ací en endavant anomenarem aquesta obra en aquesta forma: D. de l'O. C. — Arx. Cor. Aragó. Hem trobat en ell els següents documents que corroboren lo que adalt diem: «Barcelona 7 setembre 1379. Al amat nostre En Romeu de Bellarbre, castella e capita del castell e ciutat de Cetines. — Barcelona 8 setembre 1379. Al noble e amat nostre En Galceran de Peralta, castella e capita e veguer del castell e ciutat de Cetines, *e a son llochtinent*. (D. de l'O. C.) — Barcelona 30 setembre 1379. Al noble e amat nostre En Galceran de Peralta, castella, capita e veguer de Cetines.» — *Los Navarros en Grecia*, p. 229.

Fig. 10. — Vista del temple de Teseu d'Atenes convertit en església de Sant Jordi en l'època catalana

ja hem observat en altre lloc [1], en el primer govern d'En Galceran de Peralta l'humil Cetines catalana fa sa reaparició després de molt temps, en la vida política dels nostres dominis grecs. Abans era en la ciutat de Tebes aquella on se concentrava tota l'activitat d'aquests dominis. Atenes representava un paper secundari i vivia una obscuríssima existència política. Mes tot canvia de sobte amb el govern den Galceran de Peralta. I no vol dir això que la Cetines catalana hagués assolit aleshores major significació i més riquesa i més població que la franca i la dels temps de Miquel Akominatas. Un curiós document d'aquesta època ens parla de sa gran pobresa, de son afany, de sa inèrcia administrativa [2]. Mes així com després de la batalla de Leuctres, l'engrandiment de Tebes degut a ses victories sobre Esparta inspirava gelosia als atenesos, així també ara, a les darreries del segle XIV, l'antiga ciutat de Pericles, empobrida i despoblada, isolada del centre dels Ducats, però orgullosa tal vegada de sa passada grandesa que li representaven a tothora sos esplèndits monuments (fig. 10), més oviradors quan més petit era el marc que els rodejava, no sofria de bon grat la hegemonia política de Tebes — que arrencava de les èpoques bisantina i franca — i desitjava ésser governada per ella mateixa, amb independència de l'antiga capital de la Beòcia.

Aquesta mena d'autonomia, que no sabem en què consistia, però que en tot cas no radicava sols en la consagració d'un poder purament personal — ja que la ciutat la demanà també en favor den Romeu de Bellarbre, que substituí a En Galceran de Peralta, i de qualsevol altre regidor que per endavant pogués governar-la, — la veiem ratificada ademés clarament per escrit en sengles pactes, convinences, afirmacions i usatges que foren jurats i confirmats, per aquests dies, entre el magnífic vicari En Lluís d'Aragó, i les Universitats d'Estives i Livàdia d'una part, i amb el noble En Galceran de Peralta, regidor de Cetines, i ensemps aquesta universitat, de l'altra [3].

Com se veu, aquests pactes suposaven ademés una desintegració de la unitat orgànica dels Ducats, una tendència mutiladora que trencava en dos fragments l'antiga integritat territorial, formant de l'Atica com un petit estat apart, i de

(1) *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, etc., p. 421.

(2) Arx. Cor. Aragó. Atenes 20 maig 1380. Capítols d'aquesta ciutat. En ells es demana el nomenament de regidor en favor d'En Romeu de Bellarbre, «lo qual coneix los affers encantats de la dita universitat e pobretat e afany del poble d'aquella.» *Los Navarros en Grecia*, p. 242.

(3) Arx. Cor. Aragó. Capítols d'Atenes de 20 maig 1380. *Los Navarros en Grecia*, p. 242-243.

la Beòcia, la Focida i la Locrida, amb ses importants ciutats de Tebes i Livàdia, un altre estat, l'únic que reconeixia l'autoritat del vicari general. Per arribar a aquesta conclusió hem de suposar una sèrie de lluites i discòrdies entre els dos dinastes principals dels Ducats, En Lluís d'Aragó i En Galceran de Peralta, probablement des d'abans, és a dir, des de la proclamació del primer, fins a poc després de la mort del rei Frederic III (1375-1378), perquè en 1379 ja trobem als dos units en la defensa del país i en el moviment d'aproximació al casal d'Aragó. Durava, però, l'esperit separatista, àdhuc després de la proclamació de Pere III com a duc i sobirà de la terra, car la universitat d'Atenes al dirigir-se a ell en els seus capítols, posava entre ses primeres demandes la confirmació dels acordats abans entre aquella i l'antic vicari. Com era de preveure el nostre rei s'hi oposà enèrgicament manifestant que per a ell les universitats d'Estives i de Cetines, Don Lluís d'Aragó i tots els altres barons i cavallers i universitats de la terra, havien d'ésser una sola cosa i governades per un sol vicari, i de totes les divisions i dissensions passades no se'n devia més parlar. I que si per ventura alguna pretensió o cosa havia quedat pendent de resolució, el novell vicari hi posaria tal remei que les dues parts se'n tindrien per ben satisfetes (1).

Andreu Çavall, veguer de Neopàtria.—Ses violències.

Anem ara a veure quin era l'estament, de les altres ciutats de la terra de què ens cal encara parlar. Després d'Atenes cap ciutat de la Grècia continental té per al català un prestigi més gran que el de Neopàtria. Vingué a ésser com la segona capital dels nostres dominis hel·lènics, i va donar als sobirans de la nostra nissaga, i àdhuc després als reis espanyols, la meitat del pompós títol ducal grec que no fa pas gaire ostentaven encara en el llenguatge de gala cancilleresc. La ciutat de Neopàtria, anomenada pels Catalans *La Patria*, constituí sempre una universitat, és a dir, un municipi més o menys autònom, sota el domini directe del seu duc i sobirà. Governava el seu fort castell, un castellà com tots els altres dels Ducats, i la ciutat, un veguer o capità. La consideració d'universitat de que fruí sempre Neopàtria, des dels primers temps de la conquista fins al terme de la nostra dominació, prova que existia en ella un nucli relativament important de població nostrada. L'història de Neopàtria durant el govern dels ducs de la casa de Sicília és molt obscura i insignificant, i sols comença a adquirir algun relleu durant el domini directe del casal d'Aragó. Llevat mitja dotzena de documents de l'arxiu de Palerm, la major part dels referents a l'història de Neopàtria procedeixen de la cancilleria catalana (2), i donen notícia de fets posteriors a l'anexió dels Ducats, des de 1379 a 1390, any en què sucumbí als atacs de Micer Aner, el mateix grec que va afavorir la pèrdua de la ciutat de Tebes.

(1) Arx. Cor. Aragó. Capítols d'Atenes. *Los Navarros en Grecia*, p. 242.

(2) En el nostre *Diplomatari de l'Orient català* es trobaran uns setze documents sobre Neopàtria de l'arxiu de la Corona d'Aragó, nombre extraordinari si es té en compte lo poc abundosos que són els documents sobre la Grècia migeval en els arxius d'Europa.

En els dies que historiem governava la ciutat de Neopàtria n'Andreu Çavall, pertanyent a la família d'aquest nom, molt influient en ella i considerada entre l'element aristocràtic del Ducat (1). En el catàleg dels féus i nobles del nostre arxiu, ocupa Andreu Çavall el quart lloc en la gerarquia feudal, i en el sec registre s'acompanya el seu nom amb l'elogi de «noble hom e valent capità de la Patria», significatiu per demés, i excepció única, perquè tots els altres nobles, fins els més importants i poderosos, són anunciats sols amb els seus títols, cognoms o parentius. No desmentí el Çavall aquell elogi, guanyat sens dubte en anteriors i per nosaltres desconegudes gestes en lluites amb enemics exteriors que sovintejarien en una ciutat que fronterejava amb la Tessalia i era la més apartada dels Ducats, per tal com ell fou el darrer català que s'aguantà ferm en els nostres últims dominis de la Grècia continental, defensant heroicament l'alterós castell de l'antiga Hypate, que sembla una fortalesa aèria, una creació de fades. Allí lluïta tot sol, abandonat de tots els seus, fins de son sobirà, quan feia ja dos anys que son valent company En Pere de Pau havia tingut d'entregar l'Acròpolis de Cimó i de Temistocles als mercenaris den Rayner Acciajuoli.

L'Andreu Çavall, lo mateix que son pare Bernat — que va ésser veguer o capità de dita ciutat abans de 1366, — se distingí per les seves violències, i encara el sobrepassà en elles. No sabem per quina causa feu morir, ajudat d'altres còmplices, els habitadors de l'antiga capital de la Phtiotida tessàlica, En Pere i En Bernat Escrivà, fills del mercader mallorquí Nicolau Escrivà, i a n'Antoni Faysà, gendre del dit Pere. Acusat d'aquests crims davant la llei, ell i els seus secaces, varen obtenir la remissió del vicari i del consell general dels Ducats, i més tard una sentència absolutòria definitiva, per part del rei Pere III (2).

No podem determinar quan tingueren lloc aquestes tiràniques violències, si en el vicariat d'En Lluís d'Aragó (1375-81) o en el del seu predecessor, En Mateu de Peralta (1370-1374). La família Escrivà de Mallorca, era una de les nombroses d'aquesta illa que es dedicaven al comerç amb l'Orient, tan ple aleshores de perills. Anant a Xipre el citat Pere Escrivà amb una nau per ell noliejada, fou assaltat en 1351 en el port de Tenedos per quatre galeres venecianes, comanades per Nicolau Pisano. Venècia feu obrir procés per a informar-se del fonament de les reclamacions del mercader mallorquí, i durant deu anys s'entaularen actives negociacions entre el rei Pere III i la senyoria de Venècia, sobres d'aquest incident marítim, tan freqüent en aquells temps (3). Ignorem quan la família dels Escrivà se traslladà a Neopàtria.

(1) No tenim fonaments per a afirmar que l'Andreu Çavall de Neopàtria pertenesqués a la mateixa família dels Çavall de Barcelona. Pels mateixos dies en què el dit veguer defensava heroicament aquella ciutat (1390) figurava a Barcelona En Ramon Çavall, poeta, nomenat conceller de la ciutat en 1394. J. Massó Torrents: *Les lletres catalanes en temps del rei Martí i en Ramon Çavall*. «Centre Excursionista de Catalunya», Barcelona 1910. (Homenatge al rei Martí I d'Aragó.)

(2) Aix. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.).

(3) R. Predelli: *I Libri Commemoriali di Venezia*, II, n. 40, 160, 184, 187, 253 i 318. En la Crònica d'En Muntaner, cap. 277, figura un Jaume Escrivà, qui, juntament amb el cronista, estava encarregat de preparar deu galeres per la guerra de Sardenya.

A pesar de ses violències, l'Andreu Çavall se veié molt afavorit del rei Pere III. No sols va obtenir, com hem vist, un complet indult dels seus crims, probablement en pagament de sa decidida i eficaç adhesió, sinó ademés restitucions tan importants com la d'una exacció injusta de 20,000 perpres d'or, feta al seu difunt pare En Bernat Çavall, pel castellà de Neopàtria Berenguer de Villosa, i de la qual sortí fiador l'Armengol de Novelles (1).

Escasses notícies de Siderocastro.

L'universitat de Siderocastro fou la menys important d'aquella mena de pentàpolis que servava la vida municipal de sa pàtria d'origen en la Grècia catalana. Tots els nomenaments i manaments reials se dirigien sempre, no sols al vicari dels Ducats, sinó també als cinc municipis de la terra. Seguia en açò la nostra cancilleria les mateixes tradicions que la siciliana. Que Siderocastro fou universitat no deixen lloc a dubtar-ho un document de 1379, abaix esmentat (2), i un altre de 1382 pel qual el rei Pere III participa als *prohoms* i *universitat* de Siderocastro la cessió de son castell a Maria d'Aragó-Cantacuzeno (3). Del castell de Siderocastro ne tenim ja moltes més noves que de la seva universitat. Conquistat per N'Anfós Frederic d'Aragó (1318), fou inclòs en el novell ducat de Neopàtria, que fundà amb les despulles de l'estat dels Angelos en la Tessàlia. Ocupava el lloc de l'antiga Heraclea i estava situat en el camí que condueix de Gravia a la planura del Sperchius. Com diu un document de l'època, «es edificat en mig dels castells del dit magnífic (el vicari general Lluís d'Aragó) en via publica e en certs passos» (4). En efecte, Siderocastro està a un xic més de la meitat del camí que uneix Amphissa i Lamia, és a dir, els dos castells de Salona i de Zeitún, que pertanyeren al dit vicari general. La *via pública* és la mateixa carretera que va avui des de aquella població fins a la capital de la Phtiotis, atravessant per Gravia; i *els certs passos* semblen denotar la gorja profunda i pintoresca de les espadades roques Traquinianes.

Se designava entre els Catalans aquesta fortalesa amb el nom significatiu de la *mola e castell de Siderocastro*, i se la considerava ademés com la clau del Ducat d'Atenes (*clavis Athenarum ducatus noscitur et habetur*), perquè efectivament se trobava situada en la frontera entre aquest i el ducat de Neopàtria. Per aquest motiu estava poblada ella i els llocs veïns per gent de la Companyia, per a assegurar l'estabilitat dels conquistadors en les terres dominades (5). Aquesta és la raó de que figuri Siderocastro entre les cinc principals universitats del país.

No ens diuen els documents quin era en aquesta època el castellà de Sidero-

(1) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.).

(2) El 13 setembre 1379 comunicà Pere III el nomenament de Rocaberti com a vicari general a la universitat de Tebes. Al peu del document es llegeix: «Item fuit facta similis littera sindicis, probis hominibus et universitati de Siderocastro. Item... universitati de la Lavadia. Item... universitati de la patria. Item... universitati de Cetines.» *Los Navarros en Grecia*, doc. XIII.

(3) Arx. Cor. Aragó. Tortosa 20 novembre 1382 (D. de l'O. C).

(4) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 1 setembre 1380, Reg. 1,366, f. 79 v. Publicat en *Los Navarros en Grecia*, document XXXIX, p. 256.

(5) Arx. de Palerm. Doc. de 18 maig 1367. *Els castells catalans de la Grècia continental*, p. 389.

castro. Com abans hem vist, en 1367 cessà en aquest càrrec per la seva menor edat En Lluís d'Aragó, i per substituir-lo fou nomenat per tota sa vida castellà i capità de la inexpugnable mola el sicilià Nicolau de Sosa (1), heretat a Tebes pel rei Frederic quan se traslladà als Ducats. Apenes tenim notícies de sos demés castellans i capitans, fora den Lluís d'Aragó, i no ha aparegut en els registres el nom de cap més veguer. Tal volta ho fou també en Francesch Castell, qui tenia heretats en la dita fortalesa. Per espai de molt temps va ésser domini feudal. Gaire bé pot dir-se que sols figura en l'època catalana, durant el domini directe dels nostres reis, i ja no's torna a parlar de Siderocastro en el reste de l'Edat Mitjana.

El capità i els castellans de Salona.

La ciutat de Salona, que no fou mai inclosa en el nombre dels municipis catalans de la terra, per ésser de domini feudal i no de jurisdicció reial, ens ofereix en aquesta èpcca l'estranya anomalia d'ésser governada ensems en l'ordre administratiu i militar per la raça grega i la catalana, cosa que no hem observat en cap altre indret dels Ducats. Tal vegada influí en aquest fet la circumstància d'ésser casat son senyor amb una princesa grega. Sigui com vulgui, el cas és que apareixen en aquests temps com a capità de la ciutat, el noble català Jofre Sarrovira, i com castellans els grecs Dimitri i Mitro.

c) La gerarquia eclesiàstica

Archidiòcesis i diòcesis dels Ducats.

Després d'haver donat una idea de les gerarquies feudal i municipal dels Ducats, ens manca únicament, per a completar el quadro de sa total organització social en aquesta època, parlar de la religiosa. Afortunadament la podem conèixer, si bé en descarnat resum, mercès a un registre de la nostra cancilleria més d'un cop esmentat.

La gerarquia de l'església llatina a Grècia la trobaren els Catalans ja definitivament establerta, car sa constitució arrencava de l'època de la conquista franca, després de la quarta creuada, i fou ordenada per l'actiu papa Ignoscent III. En l'època catalana existien en els Ducats tres arquebisbats, assaber: de Cetines (Atenes), Estives (Tebes) i la Pàtria (Hypate). El primer tenia tretze diòcesis sufragànies, de les quals sols quatre eren dins el Ducat d'Atenes: les de la Maguera (Megara), la Dablia (Daulia), la Sola (Amphyssa), i la Bandoniça (Termópyles). A aquestes sèus s'hi ha d'afegir la de la illa de la Eguena (Egina), no mencionada en el registre. La jurisdicció eclesiàstica de l'arquebisbat de Cetines no fou la mateixa en l'època franca que en la catalana; en la primera tenia onze bisbats; en la segona tretze (2). Entre aquests se trobaven els del Negrepont. L'arquebisbat d'Estives (Tebes) no comptava cap sufragània durant la nostra dominació; mes abans d'ella tingué les de Kastòria i Zaratora, llocs, per

(1) Arx. de Palerm. Doc. de Messina, 17 juny 1367. Reg. Canc. IX, 110 v. i IV, 136 (D. de l'O. C.).
(2) GREGOROVIUS: *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter.* Stuttgart 1889, I, 335, etc. — EUBEL: *Hierarchia Catholica,* I, 72.

cert, ben insignificants (1). De l'arquebisbat de la Pàtria (Hypate), que ja existia abans de la conquista catalana, depenjava sols la diòcesi del Citó (Zeitún) (2).

En cap de les dominacions franques no és tan coneguda l'història de l'església llatina a Grècia, com en la catalana (3). No és aquesta l'ocasió de parlar-ne, car esperem que se'ns ha de presentar més endavant avinentesa de fer-ho, i ella ha de constituir un llarg i curiós capítol de la nostra Grècia catalana, però sí hem de recordar ací, per a explicar l'escàs nombre de prelats nostrats que en ella apareixen, que el nomenament d'aquests no era freqüent per mor de l'entredit que pesava sobre la Companyia catalana des que es va establir en l'antic estat franc d'Atenes, i que continuà amb diverses vicisituds durant l'època dels sobirans sicilians, excomunicats també pel Pontificat des dels fets posteriors a les Vespres, i àdhuc encara durant la sobirania del nostre rei Ceremoniós (4). Per la dita raó aquests nomenaments requeien per punt general en estrangers — principalment italians, altres cops també alemanys — els quals se contentaven sovint amb el títol i els emoluments, sense fer residència en diócesis tan allunyades i empobrides. Alguna vegada es concedien les sèus del país ducal a monjos grecs, que havien abraçat la fe catòlica, com esdevingué amb Simón Atumanos de Tebes.

Antoni Ballester, arquebisbe d'Atenes.

El registre indicat no ens dóna un sol nom dels prelats d'aquest temps fora de fra Antoni Ballester O. M. arquebisbe d'Atenes (1370-1388), però'n coneixem altres d'ells per diverses fonts. Micer Antoni Ballester, com allí se l'anomena, fou un dels personatges més importants dels Ducats, i fruí sempre de la consideració, així dels reis de Sicília com dels sobirans d'Aragó, i àdhuc d'alguns estats estrangers com Venècia. Pertanyia, sens dubte, a la influent família valenciana establerta a Tebes des dels primers jorns de la conquista, i el creiem germà del Bernat Ballester que tan important paper jugà en aquests darrers anys de la dominació catalana. Fou vicari general d'Urbà VI en tot el patriarcat de Constantinoble (5), i en 1377 la senyoria de l'Adriàtic li concedí el privilegi de ciutadania veneciana per haver-se ofert a ajudar-la amb 50 homens de peu i 10 de cavall, en sa lluita amb el Carrara de Padua (6), lo qual prova son poderós estament. Quan Atenes tingué que entregar-se en poder de Rayner Acciajuoli (maig 1388), micer Antoni Ballester després d'una

(1) GREGOROVIUS, op. cit., II, 195.

(2) L'història de l'arquebisbat de Neopàtria la tractàrem bastant extensament en la nostra monografia *Els Castells catalans de la Grècia continental*, p. 407.

(3) Així, per exemple, de l'època franca sols se coneixen cinc arquebisbes d'Atenes; deu, en la catalana. De Tebes, quatre en la primera i vuit en la segona. De Neopàtria, un i cinc respectivament. Cap bisbe de Salona no es troba mencionat en el primer període i nou, en canvi, en el segon. Bisbes d'Egina sols se'n coneixen a les darreries del segle XIV. De Daulia sols cita el P. Eubel un bisbe en el segle XIII, i encara amb inicials, i cap del segle XV; en canvi, sis en el XIV. De Megara també sols un en la època franca; de la catalana, quatre. En les Termòpiles (Bondoniça), trobem en el segle XIII dos prelats y en el XIV cinc. Per últim, del Zeitún (Citó) l'Eubel no cita cap prelat en els segles XIII i XV i, en canvi, els cinc coneguts pertanyen al segle XIV, el de la nostra dominació.

(4) *La Grècia catalana des de 1370 a 1377*, p. 437-48.

(5) HOPF: *Chroniques greco-romanes*, p. 184 i 185.

(6) Arch. di Stato di Venezia, Privileggi I, 20, Grazic. XIV, 82.

llarga però desconeguda odisea, pogué arribar a Catalunya en l'any següent (1).

Privat de son bisbat tingué bona sort de la protecció que li dispensà el rei Joan I, el qual sol·licità en 1390-92 per ell diverses diòcesis, com la d'Ax i la de Caller, i fins li encarregà una embaixada per a la cort de Castella. Sembla haver estat amic familiar d'aquell rei, com ho mostra una curiosíssima lletra del dit Joan I a sa companyona la regina, que té algún tret rabelesià (2). La darrera notícia que coneixem de dit prelat, és que el 13 abril 1399 coronà solemnialment en la sèu de Saragossa al darrer rei de la dinastia catalana Martí I l'Humà (3). ¿Li valgué aquesta honor el prestigi que per al rei devia donar-li l'haver estat el regidor espiritual de la ciutat de Pericles?

III

El partit anexionista

Anarquia en els Ducats. — Formació d'un partit anexionista. Sos precedents. — Feudataris i nobles adictes a Pere III. — Prelats anexionistes. — Burgesia leial. — La nissaga grega i l'anexió. — Els Mauro Nicola de Livàdia. — Els Rendi d'Atenes.

Anarquia en els Ducats.

La mort del rei de Sicília va deixar als Catalans de Grècia entregats a si mateixos, sense una ombra almenys de sobirania, i inicià en els Ducats una època d'espantosa anarquia, de la qual sols transitoriament pogueren alliberar-se. Més que anarquia fou allò la complerta descomposició d'un organisme vivent; una lenta agonia que es perllongà per més de setze anys, fins que a Salona sucumbí el darrer baluart de la nostra dominació en l'Hèlada continental (1394) als cops de la cimitarra de Bayacet. Com aus de rapinya que oloraven la descomposició del cadàver, se llençaren sobre el desorganitzat estat, que feia el miracle d'aguantar-se, tots els pretendents a son domini. Epoca de confusió com aquesta, no sé si se'n troba cap més en l'història de la Grècia mig-eval. En els Ducats se topen en continuades lluites els partidaris de Pere III i els rebels a sa causa; els soldats del comte de Conversano, hereu dels drets dels antics ducs francs d'Atenes; els de Rayner Acciajuoli, el més perfidiós de tots els competidors; els cavallers de l'Ordre de l'Hospital; els partidaris de Jaume de Baux,

(1) Abunden en el nostre arxiu els documents referents a aquest personatge, després del seu retorn de Atenes. El primer que hem trobat que parli d'ell, porta la data de 12 juliol 1389. Arx. Cor. Aragó. Vid. Reg. 1,872, 1,874, 1,875, 1,877, 1,879, 1,880, 1,885, 1,961 i 1,963, que contenen nombrosos documents sobre el darrer arquebisbe català d'Atenes.

(2) «Aci, molt cara companyona, ha pus bell castell e mils casat, axi be com lo castell de Canet; en Andreu de Peguera, de qui es lo castell, ha tingut tinell a nos e a tots los qui son vinguts ab nos, axi prelats, ço es, *l archabisbe d Atenes*, bisbe d Urgell e abat de Ripoll, e altres, e ha donat de fort vi vermell, aytal com lo de bruna, e vi cuyt que ha XIX anys que es fet, e es estat cascun vi axi amoros, *que de tots staments* n ich ha qui parlen *ebrayce, grece et latine*, que peça no se n te ab altra... Dada en lo castell de Balçareny, sots nostre segell secret a XII dies maig, XI hores apres del mig dia de l any 1390.»—Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,962, f. 55; Josep Coroleu: *Documents històrichs catalans del segle XIV*, Barcelona 1889, p. 122.

(3) P. Bofarull: *Los Condes de Barcelona*, II, 292.

que somiava encara, com els seus predecessors els angevins, amb la corona imperial de Bisanci; els Turcs i els Grecs, aquells amatents sempre a eixamplar el camp de ses conquistes, cercant aquests tota ocasió de fer-se independents; i barrejats amb tots ells, escamots de la disolta companyia navarresa de l'infant D. Lluís de Evreux, que es posaven indistintament a les ordres de l'ambiciós florentí, o del Mestre Herédia, o del descendent dels angevins.

Formació d'un partit anexionista.

Amb més motiu que a Sicília, com se vulla que l'element català era allí el preponderant entre la població conquistadora, se formà a Grècia tot seguit després de la mort de Frederic III un poderós partit anexionista a la corona d'Aragó, sense capficar-se per res dels drets de la seva legítima duquesa. El futur govern d'una jove donzella no havia d'ésser una perspectiva agradable, naturalment, als ja dividits descendents de l'antiga Companyia, ni havien de veure en ell una sòlida garantia per alliberar-se de tants perills i enemics com els envoltaven.

Sos precedents.

Per fortuna, en tan crítiques circumstàncies s'alçà de nou en llur cor, si bé ja massa tard, l'amor a l'antiga pàtria d'origen. L'història dels Ducats catalans ens ofereix un enfilall d'interessants testimoniatges d'aquest sentiment catalanesc de solidaritat. Des del regnat de Jaume II que exercí repetits actes de jurisdicció sobre la Companyia; d'Alfons III que els repetí respecte dels vicaris generals Anfós Frederic i Ot de Novelles; i de Pere III, en què es fan encara més abundants, mai aquell estat llunyà, de soca catalana, se sentí deslligat del tot de la seva metròpoli. Ja hem vist també com en 1358 i 1370 intentaren sos habitants sa anexió directa a la corona, proclamant com llur sobirana a la reina Alionor d'Aragó (1). Però mai aquest sentiment de germanor de nissaga prengué un caràcter més ferm i decidit, com a la mort del rei de Sicília. Nascuts la major part dels pobladors dels Ducats en terra grega, en la que s'havien format almenys dugues generacions de *criollos*, o catalans grecs, rodejats d'un mig-ambient exòtic i desfavorable i allunyats per moltes terres i moltes aigües del país d'origen, inferiors en el nombre, dividits per odis i ambicions intestines, conservaren, no obstant, en sa integritat llurs cognoms, llur llengua, llurs creències, llur dret i velles usances catalanes, i consideraren tots com únic remei a ses divisions, i com únic i més poderós apoi contra els poderosos enemics interns i externs, el posar-se sota la *sacrosanta corona d'Aragó*, com manifestaren en un memorable document. Ni els Catalans mig-hel·lenitzats, fills de matrimonis mixtes, feren traició a sa causa. Entre els defensors més gelosos i els cabdills del moviment anexionista, trobem a D. Lluís d'Aragó, a Missili de Novelles i als Puigpardines, casats amb gregues, o que portaven per part de mare sang grega en llurs venes. Com és natural, Pere III estimulà hàbilment per sa banda tan favorables disposicions, cercant útils aliances en els estats veïns, sobre-

(1) *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, etc., p. 407 i 409.

tot en les colònies venecianes, i en el dèspota de la Morea. Fou encarregat de tal missió el seu familiar Jaume Ça Guardia, el qual visitá en el cor del seu principat bisantí al dèspota Mateu Cantacuzeno (1379-1383), per a refermar una intel·ligència contra els nous enemics comuns que els amenaçaven (1).

Feudataris i nobles adictes a Pere III.

Es curiós conèixer els noms dels que figuraren en el partit anexionista. Molts d'ells els havem ja esmentats a l'enumerar els senyors dels féus i els governants de les ciutats que han arribat a nostra notícia. Quasi tots els feudataris i nobles dels Ducats s'allistaren resoltament en els rengles del partit català. El perill uní aleshores fins a les tres més poderoses famílies de la Grècia continental, que anteriorment s'havien disputat sempre l'hegemonia del país: els Frederic d'Aragó, els Llúries i els Novelles. Al cap dels partidaris de Pere III veiem a D. Lluís d'Aragó, comte de Salona i de Zeitún, de la mateixa sang de la nissaga dels nostres comtes reis, vicari general dels Ducats en aquells dies (1375-81).

Representava a son costat la branca menor dels Frederic, que mai li fou adicta, D. Joan d'Aragó, un dels nobles més importants de la terra (2). Havia estat aquest temporalment senyor de la illa de l'Eguena (Egina) durant l'absència de son pare Bonifaci, i no's desdenyà d'exercir la pirateria, com En Guillem Ramon de Montcada i molts altres cavallers d'aquella època (3). En 1376 desempenyà la capitania de l'illa de Malta, que és probable que demanés a la mort del seu pare (4), qui sap si per no tenir a Grècia bens suficients per a sustentar sa vida. Desconeixem els serveis que D. Joan d'Aragó prestà a la causa catalana, però molt grans degueren ésser, quan el rei Cerimoniós els premià de bon grat amb el mantell blanc i la creu roja de l'ordre de Sant Jordi, que pensà establir en el castell de Livàdia del qual se deia que estotjava la preuada relíquia del cap del gloriós patró de Catalunya (5). Aquesta alta distinció que por-

(1) Arx. Cor. Aragó, Lletra de Pere III a Mateu Cantacuzeno, datada a Barcelona el 13 setembre 1379 (D. de l'O. C.). Aquesta lletra mostra que Mateu Cantacuzeno era ja senyor de la Morea al menys des de la primavera de 1379, i no des de 1380, com suposa HOPF: *Chroniques*, p. 536. Vid. també Arx. Cor. Aragó, Registre 1,265, f. 48; Barcelona 30 setembre 1379, doc. publicat en *Los Navarros en Grecia*, XVII. Entre els partidaris de Roger de Llúria figurà a Tebes en 1362 un Jaume Guardia. ¿Es el mateix enviat per Pere III a Mateu Cantacuzeno?

(2) No s'ha de confondre aquest Joan d'Aragó amb un altre del mateix nom que prengué una part activa en la vida política dels Ducats des de 1355 fins a 1366, en què morí. Aquest primer Joan d'Aragó era germà de Bonifaci, i un dels cinc fills masles que tingué D. Anfós Frederic d'Aragó, el conquistador de Neopàtria, mentre que el que apareix en l'època de l'anexió entre els partidaris de Pere III, és fill del dit Bonifaci d'Aragó i, per tant, nebot del primer Joan d'Aragó, que morí sense successió. — Arx. de Palerm, Reg. Canc. IV, 127, etc. G. COSENTINO: *Codice diplomatico di Frederico III*, vol. I, 27.

(3) En 28 maig 1368 el rei ordonava que es retornés a Pere Soler, català de Catània, una barca de 48 rems, de què fou despullat per Joan Frederic d'Aragó, senyor aleshores de *Cugneric* (Arx. de Palerm, Reg. Canc. VII, 196). — HOPF: *Griechenland*, creu que es tracta de la illa d'Egina, que governà dit noble durant l'absència de D. Bonifaci d'Aragó, son pare.

(4) Arch. de Palerm, Reg. Canc. XIII, 147 (D. de l'O. C.). La casa de Salona es creia amb dret sobre la illa de Malta des de la donació d'aquest comtat i del de Gozzo, feta en 1330 per En Guillem Frederic, duc d'Atenes, i pel rei de Sicília a D. Anfós Frederic d'Aragó, avi de D. Lluís d'Aragó i de D. Joan d'Aragó (Arx. Corona Aragó, Lleida 1 setembre 1380. D. de l'O. C.). — Tal volta D. Joan d'Aragó succeí en la castellania de Malta a Jaume Peregrí, fill del magnat Ramon Peregrí de Tebes, el qual Jaume governà dues vegades les illes de Malta i Gozzo, assaber: en 1356 i en 1370 (*La Grècia catalana*, p. 474).

(5) Arx. Cor. Aragó, Saragoça 18 maig 1381 (D. de l'O. C.). En la mateixa data el rei feu retornar a sa mare D.ª Dolça, viuda de D. Bonifaci d'Aragó, tots els béns que aquesta posseïa, assaber: *castra, loca, turres, possessiones, servos, servas*, etc., i dels quals havia sigut despullada abans per sa desobediència als anteriors vicaris. Damunt d'aquests béns, com és natural, tenia drets D. Joan d'Aragó.

tava aparellada la concessió d'una renda per a sustentar-la decorosament, sols se concedí, entre tots els nobles i barons dels Ducats, a D. Lluís d'Aragó i mossèn Jofre Çarrovira, prova palesa del lloc preeminent que, per raó de son alt llinatge, ocupava en la gerarquia feudal l'antic capità de la illa de Malta. A la mort de D. Lluís d'Aragó, son cosí, pervingué a son poder la illa d'Egina, que servà fins a sa mort (1382-1394?), i que heretà després sa filla única, casada en 1394 amb Antoni I Caupena.

Al costat dels Aragó de Grècia, se distingí per sa lleialtat a Pere III el noble Jofre Çarrovira, que ocupa en el registre feudal a què ens em referit el lloc immediat al dels tres grans feudataris, i el primer entre els cavallers que no ostenten títol. El rei el remerciava, en una lletra especial, pels treballs que havia passat en fer venir a sa senyoria les gents dels Ducats, i el prometia recompensar-lo llargament, segons de paraula li comunicaria son enviat En Bernat Ballester (1). Iguals mercès i promeses li feia mig any més tard (2), i per últim el considerava digne de revestir el mantell de l'orde de Sant Jordi, distinció repetim, que sols concedí a D. Lluís i D. Joan d'Aragó (3).

La família dels Llúrias es posà també tota ella resoltament sota la senyera de la causa catalana. De totes les dels antics conquistadors era la que tenia més nombrosa representació, si bé havia perdut la influència que temporalment sabé donar-li l'enèrgic mariscal de la Companyía catalana, son vertader fundador. Ignorem de tot punt si barrejà sa sang amb mullers de raça grega, com els Novelles, els Puigpardines i els Frederic d'Aragó, i sols coneixem d'ella l'element mascle. Son més important representant en aquest temps fou En Joan de Llúria, senyor de l'Estir, fill del mariscal, a qui heretà a sa mort en tots sos bens, i de qui hem de tornar a parlar més endavant, amb motiu de la invasió del comte de Conversano (4). Dues branques distintes dels Llúries coneixem en aquest temps, totes favorables a la casa d'Aragó: els germans Antoni i Roger de Llúria (5), i altres dos germans Roger i Nicolau de Llúria, que eren fills

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,268, f. 131; Barcelona 18 setembre 1380. A. RUBIÓ Y LLUCH: *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1886, t. IV, 456.

(2) Arx. Cor. Aragó, Reg. 987, f. 172 v.; Saragoça 31 abril (sic) 1381.—Ibid., p. 233.

(3) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 8 v.; Saragoça 18 maig 1381.—Ibid., p. 262.

(4) No s'ha de confondre el nostre Joan de Llúria, senyor de l'Estir, que caigué presoner en poder del comte de Conversano, amb el Joan de Llúria que figura des de 1359 a 1370, germà del mariscal, veguer de Tebes, erro en què vaig caure en ma anterior monografia *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 400. El Joan de Llúria que apareix en l'època de l'anexió, i de qui tenim notícies des de 1370-1381, era fill del mariscal del mateix nom i vicari dels Ducats, i germà de Francisca Llúria (Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 1; Reg. 987, f. 175 v.). No hi ha res més difícil que establir una genealogia dels Llúries de Grècia. Nosaltres ho hem pogut atènyer sols de la branca major, de la qual, com hem dit ja, és el fundador el mariscal Roger de Llúria († 1370). Aquest tingué dos fills, o almenys els documents sols ens donen notícia d'aquests dos, assaber: Joan de Llúria, senyor de l'Estir, i Francisca, casada amb Tomàs de Pou. A son torn, Joan, germà menor del mariscal, tingué altres dos fills: Roger i Nicolau de Llúria, a qui trobem a Sicília en 1388. En 1362, a més del Roger de Llúria mariscal i vicari general i del seu germà Joan, apareixen aquests altres: un Antoni de Llúria, un Berenguer de Llúria i un altre Roger de Llúria (Puntinyano), que morí abans 1367, sens successió. Tal volta eren fills de l'Antoni de Llúria els germans Antoni i Roger de Llúria, que es presenten, ademés, en aquesta època.

(5) HOPF: *Griechenland*, VII, 20, pretén que eren fills del mariscal, que morí en 1370. La documentació del nostre arxiu sols ens permet assegurar que foren fills del dit marescal Roger de Llúria, En Joan i Na Francisca de Llúria. Com diem en la nota anterior, ens sembla que més aviat havien d'ésser descendents de l'Antoni de Llúria, que vivia en 1362.

den Joan de Llúria, senyor de l'Estir (1), i que sembla que més tard després de l'expulsió (2) dels Catalans es traslladaren a Sicília.

Juntament amb aquestes poderoses cases, al voltant de les quals gira quasi tota l'història dels Ducats durant tota una centúria, formen també entre l'element adicte els pocs feudataris existents en la Grècia catalana abans enumerats. Es interessant veure al desconegut comte de Demetrias baixar de sa allunyada encontrada, independenta en rigor de tota sobirania, i poblada d'Albanesos, per a córrer en socors dels partidaris del rei Pere III, i en particular en el de son veí, el comte de Salona, en les encinglerades terres del qual trobaren una barrera infranquejable tant la rebel·lió, com les invasions exteriors. Els dos comtes dels Ducats foren els únics que mantingueren intactes sos dominis, i Pere III considerà al senyor de l'antiga capital de la Magnèsia digne d'ésser son gonfaloner reial, com natural vassall seu (3); tants grans degueren ésser sos mereixements.

El senyor de l'Estanyol (Castri), Misili de Novelles, el féu del qual com acabem de veure, era situat ja quasi en la frontera de la Blaquia, senyorejada per l'emperador de Constantinoble, va seguir les petjades de son veí, el comte de Demetrias. Ja dèiem abans que les tres més grans poderoses famílies feudals de la terra foren adictes. No podia mancar, doncs, entre'ls partidaris del rei Pere III, el rebrot d'una nissaga catalana, encara que semi-hel·lenitzada, que havia donat vicaris i mariscals a la Companyia. Ignorem de tot punt més detalls de la participació de Mesili de Novelles en les lluites d'aquesta època; i ja únicament ens resta enumerar entre els feudataris adictes, els germans Francesc i Galceran Puigpardines, senyors de la Cadarniça i la Talandri, fills del difunt Pere de Puigpardines i de la grega Escarlata (Carolina), la germana dels quals, Francisla, fou muller den Guillem d'Almenara; i per últim en Pere de Bellestar, senyor de la Cabrena, dels quals no ha fet l'història altra cosa que conservarnos llurs noms.

Dels demés nobles sense dominis feudals enumerats en el referit registre oficial, ja'n tenim més antecedents. Així d'En Guillem de Fuster, també adicte, podem suposar que fos fill del del mateix cognom, excomunicat en 1335 (4): així

(1) ZURITA: *Anales de Aragón*, II, c. XXXVIII. No és cert que els Llúries de Grècia siguin una branca directa de l'almirall Roger de Llúria, que morí en 1305. No és possible, doncs, que el mariscal de la Companyia i vicari general dels Ducats, Roger de Llúria, que morí en 1370, fos fill de dit almirall, com creu Zurita. La branca dels Llúries de Grècia estigué de segur, emparentada amb la d'Itàlia. Podria ésser molt bé que quan l'Entenza retornà a la Companyia se'n dugués algun parent seu de la família dels Llúries, car sabut és que sa filla Saurina fou la segona muller de l'almirall. La línia directa d'aquest s'extingí molt aviat; en el primer terç del XIV segle. Es notable la coincidència de noms que hi ha entre els Llúries de Grècia i d'Itàlia: Roger, Joan, Berenguer, Nicolau, etc., lo qual engendra sovint gran confusió. Tal volta els Llúries de Grècia procedien dels Llúries de Calàbria, probablement tronc de tots els Llúries d'Itàlia, Grècia i Catalunya. L'existència en Tebes d'un Roger de Llúria anomenat Puntinyano ho confirmaria també. En la Puglia es troba un lloc de Puntinyano.

(2) En 1392 en l'època en què el duc de Montblanch es traslladà a Sicília per a sa conquista, figuren allí Roger i Nicolau de Llúria (ZURITA: *Anales*, lib. X, c. XLIX).

(3) «E aquest porta la bandera de la vostra reyal majestat, perque es natural vassall.» Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 1. Aquest catalec de nobles, féus i prelats sembla redactat a Grècia i enviat al rei per a son coneixement, i ésser després registrat en un llibre de la Cancilleria, que's dedicà a posta als fets de Grècia. Fixi's el lector en aquest passatge en la forma de redacció: *porta la bandera de la* VOSTRA *reial majestat*, etc.

(4) BUCHON: *Chroniques*. París, 1826, p. 204.

d'En Guillem de Vita, que fos el mateix que en 1363 s'alcà contra la tirania de Pere de Pou, a Tebes, i parent o germà del cambrer de Pere III, Pino de Vita, a qui veurem més endevant pendre una part activa en les negociacions relatives a l'anexió dels Ducats. En Berenguer de Rodeja poguera ésser molt bé el de igual nom que apareix en 1359 a Tebes, com a testimoni de la protesta contra la venda del castell de Karystos (1) en l'Eubea. De l'únic noble adicte del que no tenim més notícies ni antecedent que el seu nom és d'En Pere Joanes, fill del cavaller de València, Gonsalvo Joanes (2).

Prelats anexionistes.

L'alta clerguesia, principalment els prelats catalans, com l'arquebisbe d'Atenes misser Antoni Ballester (1370-1388) i Joan Boyl, bisbe de Megara (1374-†1400), se decidiren tot d'una per la sobirania del casal de Barcelona. El segon, sobre tot, fou infatigable en sos esforços i exercí una influència molt gran en l'actitut favorable a l'anexió que, des d'un bell entuvi, prengué la ciutat d'Atenes que tan forta resistència mostrà als rebels i enemics (3). Privat des de 1374, per Rainer Acciajuoli, de la seva diòcesi de Megara, residia des de llavors amb dos servidors seus, junt amb son venerable germà fra Antoni Ballester, en el palau dels arquebisbes llatins, alçat vora els magnífics Propileus de l'Acròpolis atenesa, i ell fou encarregat de descriure al rei Pere III les maravelles que estotjava aquesta roca sagrada. Les referències que més d'una vegada trobem en els registres d'aquesta època a l'arquebisbe de Neopàtria fra Mateu O. M. (1376-1383) (4), de nacionalitat desconeguda, ens donen el convenciment que també fou adicte a nostra causa. Tant aquest prelat com el de Megara, degueren ésser varons de certa cultura, sobre tot el segon, que sabé sentir les maravelles de l'Acròpolis, i comunicar al rei Pere III son fervent entusiasme estètic, i ens fundem demés per a afirmar-ho, en que les úniques al·lusions a llibres que's troben en els documents de la Grècia catalana en la nostra cancilleria, es refereixen a aquests dos prelats i al de Salona (5). Era bisbe d'aquesta pobríssima diòcessi, amagada en la part més montuosa del comtat de Don Lluís d'Aragó, fra Henric, de cognom desconegut, de l'actitud del qual tenim notícies més concretes que respecte de l'arquebisbe de Neopàtria (6). A l'ensems que fra Joan Boyl,

(1) Hopf: *Geschichtliche Ueberblick über die Schiksale von Karystos*, vol. VI de les *Sitzungsberichte* de la Acad. de Ciències de Viena, p. 5,597. Vid. traducció italiana per G. R. di Sardagna, p. 29. En el Reg. 1,559, f. 1, es llegeix Berenguer, no pas Bernat de Rodeja. Es un llinatge poc conegut a Catalunya. Sols hem trobat un Dalmau de Rodeja en un document de 3 desembre 1380 referent a Sardenya. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,268, f. 149. R. Predelli: *I Libri Commemoriali della Republica di Venezia*. Venezia 1878, II, 306.

(2) Zurita: *Anales*, lib. X, c. XXX.

(3) Aquesta antiga fidelitat i actitud favorable d'Atenes es complavia en recordar-la el rei Pere III en un document posterior. Tortosa 5 decembre 1382. Arx. Cor. Aragó (D. de l'O. C.): «pensantes qualiter vos predicti probi homines et universitas... dudum ex quo obitu illust. Frederici reg. Cicilie ad vestram pervenit noticiam, apud nostrum dominium confugistis...»

(4) C. Eubel: *Hierarchia catholica medii aevi...* Monasterii, 1898, I, 379.

(5) Arx. Cor. Aragó. (D. de l'O. C.). Doc. de Lleida 10 setembre 1380, relatiu a una penyora de llibres dels prelats de Neopàtria i Megara. El bisbe de Megara deixa en penyora en poder dels dos grecs Moscho i Cahuni, *una caixa plena de llibres* per rao de XX ducats d'or, pel lloguer de dos cavalls que necessitaven ell i l'arquebisbe de Neopàtria. Repari's que sols trobem al·lusions a llibres tractant-se de prelats.

(6) No s'ha de confondre aquest Fra Henric amb el seu successor, també del mateix nom, Henric de Kalvelde, canonge de Halberstad, mestre en arts, nomenat per Bonifaci IX algún temps després de 1389, any en

prengué una part activa en el moviment anexionista, i fou diputat per l'universitat de Livàdia i son castellà, Guillem d'Almenara, per a oferir personalment en llur nom sos homenatges al nou sobirà, Pere III d'Aragó.

Fòra de l'antic monjo basili Simon Atumanos, arquebisbe de Tebes (1366-1382), d'origen grec, que va ésser traïdor a la causa catalana, i dels prelats que acabem d'esmentar, no sabem quina fou l'actitud dels altres dels Ducats, en aquests crítics temps. Governava probablement aleshores la Sèu de Daulia, el sicilià Philippo Ardizzone, nomenat per Gregori XI en 1376 (1). Els bisbes de Zeitún i de les Termòpiles d'aquesta època ens són desconeguts; mes en quant al segon, lo natural és que seguís en sa conducta al seu senyor, el marquès de Bodonitza Francesc Giorgio, que feu causa comuna amb els enemics del rei d'Aragó (2).

Burgesia leial a la mateixa causa.

Sembla que el rei d'Aragó va ésser proclamat no sols per la noblesa, sinó pels cinc municipis dels Ducats, perquè gairebé tots els seus regidors — veguers, capitans o castellans — figuren entre els seus adictes, assaber: En Galceran de Peralta, després de Don Lluís d'Aragó, com ja s'ha indicat, el principal cabdill del partit català en els Ducats; En Guillem d'Almenara, veguer de Livàdia, que morí en sa defensa; En Andreu Çavall, darrer capità de Neopàtria, i En Jofre Ça Rovira, que ho era de Salona. La que no coneixem és la conducta del veguer de Tebes. Com deiem abans ho podia ésser encara llavors En Nicolau d'Ardoino, descendent directe d'aquell Pere d'Ardoino, notari de la Companyia catalana abans de son establiment en la Grècia continental, quan aquella comanada per l'ambiciós Bernat de Rocafort, se posà a les ordes del cabdill angeví Tibaut de Cepoy (3). L'Ardoino s'havia fet a Tebes un prestigi semblant al de l'Almenara i En Peralta a Livàdia i Atenes, i per aclamació mereixé que després d'una penosa anarquia, sos conciutadans li confiessin el govern de la ciutat. Frederic III confirmà aquest nomenament, de primer per un any, i després fins al setembre de 1378 (4), època en que ja s'era realitzada la proclamació de Pere III com a sobirà dels Ducats. Mes de l'història de la ciutat de Cadmo no en sabem res des de'l juny de 1376, data de la confirmació den Nicolau Ardoino, fins a la primavera de 1379, en que caigué en poder dels Navarresos, afavorits per la rebel·lió. I qui sab si'ls dos Nicolau i Pere Dardani que en ella prengueren part i que apareixen més tard indultats pel rei (5), no foren altres que el mateix veguer Nicolau Ardoino i

què començà aquest papa son pontificat. EUBEL, *Hierarchia*, I, p. 348, dóna com data del nomenament d'aquest segon Henric, el 7 juliol 1393. De que en la època de l'anexió era bisbe de Salona altre Fra Henric, que tal volta fou català, a judicar per sa simpatia a la nostra corona, no ens cal dubtar. D'ell ens parla extensament un document de València de 9 maig 1382. — Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,274, f. 54. — *Los Navarros en Grecia*, p. 238. EUBEL no dóna notícia del nostre Fra Henric de Salona.

(1) EUBEL: *Hierarchia*, I, 230. Sols sabem que en 1382 era bisbe del Citó un tal Gregori, O. S. A.

(2) EUBEL: *Hierarchia*, I, 509.

(3) DU CANGE: *Histoire du Constantinople*, II, 355, cit. per GREGOROVIUS, op. cit., II, 93.

(4) Arch. de Palerm, Reg. Canc. XIII, 177. Montalbano 7 juny 1376. — *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 457 i 458.

(5) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.).

algún germà seu, que portava igual nom que'l seu antepassat, l'antic notari de la Companyia?

Siderocastro no desapareix per complet de l'història dels Ducats, com Tebes, en l'època de l'anexió catalana; però ignorem també, com he dit abans, qui era son veguer, i quin paper jugà en aquell esdeveniment. Es probable que Nicolau de Sosa que fou nomenat en 1307 castellà perpètuu, en substitució den Lluís d'Aragó, no ho fos ja des de 1374, a conseqüència de la guerra civil que promogué la renúncia de tots els que posseïen càrrecs vitalicis.

Al voltant de llurs caps, veguers i capitans, s'aplegaren gran nombre de Catalans, habitadors de dites ciutats, entre ells alguns descendents dels magnats de la Companyia que firmaren l'armistici de 1321. Els rebels i traidors catalans, sobre tot en aquesta primera època de l'anexió, foren comptats. Juntament amb aquests magnats surt una nova burgesia, tant entre els enemics com entre eis lleials a la casa d'Aragó, en la qual no trobem ja els noms dels conquistadors de la vella generació. Així veiem entre els segons a Atenes, el valencià En Romeu de Bellarbre, lloctinent den Galceran de Peralta, que el suplantà allí en el govern i en sa influència, el qual abans de l'anexió no posseïa béns en dita ciutat; En Guerau de Rodonella, altre novell personatge que fou encarregat més endavant de portar a Pere III el jurament d'obediència dels nous sotsmesos; En Francesc Pons i En Berenguer d'Oroniola, habitador de l'Acròpolis (1), aquest darrer; dos noms també fins ara desconeguts. A Tebes — el nucli principal de nostra població, — veiem entre'ls lleials, ademés dels cognoms històrics den Francesc Falgueres, fill d'En Pere Falgueres, governador de l'Atica en 1371 (2); i d'En Bernat Ballester, fill del que en 1331 firmà el segon armistici amb el Negrepont (3), altres individus de tan escàs relleu, com En Garcia Pertusa i Guido de Regio, a qui hem de veure més tard combatent per la defensa de Tebes. Els registres de la nostra cancilleria no ens han salvat cap nom de ciutadans de Livàdia partidaris del rei d'Aragó, fora de son veguer En Guillem d'Almenara; mes sí els de dos germans catalans de Salona, En Jaume i En Francesc Ferrer, defensor el primer del castell de la ciutat livadesa, missatger dels Ducats el segon en 1379, pertanyents ambdós a una família de Barcelona que s'havia trasl·ladat a la terra grega vint anys abans. A ells sols hem d'afegir altres dos veïns de la vella Amphyssa: En Nicolau Gras i En Jaume Simon, enviats en 1382 a Catalunya per la comtessa Elena, per a comunicar a son sobirà la mort del seu marit (4).

La raça grega i l'anexió dels Ducats.

En el fet trascendental de què estem parlant, la raça grega es manifesta dividida en dos bàndols diferents; un d'adicte al rei d'Aragó, i l'altre, el més nombrós naturalment, que feu causa al moment, primer amb els rebels, després

(1) Rubió i Lluch: *La Acrópolis de Atenas en la época catalana*. Barcelona, 1908, p. 32.
(2) Predelli: *Commemoriali*, VII, 543. — Hopf: *Storia di Karystos*, p. 50.
(3) Gregorovius: *Geschichte der Stadt Athen*, II, 118.
(4) Arx. Cor. Aragó. Tortosa 18 novembre 1382 (D. de l'O. C.).

amb els invasors, creient que d'aquesta manera podrien al fi recobrar la seva perduda independència.

Ja diguerem en altra ocasió (1) que durant la dominació catalana, i precisament en el vicariat d'En Roger de Llúria, és quan històricament fa sa aparició en el segle XIV en la vida civil o política de la Grècia continental, la pobre raça grega, generalment tan desatesa i oprimida pels conquistadors francs. Durant el govern dels ducs borgonyons no es troba un sol record o menció dels grecs de l'Atica i de la Beòcia. El poble grec semblava del tot esborrat en l'història d'aquelles encontrades. En canvi en els dies del vicariat d'En Roger de Llúria, hem ja vist alguns grecs influients — que tornen ara a figurar de nou — com els Mauro Nichola de Livàdia, i els Rendi d'Atenes, posar-se al costat del mariscal català contra el vicari legítim, o defensar heroicament el castell de Megara contra els enemics. Mes al costat d'aquests grecs que, moguts d'interessos personals, simpatitzaren amb la nostra causa, quedava la massa general, anònima, del poble menut, que anhelava sa deslliurança, i que estava sempre disposada a canviar de dominadors, esperant d'aço un millorament en sa situació. Així els veurem ara entregar Atenes al florentí Acciajuoli i Tebes al navarrés Urtuvia, com els hem vist al principi del segle XIV obrir les portes de Livàdia als Catalans, per alliberar-se del govern dels ducs francesos.

Els Mauro Nicola de Livàdia.

Dues famílies històriques gregues se'ns presenten ara de nou prenent una part decidida en l'anexió dels Ducats al casal d'Aragó: la de Mauro Nicola de Livàdia, i la dels Rendi d'Atenes, les més importants de quantes figuren en l'història de nostra dominació a Grècia. La de Mauro Nicola ja es distingí per la seva adhesió des dels primers dies de la conquista dels Ducats, afavorint l'entrada dels Catalans en el castell de Livàdia. Des d'aleshores fruïa del privilegi que en podíem dir de ciutadania franca o catalana. Després, en 1366, a instàncies d'En Roger de Llúria, el rei Frederic III confirmà al livadés Mauro Nicola aquell privilegi (2).

La tercera generació dels Mauro Nicola de Livàdia no va ésser menys adicta als Catalans que les dues anteriors. Era en aquesta ocasió notari de dita ciutat Constantí de Mauro Nicola, fill de Nicolau, i dels termes entusiastics en què parla el rei Pere III en les posteriors mercés amb què premià sos serveis, se desprén que no sols se distingí per sa fidelitat a la corona en els temps del darrer duc Frederic III, sinó molt assenyaladament quan els Ducats pervingueren a la obediència reial, i no sols ell, sinó àdhuc son pare el vell Nicolau i els fillastres d'aquest, fills del grec Tome de Not, tots ells vingueren compresos en les gràcies reials (3).

Els Rendi d'Atenes.

Cap, certament, s'assenyalà tant en sa adhesió com el notari d'Atenes Dimitri Rendi. Ens cal fer remarcar que l'element grec adicte a la causa catalana

(1) *Els governs de Mateu de Moncada...*, p. 48.
(2) Arx. de Palerm. Messina 29 juliol 1366 (D. de l'O. C.).
(3) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.).

es reclutà especialment entre la classe dels notaris. Aquest càrrec durant les tres dominacions llatines de Grècia, la franca, la catalana i la italiana, era l'únic per punt general — en la nostra trobariem excepcions d'altre mena — que es solia confiar a la raça vençuda, lo qual no deixa d'ésser un reconeixement explícit de la superioritat de la seva cultura i de sa capacitat intellectual. Així ho confirmen els noms de Mauro Nicola, Dimitri Rendi i Nicolau Macri, entre tots els quals, el penúltim sobre tot, ha de representar un alt paper en l'història d'Atenes dels darrers temps de la nostra dominació i en els primers anys de la florentina.

Durant trenta anys, en efecte, el nom del notari Dimitri Rendi apareix barrejat molt sovint amb els fets més importants de l'època. Els capítols d'Atenes de què hem de parlar en altra ocasió, en fan una menció ben detinguda, molt especial i honrosa. La universitat de Cetines pondera *sa lealtat e sa puritat a la sacra corona d'Aragó, e els afanys, destenyment e dapnatje de bens que ha sofert lluitant contra els enemics capitals de la terra,* i el rei Pere III l'anomena *ciutadà de la seva ciutat de Cetines* (1). Que manejava tan bé la ploma com l'espasa, bé ho provarien els capítols i escriptures que més d'una vegada deuria tenir de redactar en llengua llatina o catalana, les úniques usades per la cancilleria atenesa, i la valentia amb que defensà Megara (1374) i Atenes (1379-80) contra els atacs dels rebels, dels Navarresos, dels Florentins i altres enemics.

Dimitri Rendi aprofità el favor dels reis de Sicília i d'Aragó, com després el dels ducs Acciajuoli, per acréixer son prestigi, ses riqueses i ses honors. Va ésser el primer home civil atenès que va atènyer una personalitat marcada i interessant en l'història de la seva ciutat, el primer grec que apareix influint, i no d'una manera passatgera o insignificant, en sos destins polítics. Abans sols trobem en ella la del metropolità Miquel Akominatas, segurament més gran i més poètica; després, en el quinzèn segle, la de l'historiador Chalcocondylas. Fruït del privilegi de ciutadania franca des de 1366 (2), exercint son càrrec de notari tal vegada ja abans d'aquesta època, veié confirmades aquestes mercès pel nostre rei Cerimoniós que l'enlairà a la categoria dels *conquistadors,* alliberant sos béns de tota mena de *cumerxos, coltes, cavalcades, guardies e manifests,* i atorgant-li per últim la cancilleria de la ciutat d'Atenes, amb el sou de XL ducats d'or, cobradors sobre els *cumerxos* i *entrades* de dita ciutat (3). Cap més grec, que sapiguem, obtingué durant la nostra dominació tantes concessions de béns immobles com ell, amb la particularitat, i aço mostra encara més sa influència i la necessitat en què es veien els amos del país ducal d'acontentar la població indígena, que aquelles gràcies no requeien únicament en perjudici dels béns dels Grecs, sinó dels propis dominadors, fins en els de persones de tan noble

(1) *Los Navarros en Grecia,* p. 463.
(2) Arch. de Palerm, Reg. Canc. VIII, 29 (D. de l'O. C.).
(3) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,366, f. 49 v. Capítols d'Atenes. *Los Navarros en Grecia,* p. 461.

Fig. 11. — Vista del temple de Corent (Corinto)

família i heroica història, com En Guillem d'Almenara, mort en defensa dels Ducats, amb notori dany de sos legítims hereus (1). Així veiem que a Atenes se li atorgaren les quantioses propietats immobles del dit Almenara i les del grec Constantí Calochini; així també a Tebes els béns de Pere Ibañez (2). De grecs fincats a Atenes n'hi hagué sens dubte durant la nostra dominació, com ho proven els noms de Calochini i d'Arguni, però en la persona d'En Rendi veiem el cas inusitat respecte d'un ciutadà de nissaga grega, d'una acumulació de béns territorials en distintes partides dels Ducats, com sols s'acostumava amb les grans famílies catalanes allí poblades. La concessió a Rendi dels béns d'un baró tan assenyalat entre els conquistadors com En Guillem d'Almenara mostra, repetim, ben a les clares l'influència que l'element grec anava guanyant a Atenes, i ens explica després la semi-hel·lenitzada sobirania dels Acciajuoli.

L'importància dels favors i donacions que'l Rendi obtingué dels Catalans, perpetuaren sa consideració política i social, que cresqué durant el govern de

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 10. Tortosa 10 abril 1383 (*Los Navarros en Grecia*, doc. LII). Aquesta concessió comprenia dues famílies de villans que l'Almenara posseïa en Atenes, i demés «omnia et singula bona mobillia et immobillia, puta hospitia, domos campos, vineas, terras et alias quascumque possessiones et jura ipsorum duorum villenorum». Tot açò passa a ésser propietat del dit Rendi.

(2) Ibidem.

Rayner Acciajuoli, arribant amb el temps a ésser avi del primer duc d'aquesta nissaga forastera, Antoni I (1394-1435), el més afortunat d'ella. De la família Rendi existeixen encara branques a Atenes i en la propera ciutat de Corent (fig. 11), l'antiga Corinthos, famosa pel seu temple (1). Entre aquesta ciutat i el Pireu es conserva una esglesiola coneguda pel poble amb el nom de Sant Joan de Rendi, i no falta qui pensa que estava compresa en les propietats donades pels Catalans al valent notari d'Atenes (2).

Al nom d'En Dimitri Rendi hem d'afegir, entre els que es declararen pel nou duc Pere III, el del cunyat i nodrit seu Joan Rendi, que també lluita al seu costat i pel qual se demanen en els esmentats capítols tots els beneficis, honors i dignitats i les consideracions de que llavors gaudien els conquistadors dels ducats d'Atenes i de Neopàtria.

Per últim, dos curiosos documents conservats en la nostra cancilleria ens testimoniegen que dos altres grecs ja citats, castellans del castell de Salona, anomenats Dimitri i Mitro, varen treballar també molt com a lleials vassalls en que els Ducats vinguessin a la senyoria de la corona d'Aragó, per tot lo qual i per sa defensa del castell de l'Estir contra els Navarresos, mereixeren sa gratitud i la promesa d'assenyalades recompenses (3). Es de presumir que ni els Mauro Nicola, ni els Rendi, ni els Dimitri i Mitro serien els únics grecs lleials de nostra causa, mes l'història no ens ha revelat llurs noms. Si no entre els defensors de la sobirania de Pere III en els dominis grecs, almenys sí entre els governants grecs que veieren amb més simpatia el triomf de la seva política, hem de comptar el dèspota de la Morea o de Misithra, que amb els dos noms se batejava son principat, Mateu Cantacuzeno. Molt aviat se'ns presentarà la avinentesa de veure quan estretes i corals foren les relacions que mantingué amb el rei Pere III el Cerimoniós.

(1) GEORGIOS CONSTANTINIDIS: Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, 1894, p. 410.

(2) Així ho entenia el meu malaguanyat amic K. A. Christomanos en el detingut estudi que dedicà a la meva monografia *Los Navarros en Grecia*, en la revista grega Ἐδδομάς, n. 134, Atenes 21 setembre 1886. — Sobre la situació de la raça grega en general, vid. les meves monografies *Los Navarros en Grecia*, p. 300; *Atenes en temps dels catalans*, ANUARI MCMVII, p. 237. *La població dels Ducats catalans de Grècia*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VIII, 497; *Els governs de Moncada*, etc., p. 48, i *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, etc., p. 461.

(3) Arx. Cor. Aragó, Doc. 18 setembre 1380 i 31 abril (sic) 1381. Reg. 1,268, f. 131; Reg. 987, f. 177. *Los Navarros en Grecia*, p. 440 i 456.

IV

Rebels i enemics exteriors. — Primera temptativa d'anexió

Partit contrari a nostra corona. — D. Pere d'Aragó. — Els rebels de Tebes. — Invasió del comte de Conversano (1378). — Presó de Joan de Llúria. — Primera temptativa de reconeixement de la sobirania catalana. — Ballester de Tebes, ambaixador den G. de Peralta i Lluís d'Aragó (1379). — El vescomte de Rocaberti, vicari general dels Ducats (1379). — Capítols enviats al vescomte. — Participació reial als Ducats i als estats veïns. — Relacions amistoses de Pere III amb Mateu Cantacuzeno. — Noves fatals de Grècia. — Pere III sospèn el nomenament den Rocaberti.

Partit contrari a nostra corona. — D. Pere d'Aragó.

No's pot assegurar si al costat del partit favorable a Pere III se formà com a Sicília, un altre d'adicte a la reina Maria, o simplement un de rebel a la casa de Barcelona i a tota sobirania forastera. De rebels o d'*enemics capitals* parlen tan sols els registres de la nostra cancilleria. Ignorem també qui aixecà la bandera de la rebel·lió. Unicament podem assegurar que el primer que cronològicament apareix designat com a rebel en els nostres registres és Don Pere d'Aragó (1), fill del turbulent magnat Don Bonifaci. Els documents d'aquesta època ens permeten conjeturar que'l dit Don Pere s'alçà contra l'autoritat del vicari Don Lluís d'Aragó, cosí seu, en la primavera de 1379 (2). Pertanyia Don Pere, com son germà Don Joan, a la branca menor dels Frederic d'Aragó de Grècia, l'enemistat de la qual contra la branca major, a la saó representada pel jove comte de Salona, venia ja de lluny, quasi des de l'establiment en els Ducats de Don Bonifaci d'Aragó. Els dominis de les dues famílies rivals estaven ademés molt separats. Els de Frederic de Salona s'estenien per la banda occidental i més montuosa de la Grècia, des del ducat de Neopàtria al golf de Corent; els de Don Bonifaci radicaven pel contrari en la banda oriental, i eren constituïts principalment per les baronies insulars de Karystos i l'Eguena (Egina), i per considerables béns que posseien en l'Atica, als quals s'agregà més tard la torre de Gittina en el Ducat d'Atenes.

La rivalitat que havia esclatat entre el comte de Salona i son oncle Bonifaci, i que es degué accentuar en l'època no llunyana en que els dos regiren els Ducats, se perpetuà en sa nissaga. Després de sa mort, sa esposa Donya Dolça va ésser desposseïda de sos béns per aquest motiu. En quant a son fill Don Pere d'Aragó, la desobediència al vicari general va pendre un caràcter d'oberta rebel·lió (3). L'altre fill Don Joan, que tal volta se trobava aleshores regint la cas-

(1) *Els governs de Mateu de Moncada i Roger de Llúria*, p. 9. En les taules genealògiques de la Grècia mig-eval que porta Hopf, *Chroniques*, p. 474, falta aquest D. Pere d'Aragó, l'existència del qual sols coneixem pel nostre arxiu. Allí no es menciona més que D. Joan d'Aragó, qui sols tingué successió femenina.

(2) Els documents referents a aquesta rebel·lió què hem de citar més endavant, són del mes de setembre, i semblen referir-se a un fet recent. Suposant que els missatgers de Grècia estiguessin a Barcelona ja en el mes d'agost i tenint en compte la llarga duració dels viatges marítims d'aquella època, no és descaminada la nostra conjetura.

(3) Arx. Cor. Aragó. Lleida 17 setembre 1380 (D. de l'O. C.): «eo quia dictus Petrus de Aragonia *contra vos ut tenentem locum vicari improvide rebellavit.*» Vid. també Doc. Lleida 1 setembre 1380. Capítols de Salona, Reg. 1,366, f. 79. *Los Navarros en Grecia*, p. 476.

tellania de Malta, no prengué part mai en aquesta actitud dels seus. La sort de les armes va ésser desfavorable a Don Pere, qui caigué presoner en poder de son rival, el qual determinà enviar-lo a Catalunya, per tal que fos el mateix rei Cerimoniós qui castigués per sa mà el crim de lesa majestat en què havia incorregut son parent rebel, més greu en ell, pels lligams de sang que l'unien a la casa reial de Barcelona. S'encarregaren d'aquesta missió els missatgers dels Ducats, En Bernat Ballester i En Francesc Ferrer. El rei, però, s'acontentà de retenir Don Pere en son poder, deixant al comte de Salona la decissió del càstig que mereixia sa imprudent rebel·lió (1). Més tard el privà el nostre monarca del seu castell e illa de l'Eguena, la qual havia sigut donada ja amb certes reserves i condicions per Don Jaume d'Aragó a son germà Don Bonifaci.

Els rebels de Tebes.

Tenim motius per a creure que en la ciutat de Tebes es formà també de bona hora un bon nucli rebel a l'autoritat del vicari, si en conexió amb Don Pere d'Aragó o independent d'ell, açò no ens es dat afirmar-ho; mes de totes maneres fou distint o anterior al menys, al més considerable que més endavant favorí la ocupació navarresa. Ens ho fa presumir així, el que els noms dels traïdors que prengueren part en aquest fet, fora d'un sol, no coincideixen amb els dels que més tard entregaren la ciutat. El document que hi fa referencia, molt posterior a l'època d'aquests successos, ens manifesta que aquests rebels foren en Tomàs Pou o Despou, casat amb Francisca Lluria, i gendre per tant d'En Roger de Lluria, vicari dels Ducats (2); Nicolau i Pere Dardani o Ardoino (3) i Francesc de Lenda (4), que sembla d'origen italià, el qual prengué part també més tard en la traició que fou causa de la pèrdua de Tebes. Que aquests ciutadans farien després acatament a la sobirania de Pere III, ens ho fa creure l'indult a ells acordat per Pere III, absolvent-los de totes les penalitats que s'els poguessin imputar per haver violat son jurament d'obediència al vicari abans que els Ducats vinguessin a sa senyoria, i retornant-los la posessió de llurs

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 47 v. Barcelona 30 setembre 1379. Lletra del rei Pere III a D. Lluís d'Aragó. *Los Navarros en Grecia*, doc. XVI: «del fet que m havets fets saber de Pere d'Arago, vos certifficam que encontinent havem fet pendre aquell, *lo qual tendrem tant pres, fins que vos nos haiats fer saber que volrets que s'en faça...*». — Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 48. Barcelona 30 setembre 1379. Capítols Ba ernat Ballester: «Item los diga que l dit senyor l a informat plenerament de sa intencio sobre l fet de la preso de Pedro d Arago, que es pres en poder seu.» *Los Navarros en Grecia*, p. 451.

(2) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 1 (sense data). *Los Navarros en Grecia*, p. 481. — Ibidem. Saragoça 8 maig 1381. Reg. 987, f. 175 v. *Los Navarros en Grecia*, p. 437.

(3) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.). En aquest document s'anomena també entre els rebels a Bonifaci d'Aragó. Mes açò sens dubte és degut a una distracció del secretari o copista de la cancilleria catalana. Morí D. Bonifaci poc després de 1374 (HOPF: *Chroniques*, 414). El darrer document dels registres de Palerm a ell referent porta la data de Castrogiovanni 8 agost 1374. Reg. Canc. V, 111 v. (D. de l'O. C.). Vid. *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 473, on se parla de la desaparició de l'escena política en dit any d'aquell magnat. També ens ocupàrem d'ell en el nostre estudi *Els governs de Mateu de Moncada*, etc., p. 9. Que D. Bonifaci d'Aragó era ja mort en aquesta època ho proven els següents documents: 1) Els capítols acordats per les universitats de Salona, de Tebes i de Livàdia en 22 i 31 maig i 1.er juny 1380, en els que es cita al magnífic don Bonifaci d'Arago, *quondam*. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,366, f. 79 v. *Los Navarros en Grecia*, p. 476. 2) La sentència del rei Pere III sobre reposició de béns a D.ª Dolça i son fill Joan. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.): «Cum nos velimus quod nobilis dulcia uxor nobilis Bonifacio de Aragonia *quondam*». Observi's que aquest darrer document porta la mateixa data del primer en què es cita al dit Bonifaci com vivent entre els rebels amnistiats pel rei Pere.

(4) Arx. Cor. Aragó. Lleida 22 setembre 1380 (D. de l'O. C.).

béns (1). En l'indult és incluit en Francesc de Lenda, els béns del qual, per raó de sa nova rebelió quan la pèrdua d'Estives, foren després confiscats en favor del leial Guido de Regio (2).

Invasió del comte de Conversano. — Presó de Joan de Llúria.

Aprofitant-se d'aquell fort estat d'anarquia comencen a invadir els Ducats els enemics exteriors, així el que retreien antics títols de posessió o de nominal sobirania, com els novells conquistadors. Ja els hem enumerat en l'anterior capítol; tots se presentaren a l'hora o a poca distància els uns dels altres dins dels confins dels desballestat domini català. Entre ells no podien faltar els Enghien, tan actius com sos predecessors els Brienne, antics ducs francs d'Atenes. Ells no es resignaven al fracàs de la temptativa de 1371, en què tingué no poca part l'actitud de Venècia, i cap ocasió els paregué més favorable que l'actual per a reivindicar llur tan desitjat ducat. I encara tenim raons per a creure que s'avançaren a tots els altres pretendents. Ara com vuit anys enrera, va comandar l'expedició, que sembla no haver tingut la intensitat de l'anterior, el comte de Conversano o Conversa, com li diuen els nostres documents, a qui hem de suposar que obrà en representació de Gualter III d'Enghien, son nebot, duc titular d'Atenes, que morí el 7 juliol 1381 (3).

Lluís d'Enghien, comte de Conversano, un dels quatre fills del matrimoni de Gualter d'Enghien amb Isabel de Brienne, va ésser el darrer duc titular francès d'Atenes (1381-†1394), sense que arribés a fer mai efectiva sa sobirania. Les pretensions d'Isabel, darrera hereva dels Brienne, al ducat d'Atenes, passaren a son primogènit Sohier; d'aquest a son nét Gualter de Brienne, i per últim d'aquest a son oncle, el comte de Conversano (4). Venècia s'apressà a posar en pau, quan la primera guerra, als Enghien amb els Catalans, i entre les negociacions d'aquella, en les que intervingué per part dels segons el noble tebà En Francesc de Folgueres (agost 1371), se declarava ferm el matrimoni abans estipulat entre madona Maria d'Enghien, filla única de Guy, senyor d'Argos i Nauplia, i el noble Joan de Llúria, el qual a la mort del seu sogre devia succeir-li en aquest estat. Aquesta pau fou ratificada després de la mort de Roger de Llúria, i essent ja vicari En Mateu de Peralta (5). Venècia probablement es va oposar a aquesta boda, que haguera estés la dominació catalana més enllà de l'istme de Corent, damunt de dominis sobre els quals aquella república tenia ja els seus ulls posats. Ho prova el fet de que en 1377 trobem casada a la noble Maria d'Enghien, no amb Joan de Llúria, sino amb el venecià Pere Cornaro, i el que al morir aquest sense fills va cedir sos estats a la Senyoria.

Hem cregut necessari el record d'aquest fet que motivaria un ressentiment entre els Llúries i els Enghiens, perquè ell pogué influir tal vegada en que en

(1) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 8 maig 1381 (D. de l'O. C.).
(2) Arx. Cor. Aragó. Lleida 22 setembre 1380 (D. de l'O. C.).
(3) Hopf: *Chroniques*, p. 474.
(4) Gregorovius: *Gesch. der Stadt Athen*, II, 157.
(5) Hopf: *Griechenland*, VII, p. 20.

aquesta segona invasió del ducat, el comte de Conversa se dirigís també contra Joan de Llúria, senyor de l'Estir, nebot del pretendent a una dama de sa família. No podem dir vers quin cantó dels Ducats es girà tot d'una l'invasió del comte, que tan ben conegut tenia el camí de l'Atica i de l'Acròpolis; sols sabem que en aquesta invasió caigué presoner l'esmentat Joan de Llúria i que aquest fet tingué lloc en la primavera de 1378 (1).

Estava massa apartat el castell de l'Estir, arrecerat en la montuosa Focida per a suposar que el comte de Conversa anés a atacar i capturar son enemic dintre de sos murs. Fa de més ben creure que el noble Joan de Llúria correria des d'allí envers els llocs més amenaçats del país, que ho serien indubtablement les terres de l'Atica, i en particular la ciutat d'Atenes, que estaven més aprop dels dominis d'aquell comte, separats del Ducats pels de Rayner Acciajuoli, el qual hem de suposar que facilitaria i ajudaria l'invasió. Sens el seu concurs era impossible que el comte pogués amenassar els Ducats. De la defensa del castell de l'Estir, una vegada privat del seu senyor, va cuidar Don Lluís d'Aragó. El rei Pere III s'interessà molt per la llibertat del de Llúria (2) durant la seva presó. Com els béns que heretà directament de son pare En Roger de Llúria, estiguessin vinculats després de sa mort amb certes condicions en sa germana Francisca Llúria, ordenà al vescomte de Rocaberti que entregués a la dita Francisca la llur administració, a excepció dels que abans havien estat hipotecats en Atenes a Bernat Ballester.

A pesar que la vida den Joan de Llúria lliscà obscura en els vicariats den Mateu de Peralta i Don Lluís d'Aragó, perquè la seva família perdé tota sa influència en els Ducats després de la mort del mariscal, no obstant encara ocupava aquell magnat un lloc important en la gerarquia feudal, i en el registre dels féus i nobles dressat en 1380-1381, se'l designa amb els dictats de *noble hom e cavaller*, que sols veiem aplicat en quant al primer a N'Andrea Çavall, castellà de Neopàtria, i en quant al segon als nobles En Jofre Sarrovira, En Guillem Fuster i En Gondisalvo Joanes (3).

Primeres temptatives de reconeixement de la sobirania catalana.

Foren els dos anys de 1377 i 1378 de tan profonda pertorbació política per als Ducats, que no han deixat cap rastre en la nostra cancilleria. De la siciliana no cal parlar-ne, perquè l'antiga dependència amb l'illa es trencà per complet amb la mort de Frederic III. Més que un partit favorable als drets de la reina siciliana, hem de suposar, repetim, que allí es congrià una formidable rebel·lió contra tota dominació o tutela forastera (4), que sols parcial-

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 987, f. 175 v. Saragoça 8 maig 1381. *Los Navarros en Grecia*, p. 437: Tamen quod dictus Johannes *tres anni efluxerunt* fuerit et adhuc detinetur captus in posse comitis de Conversa.» Si en la primavera de 1381 havien transcorregut tres anys de sa presó, aquesta degué començar en la primavera de 1378.

(2) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 31 (sic) abril 1380, Reg. 987, f. 178. *Los Navarros en Grecia*, 441: «Ens fem certs, diu el rei als castellans de Salona, que nos tindrem tal via, que ell (D. Joan de Llúria) en breu exira de pressó.»

(3) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,559, f. 1. *Los Navarros en Grecia*, doc. XLII.

(4) Un document del nostre arxiu (Ulldecona 31 decembre 1382) fa referència a aquesta rebel·lió, i la considera com causa principal del perill en què estigueren els Ducats, abans de l'arribada del vescomte de Roca-

ment fou sufocada, i que es refermà més vigorosa amb la invasió navarresa.

Una vegada va ésser reconegut Pere III com a duc d'Atenes i Neopàtria per la major part de l'element català de la terra, nobles, prelats i municipis se donaren bona pressa, encara no apaivagada la rebelió, a enviar a la metròpoli llurs procuradors, encarregats d'oferir al nou sobirà llurs homenatges, i de demanar-li ajuda contra tots els seus poderosos enemics. De Tebes, Livàdia i Salona coneixem els noms d'aquests missatgers. Atenes que sembla haver estat la primera universitat que es declarà pel govern de Pere III, no pogué per de prompte enviar altre missatger que'l de Tebes i sols un any més tard, després de la pèrdua d'aquesta ciutat, i d'haver-se lliurat de l'espantós perill de la revolta i de les invasions forasteres, és quan li fou llegut de trametre missatgers propis i de tanta valúa, un d'ells, com el bisbe de Megara fra Joan Boyl. Ja hem vist que el rei s'avençà a aquestes missatgeries enviant al seu familiar Jaume Sa Guardia, per a informar-se de l'estat del país i estimular les corrents d'aproximació envers la metròpoli, que en aquells llunyadans dominis se sentissin (1).

Ballester de Tebes, ambaixada den G. de Peralta i D. Lluís d'Aragó.

En la primavera de 1379 és quan se decidiren els nobles i les universitats dels Ducats a enviar a Catalunya els missatgers a que'ns acabem de referir. El més important d'ells fou el valencià En Bernat Ballester, habitador de la ciutat de Tebes, un dels més ferms i decidits partidaris de la sobirania del casal de Barcelona, el nom del qual estarà d'aci en endavant estretament lligat amb l'història dels darrers dies de la Grècia catalana. Sa participació en la vida política dels Ducats sempre fou molt considerable. Sa família s'establí en ells des dels primers dies de la conquista, i el nom del primer Ballester apareix entre els dels principals magnats catalans, al peu del conegut armistici de 1321 amb la senyoria de Venècia. El nostre Ballester fa sa primera aparició històrica en la cancilleria siciliana amb motiu del tabustol de Tebes de 1362, contra l'usurpador Pere de Pou, en el qual es posà resoltament al costat dels tebans que s'alçaren devant sa insoportable tirania. Durant el vicariat d'En Roger de Llúria, al qual en aquella època era adicte, desempenyà la capitanía de Livàdia (1367); més tard fou víctima de ses violències i va ésser privat per aquell de la possessió del castell de l'Estir i obligat ell i sa muller a cedir-li per la força amb escriptura pública ses accions sobre dit castell, per la mísera quantitat de 2,000 perpres d'or, que tampoc va pagar el violent mariscal (2). La possessió d'aquest castell li vingué a Bernat Ballester per conducte de sa muller Na Beatriu, viuda d'En Bernat de Villar de Tebes, assessinat pel dit Roger de Llúria (1365-1366). Es de creure, doncs, que'l seu casament amb la viuda del tebà Villar, va ésser posterior a 1367. El rei d'Aragó restablí més tard a En

berti: «quorundam tractatus regie celsitudini detrahentium, *ad rebellionem enormiter insurexit* (ducatus Athenarum)» (D. de l'O. C.).

(1) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 30 setembre 1379, Reg. 1,265, f. 48: «E ja lo dit senyor havia entes per letra d alcuns d ells *les quals li havia portat en Jaume Ca Guardia de casa nostra.*» *Los Navarros en Grecia*, doc. XVII.

(2) *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 416 nota.

Ballester en son féu de l'Estir, malgrat que aleshores figurava com senyor seu, En Joan de Llúria, el fill del mariscal.

Si la dominació catalana se fos arrelada a Grecia, En Ballester haguera acabat per esdevenir un dels més poderosos senyors de la terra. No sols s'havia captada la confiança d'En Lluís d'Aragó, la de les universitats de Tebes i Livàdia, així com abans la del rei Frederic III de Sicília, sino molt particularment la den Pere'l Cerimoniós. La seva cobdícia i son afany d'engrandiment se mostren ben a les clares amb les concessions que d'aquest rei arrancava a cada viatge seu a Catalunya, els quals foren freqüents des de 1379 a 1384. En la època de l'anexió el trobem fincat a Livàdia, Tebes, Siderocastro i Atenes. Durant la seva capitania en la primera de dites ciutats obtingué els béns de la dòna del difunt Pere d'Estanyol, grega, que havia estat privada d'ells per haver abraçat de nou sa antiga religió. En 1366 heretà també béns en la capital tebana per son casament amb Na Beatriu, la viuda den Villar. En 1381 arrencà a Pere III la concessió dels que dins el castell de Siderocastro havien pertangut a En Francesc Castell, tal vegada un de sos castellans. En el mateix any, en el mateix mes, i quasi en el mateix dia, lograva del monarca català l'herència del difunt Roger de Llúria, en la ciutat d'Atenes, lo qual proba quant avall havia arribat allí la família del mariscal. Com se veu En Bernat Ballester no perdia el temps, i feia el cap viu en totes les ocasions que se li presentaven d'acréixer sa influència i sa fortuna. També arrelà a la saó el caciquisme en la terra sagrada dels deus. Cap altre burgés dels Ducats arribà a atènyer tan abundants i escampades propietats en els indrets més apartats de son territori. Dóna ademés un singular relleu a sa personalitat, el fet de que fos elegit en 1379, en un moment tan solemnial de l'història de la Grècia catalana, com representant del partit anexionista per a portar sa adhessió al rei Cerimoniós [1]. D'allí en endavant es fa l'home de confiança indispensable de la corona en tots els afers de Grècia, fins que en 1384, després de obtingudes, per sangrar-se en salut, sengles pensions i rendes a Xàtiva, en el regne de València, sa terra nadiva, se quedà definitivament en ella, on li arribà més tard, en 1388, la nova de la fatal pèrdua de nostra dominació, i amb ella ensemps la de les nombroses propietats en tan poc temps acumulades en les terres gregues. El darrer document que d'ell coneixem ens el presenta a València (1389) venent un violari a Lluís de Manresa [2].

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 27 v. Bar.ª 13 septembre 1379. Diu el rei que el dit Bernat «de part dels barons e universitats dels Ducats es vengut a nos».

(2) Arx. Metropolità de València. Perg. 6,856 (València 6 març 1389). Devem la coneixença d'aquest document al nostre difunt amic el canonge D. Roc Chabas, de tan cara memòria per a tots els que el coneguerem i per a tots els amadors dels estudis històrics. El nostre Bernat Ballester fou el qui donà notícia a la reina Sibília d'Aragó de les relíquies que existien al Partenon (reliquia sunt quamplurime tam beate Marie quam aliorum sanctorum) y ella li encarregà que li portés algunes a son retorn a Catalunya: «De ipsis reliquiis nobis transmittere velitis per Bernardum Balisterii presentium portitorem qui est huc breviter reversurus», deia la reina en sa lletra a l'arquebisbe Antoni Ballester. Barcelona 2 nov. 1379. Reg. 1,506, f. 108. Vid. *La Acròpolis de Atenas en la época catalana*. Barcelona 1908, p. 30.

El bisbe de Salona procurador de Livàdia.

Al igual que Tebes també s'apressà a trametre son missatger la ciutat de Livàdia per a prestar directament son jurament de fidelitat al nou sobirà dels Ducats, i per a desempenyar tal comanda, ella i son castellà l'honrat En Guillem d'Almenara, triaren a fra Enric, bisbe de Salona, ja conegut de nostres llegidors. Però aquest, menys afortunat que En Ballester, no pogué arribar a Catalunya en l'època oportuna. Quatre galeres de genovesos li sortiren a son encontre en les mars de Calàbria i li prengueren tot quan portava, robes, llibres i joies, per valor de més de 600 ducats d'or (1). Fins al mes de maig de 1382 no arribà fra Enric a la presència del rei, qui es trobava llavors a València. Tal vegada entre els llibres robats pels genovesos, reservava fra Enric per al rei d'Aragó algun preciós *chrisografon* bisantí, com aquell *Apocalipsis* que descriu tan gràficament en Muntaner, escrit en lletres d'or i amb cubertes amb gran riquesa de pedres precioses, que se'n dugueren els seus almogàvers quan barrejaren el castell de la Focea (2).

La important missatgeria comesa al bisbe de Salona és una prova palesa de la influència, tan religiosa com política, que conservaven els prelats llatins en els dominis catalans de Grècia. Aquest cas es repetí amb freqüència en l'història dels Ducats, des dels primers temps de la conquista. No cal ara més que afegir ací al de Salona els noms dels arquebisbes Isnard, Paulo i Simon Atumanos de Tebes, i els de fra Joan Boyl, bisbe de Megara, i fra Mateu, arquebisbe de Neopàtria, encarregats tots de delicades missives polítiques a distintes corts i sobirans.

El vescomte de Rocaberti, vicari general dels Ducats.

En Galceran de Peralta va ésser un dels primers en notificar a Pere III, per medi d'En Bernat Ballester, el triomf, tan poc temps mantingut, dels Catalans adictes dels Ducats, requerint ensems un prompte socors de la corona. En el mateix sentit li escriví el comte de Salona. Cap d'aquestes lletres, per desgràcia, se'ns és conservada en el nostre arxiu. En la resposta del rei, datada a Barcelona el 8 de setembre de 1379 (3), i en el seu manament a Romeu de Bellarbre (4), governador substitut d'Atenes, ordenant-li que entregui la ciutat al seu nou vicari En Felip Dalmau vescomte de Rocaberti, fa la seva primera aparició en la nostra cancilleria la immortal ciutat de Pericles i la seva no menys gloriosa Acròpolis.

Tot seguit que arribà En Ballester amb notícies relativament tranquilitzadores dels Ducats, el rei Pere III, acceptant el fet de l'anexió, nomenà son vicari general en els seus nous estats al citat vescomte de Rocaberti. La data de la seva investidura oficial és del 13 de setembre de 1379 (5). Era aquest nomenament una de les peticions més fortament desitjades per aquells nous vassalls

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,274, f. 54. València 9 maig 1382. *Los Navarros en Grecia*, p. 459.
(2) *Chronik des edlen En Ramon Montaner*. Herausgegeben von Dr. Karl Lanz. Stuttgart, 1844, c. 234.
(3) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 29. *Los Navarros en Grecia*, p. 447. (D. de l'O. C.).
(4) Ibidem, Reg. 1,265, f. 29. Barcelona 7 setembre 1379. *Los Navarros en Grecia*. p. 446.
(5) Arx. Cor. Aragó, Reg. 915, f. 765 (D. de l'O. C.).

ultramarins, que sols tenien posada la seva esperança de salvació en la protecció de la poderosa metròpoli. Per això demanaven al rei amb tanta insistència, una i altra volta *socors e ajuda suficient per a restaurar el país ducal del poder dels enemics*. Per a a conseguir aquesta difícil missió escollí el rei l'il·lustre baró dels seus regnes Don Felip Dalmau vescomte de Rocaberti (1342-1392), pertanyent a una de les famílies catalanes més nobles i més antigues de la seva terra (1), home valerós ensems que de bon ingeni, poeta de la seva cort, al qual s'atribueix el conegut *Departiment de l'estiu e de l'hivern*, en el que se suposa que prengué part el mateix rei (2). L'afició a les lletres sembla haver estat tradicional en la noble nissaga dels Rocaberti. El nostre vescomte era nét d'un altre del mateix nom, al qual va dedicar En Joan de Castellnou el seu *Compendi* de les *Leys d'Amors* (3).

Va ésser el nostre vescomte un dels personatjes polítics que jugà un paper més actiu en els fets de la seva època, així en els interns com en els externs de la nostra confederació. Prengué part principal en les guerres d'Aragó, i abans de 1369 entrà a Castella amb el famós Bertràn Du Guesclin en contra del rei Pere el *Cruel* i intervingué personalment en el tràgic drama de Montiel (4). Més endavant li confià el seu sobirà les delicades negociacions de què hem parlat abans, sobre el projectat enllaç matrimonial de la reina Maria de Sicília amb l'infant Joan (5), del qui va ésser gran amic i familiar, fins a posar-se resoltament a son costat en les diferències que tingué amb son pare. La reina Violant també el distingí particularment, i és extremadament curiosa alguna de les cartes que li adressà aquesta sobirana durant l'estada del vescomte a París. En 1379 el rei el va anomenar capità de cinc galeres perquè assistís a la defensa de la illa de Sardenya, i àdhuc perquè fes la guerra contra el rei de Tuniç, Bugia i Constantina, que refusava pagar el tribut acostumat a la corona aragonesa (6). Morí en 1392 en l'expedició amb la qual passà a Sicília el duc de Montblanc, després Martí I d'Aragó, amb el rei Don Martí son fill i la reina Donya Maria, per a posar la illa sota la obediència dels seus senyors naturals (7). En tals circumstàncies, desistint el rei de l'encàrrec de la defensa de

(1) José Torres: *Compendio de las grandezas y prerrogativas de la antiquísima casa de los vizcondes de Rocaberti*. Barcelona, 1661. Un vol. en fol. En la Real Academia de la Historia i en la col·lecció Salazar y Castro, amb el títol de *Varios manuscritos* i la signatura D.-58, es conserva un tom en pergamí de 298 folis, i al 78 es llegeix: *La Casa de Rocaberti*. Comença: «I. D. Dalmau, Vizconde de Rocaberti, a. 986 acompañó a D. Borrel, conde de Barcelona, quando recobró de los moros aquella ciudad» i segueix fins el n. 13: «D. Felipe Dalmau, Vizconde de Rocaberti, testó el 19 de Julio de 1391». No cal dir que no tot quant se refereix en aquest llibre, és de bona llei històrica.

(2) Torres Amat: *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona, 1836, p. 556.

(3) M. Milá y Fontanals: *Obras completas*. Barcelona, 1890, III, 208 i 316.

(4) Zurita: *Anales*, lib. X, cap. V, any 1369. — Ayala: *Crónicas* (*Bibl. de Autores Españoles, crónicas de los Reyes de Castilla*, I, 592). — Froissart, lib. I, cap. CCXXXII. En la seva minyonia fou lliurat a la reina Elisenda de Moncada, en el monastir de Pedralbes. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,134, f. 25. València 22 janer 1349.

(5) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,240, f. 288 v., etc.

(6) Zurita: *Anales*, lib. X, cap. XXV. Sobre el passatge de Rocaberti a Sardenya, vid. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,261, f. 116 v. i f. 130 (maig a juliol 1378).

(7) Zurita: *Anales*, lib. X, cap. XL: «Don Felipe Dalmau, Vizconde de Rocaberti, murió en los principios de esta guerra y le sucedió en su estado don Jofre, su hijo...»

Sardenya i guerra d'Africa, li confiava el govern de sos nous dominis transmarins. En son nomenament declarava que li comanava tan honrosa missió atenent a sa proesa i als serveis que tots temps li havia fets.

Capítols enviats al vescomte.

Portadors de la credencial havien d'esser el procurador de Grècia, recentment arribat, En Bernat Ballester i el cambrer reial, En Pino de Vita, als quals degué també acompanyar En Jaume Ça Guardia. Tots tres estaven informats ben a fons dels afers de la Grècia catalana, per la seva estada en ella, o pels seus lligams de família amb els en ella poblats. Havien de dur aquests missatgers sengles capítols pels quals el rei comunicava al de Rocaberti, que aquells estats se li eren posats sota sa obediència i volien ésser, com de dret li pertocava, sos vassalls i naturals. Li deia ademés, com per les raons abans exposades l'havia ordenat son vicari i lloctinent en aquelles partides, i li encarregava que sense tornar a Catalunya, proseguís sa dreta via cap a Grècia, amb la major urgència, car de la seva triga se'n podia seguir la pèrdua d'aquells dominis. Li afegia així mateix que en pagament d'aquest nou servei, l'heretaria copiosament en els Ducats a ell i a sos descendents; i el deslliurava per últim de tot sagrament i homenatge que tingués fets a la Generalitat de Catalunya de retornar-li les galeres que menava [1].

Participació reial als Ducats i als estats veïns.

El mateix dia que la cancilleria estenia'l nomenament den Rocaberti i els anteriors capítols, s'espedien altres importants documents que el nou vicari se'n havia de dur a Grècia. El rei no satisfet amb haver participat abans particularment a En Galceran de Peralta i En Romeu de Bellarbre la elecció del nou governant, s'apressà també a fer-ho directament als síndics i prohoms de les cinc principals universitats dels Ducats, és a dir, dirigint-se aquesta vegada als mateixos organismes municipals, assaber, seguint l'ordre amb el que son esmentades i amprant llurs noms mateixos de caient català: les universitats d'Estives, Siderocastro, la Livàdia, la Pàtria i Cetines. Aquesta és la primera i ensems la darrera vegada que els cinc municipis catalans de Grècia apareixen col·lectivament en la nostra reial cancilleria, i aquest és també l'únic document en que el nostre rei escriu directament a la ciutat de Tebes, prova palesa que quan en Ça Guardia i En Ballester sortiren de Grècia, no havia caigut encara en poder dels enemics. Al contrari, en aquest document s'encarrega a dita universitat, que en altres temps havia estat entre totes les dels Ducats la primera, *quasi caput et magistra*, que procedís eficaçment contra'ls oficials i viles que neguessin obediència al dit vescomte [2].

Després el rei s'adressà als dos únics governs dels estats o dominis veïns en que la Grècia propiament dita se trobava aleshores dividida, que no s'havien mostrat hostils a la seva causa: això és; la senyoria de Venècia, sobirana de la

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,269, f. 27. Barcelona 13 setembre 1379. *Los Navarros en Grecia*, docs. XI i ss. (D. de l'O. C.)

(2) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 128 v.

veïna illa de Eubea o Negrepont i el despotat bisantí de Misithra, en la Morea. Les lletres en que comunicà al dux de Venècia, Andrea Contarini i al batlle del Negrepont Andrea Barbarigo, el nou nomenament de vicari, manifesten ensems el seu agraïment per la simpatia que havien dispensada a la seva causa i pel bon acolliment donat en aquella illa als vassalls dels Ducats, aixi francs com grecs, que en ella havien cercat un refugi contra els horrors de l'anarquia i de les escomeses dels enemics exteriors, demanant-los que els permetessin retornar als seus dominis amb llurs béns i animals (1). Aquesta darrera petició indica que al embarcar-se els missatgers cap a Catalunya, el partit anexionista havia pogut imposar-se almenys en els centres més importants del país. La ciutat de Tebes fou, tal volta, la que més patí de les conseqüències de l'anarquia. La costum de refugiar-se en la veïna illa de l'Eubea els habitants de l'Atica i de la Beòcia, sobre tot els de les viles de Livàdia i Tebes per fugir dels perills de la guerra o de les invasions forasteres, arranca des de la més remota antiguitat. En les guerres del Peloponès, els atenesos, com ara els Catalans, portaren allí els seus béns i ramats, quan Pericles els invità a abandonar els camps, per a refugiar-se en la ciutat. En els temps de la nostra dominació oferia el refugi tradicional del Negrepont encara més garanties, per tal com pertanyia a Venècia, la qual permetia sempre als habitants dels veïns Ducats treslladar-se a la seva colònia amb llurs béns i animals, en cas de necessitat. Quan els Catalans se presentaren en el Ducat d'Atenes, a principis del segle XIV, també cercà sopluig en dita illa la població franca allí establerta.

Relacions amistoses de Pere III amb Mateu Cantacuzeno.

Una notificació semblant a la del dux de Venècia, dirigí com abans hem dit, en el mateix dia, el nostre rei al dèspota de la Morea o de Misithra, Mateu Cantacuzeno (2). Aquesta lletra de Pere III fa referència a un altre anterior del dèspota oferint-li sa ajuda contra tots els seus enemics (3). Això prova les favorables disposicions del príncep bisantí envers la nostra corona. Sembla que aquesta actitud es manifesta tot seguit que'l partit anexionista dels Ducats proclama a Pere III, i s'afirma quan el dèspota va veure la Morea amenaçada al mateix temps de turcs, albanesos, navarresos i hospitalers. Mateu Cantacuzeno estava ademés emparentat amb el que era llavors vicari general dels Ducats, Don Lluís d'Aragó, per son enllaç amb una princessa de sa pròpia sang. Per altra banda aquesta simpatia venia de lluny. Mateu Cantacuzeno era fill de Joan Cantacuzeno, tan adicte al nostre rei Cerimoniós i en general als Catalans, dels quals rebé especials serveis en les lluites intestines de l'imperi, i als quals de-

(1) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 29 v. — Ibid., f. 29. Barcelona 13 setembre 1379: «Cum igitur percepimus quod plures ex vassallis nostris dicti ducatus ad civitatem Nigripontis... cum eorum animalibus atque rebus se contulerint...» El document dirigit al batlle Barbarigo encara és més expressiu: «pridem cum vassalli nostri ducatuum Athenarum et Neopatrie ad dictam civitatem Nigripontis recurrerunt *ob opressionem quorundam hostium nostrorum.*»

(2) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 13 setembre 1379 (D. de l'O. C.). — Arch. de la R. Academia de la Historia. Sans y Barutell: *Marina de Aragón*, t. II, art. 9.

(3) Ibidem: «excellencie vestre regraciamur plurimum de oblacione per vos nobis facta contra quoslibet hostes nostros.»

dicà més d'un elogi en sa història bisantina (1). Amb aquests antecedents no podia mirar Mateu Cantacuzeno amb mals ulls l'establiment prop de la Morea d'un poderós príncep, tan amic del seu pare, i els sotmesos del qual en circumstàncies ben crítiques havien combatut al costat de l'imperi contra els Genovesos, sos enemics capitals, en el memorable combat naval de Constantinoble (1351).

Aquest bon afecte és recordat més d'una vegada en la seguida correspondència que mantingueren el nostre rei i el dèspota Mateu, de la qual ens ha conservades el nostre arxiu tres interessants mostres. Es probable que el missatger català Jaume Ça Guardia fos enviat al Peloponès, a la cort de Misithra, pel rei d'Aragó, per felicitar al príncep de la Morea per sa successió al trono del despotat, després de la mort del seu germà l'il·lustre Manuel Cantacuzeno. La lletra que escrigué al rei regraciant-lo per s'atenció, va ésser rebuda per aquest amb especial goig, i en ella aprofita la ocasió per a participar-li l'anexió dels Ducats i el recent nomenament del vescomte de Rocaberti (2). Tant en aquesta carta com en les dues següents, posteriors a l'època que historiem, Pere III dóna al dèspota el tractament d'emperador, recordant que aquest amic seu havia estat associat a l'imperi amb Joan V des de 1354 a 1358 (3).

Noves fatals de Grècia.--Pere III sospèn el nomenament de Rocaberti.

Els anteriors fets mostren que si bé la rebel·lió i els enemics exteriors, entre els quals podem contar també les hosts de Rayner Acciajuoli que havien facilitat el camí de l'Atica al comte de Conversa, havien tresbalsat de soca arrel els Ducats, no havien posat encara en perill extrem la seva existència. Mes les coses canviaren de sobte en aquest mateix any de 1379, en què s'havia realitzat el primer intent d'aproximació entre els Catalans de Grècia i la nostra confederació, quan els Navarresos ajudats dels Hospitalers se presentaren dins dels dominis ducals. Apenes feia una mesada que eren arribats a Barcelona els primers enviats dels pobladors dels Ducats, manifestant al rei d'Aragó llur desig d'ésser llurs vassalls naturals; apenes acabava En Pere III d'anomenar vicari general seu en aquells al vescomte de Rocaberti, quan a darrers de setembre del mateix any vingué un nou missatger d'aquelles partides, en Francesc Ferrer de Salona, portant altres lletres de Don Lluís d'Aragó i den Galceran de Peralta, amb les funestes noves de la conquista de Tebes i de la derrota i captiveri del darrer pels Navarresos. La caiguda de l'antiga capital dels Ducats i la presó de l'influient veguer d'Atenes, modificaven totalment la situació d'aquells apartats dominis, deixant quasi sens valor legal els poders

(1) Rubió i Lluch. *La Expedición y Dominación de los Catalanes, juzgadas por los Griegos.* — Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, 1887, p. 65.

(2) Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,265, f. 25 v.: «litteras excellencie vestre ilari vultu recepimus et credenciam per vos comissam in eis fideli domestico nostro Jacobo Ça Guardia intelleximus.»

(3) El document anterior de 13 setembre 1379 està dirigit al *Illustrissimo ac magnifico Matheo Dei gratia imperatori et moderatori Romanorum Cantacuzeno*, etc. En altra carta del 18 setembre 1380, li diu: *Serenissime imperatori*, i en l'última, de 31 (sic) abril 1381: *Excellentissimo ac magnifico principi xur Mathei, Dei gratia Romanie imperatori.* Després d'En Muntaner, és la segona vegada que veiem empleada la paraula *xur*, que creiem equivalent al χυρ grec, forma vulgar de κύριος, senyor. En Muntaner l'aplica al parlar de l'emperador Miquel.

concedits als primers procuradors de la terra, i aleshores el rei s'hi repensà, i anulà, o més ben dit, sospengué el nomenament d'En Rocaberti fins que rebés una novella i plena confirmació de la voluntat d'aquells recents sotsmesos, que semblaven escapàrse-li de les mans, encarregant mentres tant a Don Lluís d'Aragó que continués desempenyant, com fins aquell punt el vicariat general. El rei veia el perill extrem a que havien arribat els Ducats, i no volia ficar-se en noves aventures, fins a conèixer en què parava la invasió navarresa i el desgavell general de la terra. Mes abans d'entrar en aquesta nova fase de l'història de l'anexió, cal posar al lector en antecedents sobre les causes de la soptada presentació en la Grècia catalana dels Hospitalers i de la Companyia navarresa, fins a la seva aparició en els Ducats en la primavera de 1379. Són fets de divers origen, però que convergeixen a un mateix punt, i el desenrotllo cronològic dels quals hem de seguir paralelament, per a no embullar el fil de la nostra història.

V

Els Hospitalers a Grècia

Aparició dels Hospitalers en la Morea (1377). — Els Hospitalers en els Ducats. — El gran Mestre, Joan Fernàndez d'Heràdia. — Son nomenament de gran Mestre de l'Hospital. — Cessió de la Morea als Hospitalers. — Heràdia en la península grega. — Pere III s'oposa que hi vagin els Hospitalers de sos regnes. — Conquista de Lepant (1378) per l'Heràdia, que cau després presoner dels Albanesos. — Son rescat per compte de l'Ordre (1379). — Els Hospitaters asseguren sa dominació en la Morea. — Aparició de la Companyia navarresa (1378).

Aparició dels Hospitalers en la Morea.

Els fets que acabem de referir tingueren lloc, aproximadament, des del juny de 1377, data de la mort de Frederic III de Sicília, fins a la primavera de 1379, en què fan llur aparició en els Ducats els Navarresos i els Hospitalers. Però mentres la rebel·lió i les escomeses del comte de Conversa i den Rayner Acciajuoli — de que únicament per alguna vaga alusió també posterior tenim notícia (1) — trasbalsaven els Ducats, allà a l'altra banda de l'istme de Corent pels anys de 1377 a 1378, se congriava un nou perill que tenia cabalment son origen immediat, per una tràgica coincidència, en un regne veí de la mare pàtria, en Navarra. Aquest nou perill unit als altres enemics precedents, interiors i exteriors, rebels, grecs, francs, hospitalers i florentins, havia de causar en el cor mateix dels dominis catalans una desmembració territorial més profunda que les que fins aleshores havien sofert en llurs fronteres. No foren certament els serbis, ni els grecs, ni els turcs, tan temibles per l'imperi i pels senyors llatins, els que en rigor prepararen la total ruïna dels Catalans de Grècia, sinó els Navarresos, moguts o auxiliats

(1) Arx. Cor. Aragó. València 12 setembre 1382 (D. de l'O. C.). Pere III manifesta a Rayner Acciajuoli que s'ha enterat amb molt plaer de la *treva* fermada entre ell i el vescomte de Rocaberti. Observi's que el document no parla de pau, sinó simplement de treva, lo qual suposa un estat de guerra amb els Ducats anterior a l'anada del vescomte a Grècia.

pels cavallers de la milícia de l'Hospital. Al front d'aquests se trobava en aquell temps, almenys per la més alta dignitat de la Ordre de què acabava d'ésser investit, el famós Gran Mestre Don Joan Fernàndez de Heredia — subdit d'aquell mateix rei que havia sigut proclamat sobirà dels Ducats d'Atenes i Neopàtria — el qual acabava d'afiançar el domini dels seus cavallers en la Morea.

Aquesta península es veia dividida quan els Hospitalers se presentaren en ella, entre l'arquebisbe de Patraix (Patras) que's mantenia independent sota la sobirania del papa, la castellania de Corent (Corinto), governada pel florentí Rayner Acciajuoli, els territoris d'Argos i Nauplia en poder dels Enghien, les petites baronies de Veligosti, Damala i Chalandritza de que era senyor Centurione Zaccaria, les d'Arcàdia i Saint Sauveur, i cap al sur les possessions de Coró i Modó (Corone i Motone) que Venècia senyorejava, i eren com les nines dels ulls de tots els seus dominis de Grècia. Ademés en el cor mateix de l'antic Peloponès, rodejat d'enemics i defensat pels enlairats cims del Taigetus, i pel valor de sos indomables habitants que mai reconegueren de bon grat la dominació llatina, s'extenia el despotat grec de Misithra, de que ja hem parlat abans, breçol del renaixement de l'esperit helènic, el qual sota l'hàbil govern dels Cantacuzenos, anava guanyant terreny de dia en dia a despeses dels dividits barons francs. En mig de tan diverses sobiranies instalaren la seva els Hospitalers, mercès a ben encertades negociacions diplomàtiques amb la reina de Nàpols, senyora titular més que efectiva dels territoris que aquells barons francs encara posseïen. Aquestes negociacions sols se referien al domini reial de l'Acaya, propiament dita, o sigui a tota la península moreòtica, excepte el despotat grec de Misithra, la castellania de Corent, l'arquebisbat de Patras i les colonies venecianes. La cessió de la reina Joana completava els dominis que l'Hospital posseia ja en Romania, en virtut del repartiment de terres fet pels creuats després de la conquista de Constantinoble, en el qual varen ésser també compreses les tres ordres militars de l'Hospital, del Temple i dels Teutònics. A conseqüència d'açò l'Hospital tenia una comanda en la Morea. No eren doncs nous en ella els cavallers de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem. Com els Templers i els Teutònics havien pres, ademés, quatre féus en son territori, ja des de l'època de la conquista, i quan la dissolució de l'ordre del Temple, anaren a raure en ells les possessions d'aquesta darrera. En la descripció territorial de 1304 trobem dos castells de la Morea perteneixents a l'Hospital. Més tard el papa Ignocent VI proposà la traslació de la seu de l'Ordre des de Rodes, aon la tenien des de 1307, al Peloponès, encarregant-li la seva defensa contra els Turcs. Açò és lo que cabalment intentà portar a cap, com veurem, d'una manera definitiva i efectiva, el Gran Mestre aragonés.

Els Hospitalers en els Ducats.

Tampoc era desconeguda en els Ducats la famosa milícia de Sant Joan. A la comanda de la Morea, ne corresponia almenys un altre en el ducat d'Atenes, fundada també com aquesta, després del repartiment de l'imperi de Constan-

tinoble (1). Aquestes dues comandes gregues — la moreòtica i l'atenesa — donaren algun cop senyals de vida en els afers internacionals de l'Ordre. Quan en novembre de 1375 va ésser convocada a Avinyó una assemblea dels principals dignataris de l'Ordre de l'Hospital, que fou presidida per l'Heredia en sa qualitat de lloctinent del gran Mestre, per a tractar del passatge a Romania que's decidí per a l'any 1377, se fixà aleshores el contingent dels cavallers amb el qual havia de contribuir cada priorat. Al ducat d'Atenes li tocaren dos, lo mateix que a la Morea, ocupant les dues encontrades, en aquesta prestació, el darrer lloc entre tots els estats d'Europa (2).

No coneixem puntualment l'organització ni l'història de l'Ordre de l'Hospital durant la dominació dels Catalans a Grècia. Aquests la trobaren ja allí establerta, perquè com acabem de dir, la seva instalació arranca dels primers temps de la conquista franca. Sols ens han arribat alguns noms isolats de comanadors i preceptors d'aquest període, els quals posarem ací com una petita contribució a l'història dels Hospitalers a Grècia. Sembla que havia en els Ducats a les darreries del segle XIV dues comandes: la d'Atenes i la de Sucamono. El primer comanador de la atenesa, de que tenim notícia en aquesta època, és Lope de Pomar, que fou nomenat en 1340 (3). El segon és Ramon de Mallorca que deixà en 1382 sa comanda de Tortosa per la d'Atenes. Va ésser exempte del pagament de les responsions d'aquestes comanadories durant dos anys (4). En 1347 trobem com preceptor de la mateixa comanda a Guillem Alfonsez (5). La seva descendència es quedaria a la capital de l'Atica, després de l'expulsió dels Catalans, car a principis del XV segle apareix en dita ciutat un sacerdot llatí anomenat Alfonsez, que copià alguns vells codis grecs (6). Representant a Atenes del preceptor Alfonsez ho fou en la mateixa època l'aragonés Arias de Lema (7). A Tebes sembla que l'Ordre tenia una procuració. En 1368 la desempenyava en Berenguer Soler de dita ciutat, personatge molt conegut per les persecucions que va sufrir de part de l'usurpador Pere de Pou. En 1368 el rei de Sicília li permeté fruir de les rendes i productes que l'Ordre posseia en els Ducats (8).

La segona comanda fou la de Sucamono, com se llegeix en els nostres documents, o Sykaminos (Συκάμινος) en grec. El punt d'apoi més fort de l'Ordre de l'Hospital en el ducat d'Atenes era'l castell d'aquest nom, el qual jugà un paper molt important en temps dels Acciajuoli. Se presenta per primera vegada en l'història de la Grècia catalana en el temps de l'anexió. En 1381 la reina Sibilia d'Aragó demanava al mestre Heredia que concedís dita comanda a En Berenguer

(1) DELLAVILLE LE ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*. París 1913, p. 201.
(2) Ibidem, p. 180.
(3) HOPF: *Griechenland*, VII, 434.
(4) DELLAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers*, 211.
(5) HOPF: *Griechenland*, VII, 439.
(6) Spyr. P. LAMBROS: Ἀθηναῖοι Βιβλιογράφοι, καὶ κτήτορες κωδικῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, p. 71. Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς. Ἔτος Ϛ'. Ἐν Ἀθήναις, 1902.
(7) HOPF: *Griechenland*, VI, 439.
(8) Arch. de Palermo, Reg. Canc. VII, 194. Messina 28 maig 1368 (D. de l'O. C.).

Batlle, en atenció als serveis prestats per sos parents i amics (1). Els parents a que's refereix la nostra reina serien tal volta els Batlles de Tebes, establerts allí des de'ls primers dies de la conquista. Un Jaume Batlle figura en l'armistici de 1321. En l'època en que'ns trobem, quan se disposava'l nostre Berenguer Batlle, el futur comanador de Sucamono, a treslladar-se a Rodes, fou despullat de tot quant havia per una nau de Genovesos, en el canal de dita vila (2).

El castell de Sucamono estava quasi intacte fà una quarentena d'anys (3). Se troben ses ruïnes damunt d'una coma, a no gaire distància de la illa d'Eubea. A sos peus s'alça l'humil llogaret del mateix nom, vers l'oest de l'Oropos, i al nord de l'Atica, a les vores de l'Asopos. Sa població consta escasament d'un centenar d'habitants. Després de la caiguda del ducat català en poder dels Florentins, s'establí en aquell important castell l'Antoni Acciajuoli, que devia ésser duc d'Atenes. Més tard hi vingué son cosí Franco Acciajuoli. L'encontrada de l'Oropos era habitada en el segle XIV per Albanesos, i els cavallers de Sant Joan se veien molt sovint molestats per les seves incursions i les dels Turcs. Tal era la situació de l'Ordre de l'Hospital en la Morea i en els Ducats d'Atenes i Neopàtria, quan apareix en sa història el Gran Mestre Heredia.

El Gran Mestre, D. Joan Fernàndez d'Herèdia.

Cap figura espanyola va arribar a assolir en el segle XIV una significació tan considerable com D. Joan Fernández d'Herèdia (Munébrega: 1310-1396) (4), les despulles del qual foren traslladades des d'Avinyó, aon morí ja en gran vellesa, a la vila de Casp, aon foren depositades en magnífic mausoleu, per desgràcia avui bastant mutilat (figs. 12, 13 i 14). Ell i el gran cardenal Gil d'Albornoz, esdevingueren en certes ocasions els vertaders directors dels destins del Pontificat, mes la vida de l'Herèdia té encara una major amplitut internacional, car ella és com un compendi de tota l'història política d'Europa en el segle XIV.

Noble representació del gentilhom d'alta naixença, de caràcter emprenedor i cosmopolita, afavorit dels papes i dels reis, asciençat predecessor dels grans Mecenes del Renaixement, apassionat dels llibres i de les lletres, fastuós i de mires alhora atrevides i enlaïrades, tossut en sos determinis com a bon aragonès, i com cap aragonès enamorat de la seva llengua de la què feu l'únic ins-

(1) Arx. Cor. Aragó. Saragoça 2 abril 1381 (D. de l'O. C.).

(2) Arx. Cor. Aragó. Doc. 2 març 1379 (D. de l'O. C.).

(3) Mercès a la diligència del nostre bon amic d'Atenes, Jordi Maurakis, poguérem haver fa uns nou anys una fotografia del castell i vila de Sucamono, deguda a l'apotecari d'aquella ciutat Rinaldos Viagini; mes, per desgràcia, ha quedat inutilitzada. Sobre Sucamono, vid. W. MILLER: *The Latins in the Levant*, p. 239, 310-316, etcètera. GREGOROVIUS: *Gesch. der Stadt Athens*, II, 291. — *Revue de l'Orient Latin*, III, 655.

(4) Les fonts principals i especials per a estudiar la seva història, a més de les obres de caràcter més general, com les de Zurita, Funes, Vertot, etc., són les següents: HERQUET (K.): *Juan Fernandez de Heredia*. Mühlhausen in Thuingen 1878, in 8.°; *Der Johannitergrossmeister Heredia und seine literarische Bedeutung. Zeitschrift für allgemeine Geschich'e, Kultur, Litteratur, und Kunstgeschichte*, 1887. Heft X, p. 769-792. — A. MOREL-FATIO: *Chronique de Morée aux XIIIe et XIVe siècles*. Genève. 1885. — A. RUBIÓ I LLUCH: *La lengua y la cultura catalanas en Grecia*. «Homenaje a D. Marcelino Menéndez y Pelayo», Madrid, 1899, II, 95; *Documents per la història de la cultura catalana migeval*, INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Barcelona 1908; *Bibliografía sobre les publicacions de Serrano Sans i J. Delaville-le-Roulx*, ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMXIII-XIV; p 787. — Francesco NOVATI: *Epistolario de Coluccio Salutati*... Roma, 1893, II, 291. — Manuel SERRANO Y SANZ: *Vida y escritos de D. Juan Fernández de Heredia*... Zaragoza, 1913.—J. DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac* (1310-1421). París, 1913; *Les Archives de l'Ordre de l'Hôpital dans la péninsule ibérique*. París, 1893. — Mario SCHIFF: *La Bibliothèque du Marquis de Santillana*. París, 1905.

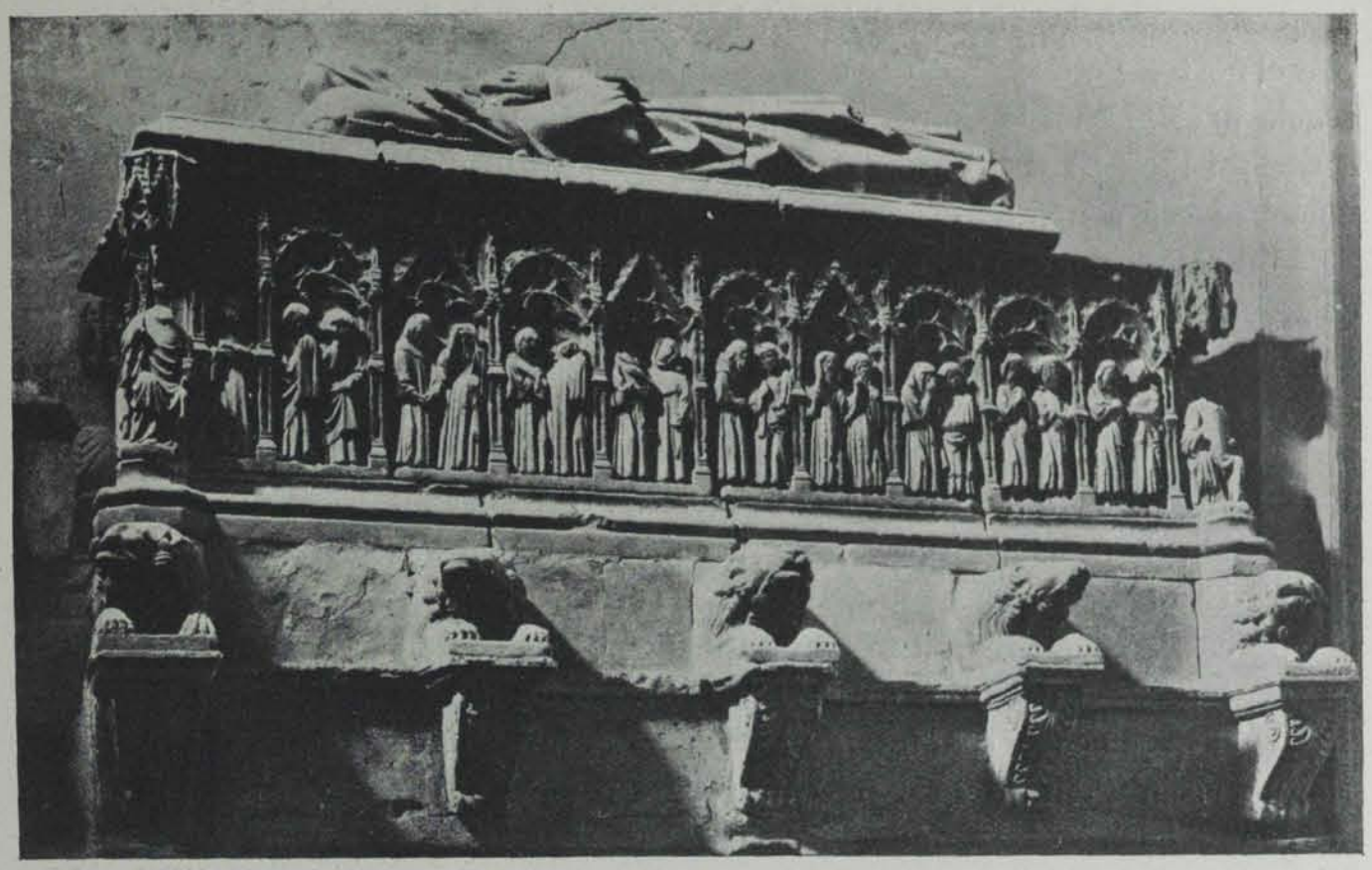

Fig. 12. — Sepulcre del Gran Mestre Herèdia a Casp

trument de ses grans empreses literàries, devorat per l'ambició i per l'afany de l'engrandiment de sa família, fou l'Herèdia un polític i diplomàtic de primer ordre, fins al punt de que més d'una vegada esdevingué l'àrbitre dels destins de l'Europa cristiana, i compartí amb son sobirà el rei Pere III la direcció dels més ardus negocis de l'estat. L'activitat política del nostre gran Mestre és realment maravellosa, i àdhuc sobrepassa la del seu infatigable sobirà. Combaté no sens glòria, en quasi tots els camps de batalla de l'Europa: a Crecy, i just els murs de València; a Lluchmajor, aon perdé el rei de Mallorca sa corona i a Poitiers, aon perdé ell sa llibertat, caïent en poder del príncep Negre, i dugué a les hosts de Catalunya i Aragó a la victòria, contra les de Castella, en el combat d'Araviana; lluità amb albanesos i turcs a Lepant i l'Albània, i coronà aquesta vida heròica d'almogàver, amb una de les expedicions navals més magnífiques del seu temps, retornant a Roma com almirall la cort pontifical desde les costes de la Provença, portant pels carrers de la Ciutat Eternal la senyera de l'Església, al front del triomfal seguici que acompanyava a Gregori XI. La seva activa vida diplomàtica és impossible condensar-la en poques línies. Fou l'home de confiança de sis papes, desde Clement VI (1342-52), fins a Clement VII (1378-94). Sobretot Ignocent VI (1352-62) l'afavorí amb les més altes dignitats i el feu governador d'Avinyó. Els murs de la ciutat pontifical foren per ell restaurats i enfortits, i al seu braç degué aquesta més d'un cop la seva salvació. En

les guerres amb les Unions d'Aragó i València, i en la llarga i perfidiosa que tingué el nostre Pere III amb el de Castella, guerra que posà en perill fins la existència nacional de la Confederació, lleial vassall i savi conseller de son senyor, contribuí molt l'Herèdia a la pacificació de la terra, i amb la seva hàbil diplomàcia aixecà contra el crudel rei castellà una poderosa lliga d'enemics.

Fou també l'home de confiança de dos reis d'Aragó, Pere III i Joan I, prop dels quals se guanyà no sols el títol de conseller polític, sinó també el d'adoctrinador literari. L'amistat intel·lectual que amb ells el lligà, sobre tot amb el segon, al qual inicià en el camí del Renaixement, esdevingué encare més íntima que la que l'uní amb l'humanista florentí Coluccio Salutati. L'afició del rei Joan I envers els autors clàssics, a l'Herèdia deu principalment ésser atribuïda.

Sembla impossible que amb una vida tan agitada d'home d'estat com portà'l Gran Mestre aragonès, li sobrés encara temps per a consagrar-se a les lletres; car la seva original fesomia està demés realçada per aquest aspecte. En ell sorprenem un dels més curosos recercadors de llibres exquisits i el promovedor de traduccions d'autors de tota mena: un bibliòfil intel·ligent i insadollable; un amic il·lustrat de l'antiguitat, i el primer que hagi fet traduïr a una llengua vulgar un historiador grec i un cronista bisantí. L'únic vestigi d'hellenisme i bisantinisme que apareix en la literatura espanyola de l'Edat Mitjana es deu al Gran Mestre aragonès; i no hi ha dubte que en aquesta anticipada direcció, representada per les versions de Plutarc, Zonaras, i qui sap si també de Tucidides, hi tingué molta part el seu sejorn de prop de quatre anys a Rodes i a la Morea. En el seu interessant boldró d'obres clàssiques o relacionades amb l'Orient, s'hi veu sempre com l'obsessió de la Grècia antiga i bisantina, com el desig de fer-la coneixer als seus contemporanis, i s'hi sent bategar el record viu de la visió d'un país exòtic i gloriós, que li degué causar una impressió profundíssima. Mercès a aquest impuls s'anticipa gairebé un segle i mig, bé que en més modesta esfera, a aquells sabis bisantins, que cuberts encara amb la pols de les runes de Bizanci, treslladaren a les ciutats d'Itàlia les despulles de la vella civilització grega.

Dona també assenyalat relleu al segell de cosmopolitisme que caracteritza la figura de l'Herèdia, la seva participació política en els destins de Grècia, quan va tractar de portar a cap, ja en sa vellesa, la conquista i domini de la Morea per a la seva Ordre, somni de tota la seva vida [1], vana i desastrosa quimera de la que foren les primeres víctimes els mateixos Hospitalers. Si un sentit més nacional de la seva política hagués endreçat sos pasos, tal volta haguessin pres un camí molt diferent els destins de la dominació catalana a Grècia. Mes es donà llavors l'inexplicable anomalia que els tres amos de la Grècia continental i peninsular, que per una extranya coincidència històrica arribaren al

(1) Tres cops la intentà: en 1377, en 1384 i en 1389.

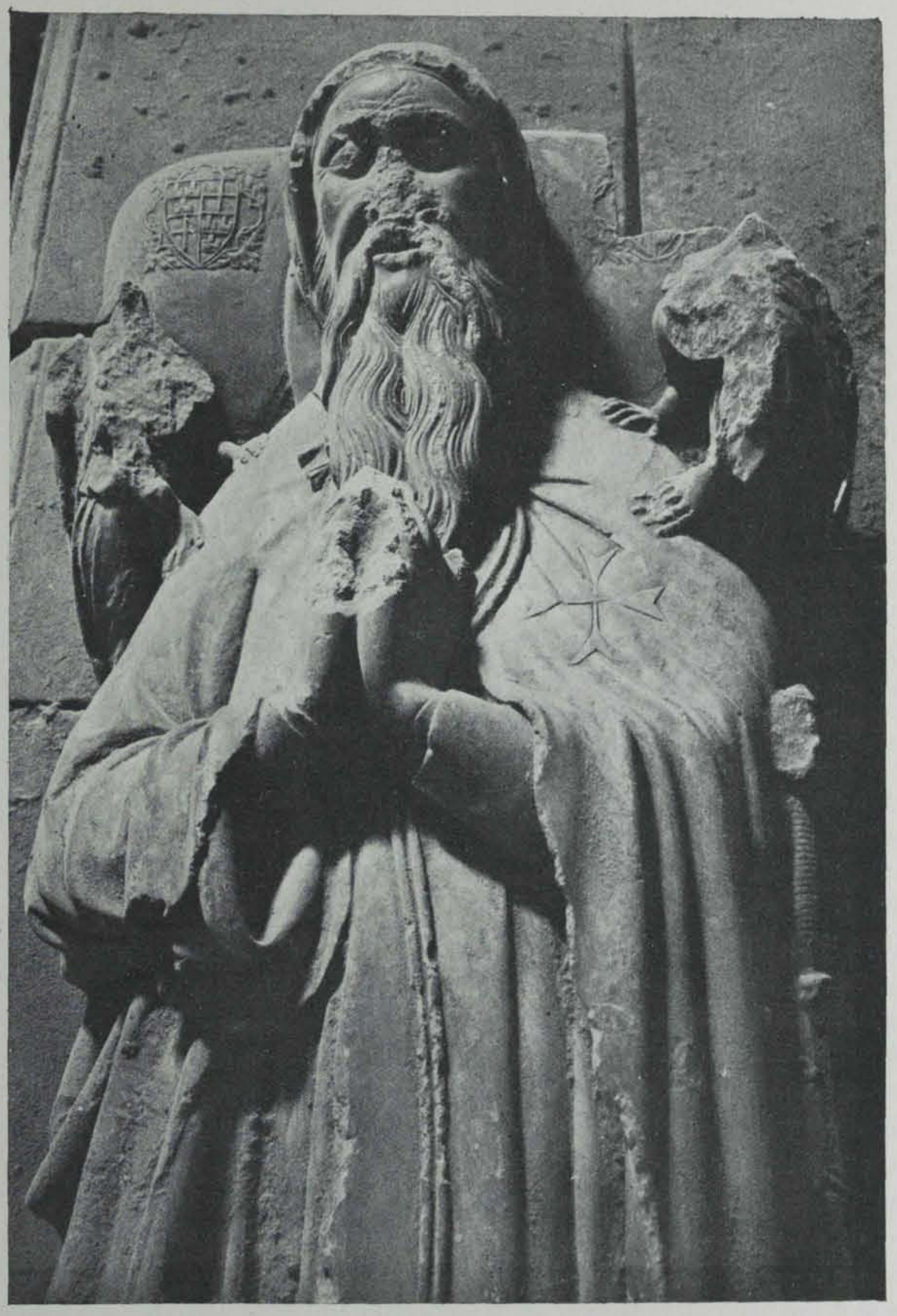

Fig. 13. — Estatua jacent del Gran Mestre Herèdia

mateix temps a dominar-la, tots tres originaris d'una patria comuna, els Catalans, els Navarresos, i el Mestre Herèdia, vinguessin tots tres a les mans en extrangera terra, en compte de combatre plegats contra els enemics comuns, els

Grecs i els Turcs. L'Herèdia fou el segon senyor de la Morea d'origen espanyol després de l'infant deMallorca; mes ¡quina difèrencia entre l'un i l'altre! Aquest darrer se sentí sempre català i feu aliança estreta amb els seus compatriotas d'Atenes; aquell sols pensà en els interessos de la seva Ordre, i més que aragonès i català se sentí Gran Mestre de l'Hospital, seguint a Grècia una política distinta de la que li corresponía adoptar com antic súbdit del rei d'Aragó, encara que la dignitat de que estava revestit, el feia en realitat completament independent de sa jurisdicció.

No vol dir això que l'Herèdia dirigís o ordenés personalment l'invasió dels Ducats pels Navarresos i els Hospitalers. Cabalment quan l'antiga companyia de D. Lluís d'Evreux fou cridada a la Morea (1378), acabava ell de caure presoner en poder dels Albanesos. Dita invasió, realitzada probablement en la primavera de 1379, coincidí amb el seu rescat (20 de maig de 1379) (1), i tenim motius per a creure que en la tardor d'aquest any se trobava ja a Rodes (2), des d'on ja no's mogué fins el 9 d'abril de 1382, que sortí d'allí per a retornar a Avinyó. En aquesta data els Navarresos, sense abandonar per complet els Ducats, havien fet de la Morea, ja evacuada pels Hospitalers des d'agost de 1381, el centre principal de sa hegemonia política. Com veurem més endavant, el probable promotor de la guerra que els Navarresos i Hospitalers feren als Catalans de Grècia, va ésser el prior de Tolosa, Gauchier de la Bastida; però açò no lleva a l'Herèdia de la responsabilitat en que com cap principal de l'Ordre va incorrer, al permetre la continuació d'aquesta guerra entre els seus cavallers i els súbdits del seu antic sobirà, el rei Pere III d'Aragó, de qui fou sempre tan respectat, i és amb plena justícia que aquest se li queixà més d'una vegada de la seva inexplicable conducta (3).

Herèdia és nomenat Gran Mestre de l'Hospital.

El 29 juliol 1377 moria a Rodes el gran Mestre de l'Hospital Robert de Juilly, tres anys després de la seva elevació al magisteri. El capítol de l'Ordre a l'ensendemà designà com successor seu al fins aquell dia castellà d'Amposta, D. Joan Fernández d'Heredia, i és de presumir que en aquella designació se tingués en compte la gran influència de que fruïa en la cort pontifícia. Era el primer espanyol i el primer de nació catalana, — com s'anomenaven en aquell temps a tots els naturals del regne d'Aragó (4), — enlairat a tan alta dignitat. Quan ell sapigué sa elecció, vers la fi de l'estiu, se trobava a Itàlia. Acabava llavors de conduir a Roma al papa, i lliure d'ací en endevant de tota cura per aquest costat, s'ocupava d'organitzar el *passagium* a Romania, com així se designava l'expedició a Morea, que, segons abans hem dit, va ésser sempre un

(1) DELLAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*, p. 204.

(2) Ho posa fora de dubte un document datat a Rodes el 7 octubre 1379, per el qual el gran Mestre concedeix a Fra Martí de Lihori la castellania d'Amposta. Arx. Cor. Aragó, Reg. 988, f. 1.

(3) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 10 setembre 1380 (D. de l'O. C.).

(4) Els «Giornali Napolitani» en Muratori, XXI, diuen: «In questo anno (1376) ancora il gran maestro de Rodi *di nazione Catalano*, passo da Napoli.» — K. HERQUET: *Juan Fernández de Heredia, Grossmeister des Johanniterordens*. Mühlhausen, 1878, p. 2.

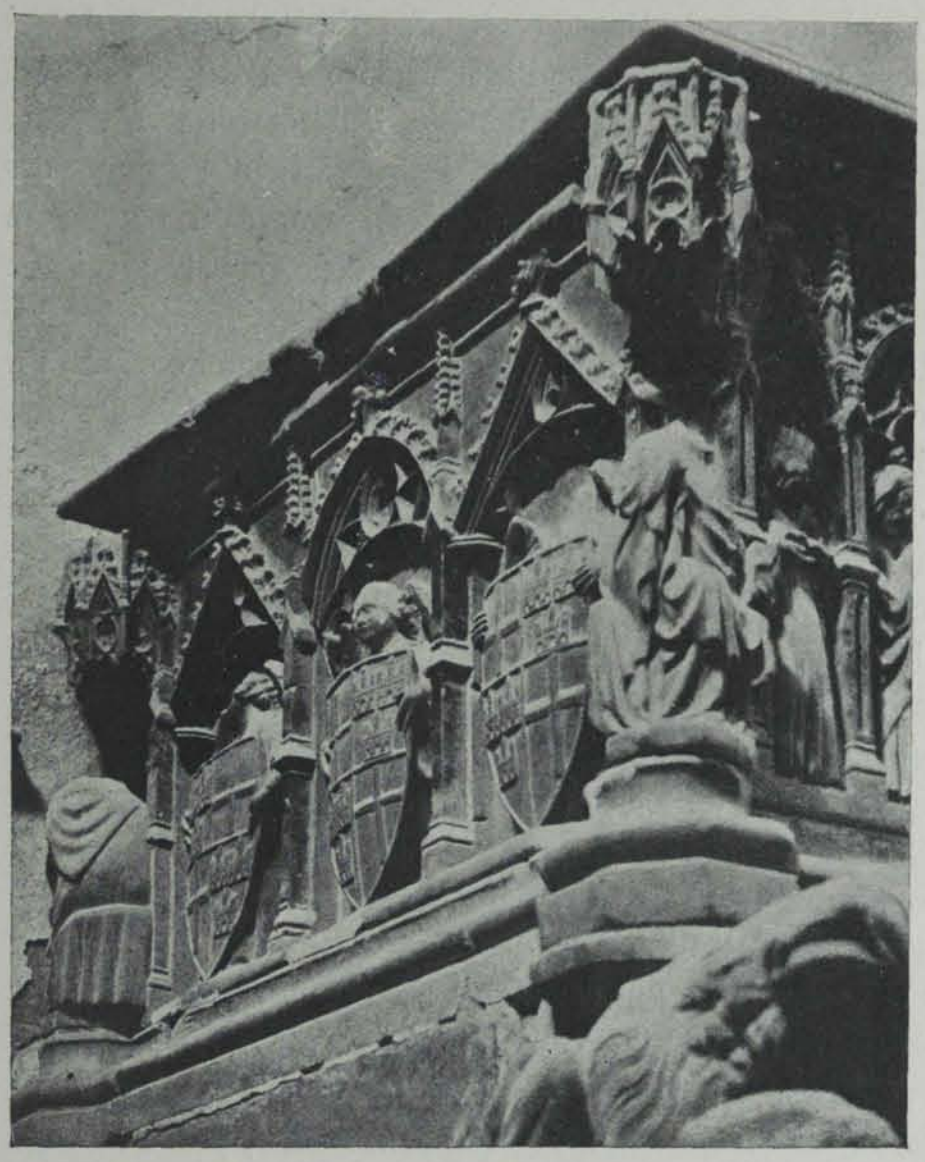

Fig. 14. — Escut del Gran Mestre Herèdia en la seva tomba

dels seus més fervents desitjos per a realçar el prestigi i el poder de l'Ordre, a la qual consagrà quasi sa vida entera, i la creu de la qual es barrejà després amb les torres del seu escut. En 21 novembre 1377 obrant ja com Gran Mestre, l'Herèdia es trobava a Nàpols, on s'explica sa presència pels preparatius del *passatje*, aquesta ciutat havent estat designada com punt de concentració dels reforços arribats d'Occident [1].

Cessió de la Morea als Hospitalers.

Era igualment a Nàpols que l'autorització del titular del principat d'Acaia, sense la qual no's podia res fer, devia ésser obtinguda. Convé recordar ací que en 1356 Robert II d'Anjou-Tarentol, príncep de la Morea o de l'Acaia (1346-1364) [2], que amb els dos noms se coneixia indistintament aquell domini, s'era oposat a la venda de dit principat, proposada a l'Ordre, per Jaume de Savoia. Després d'ell Felip III, son germà i successor, l'havia legat al morir a son nebot, Jaume de Baux, nat de Francesc de Baux, duc d'Apulia, i de Margarida Anjou-Tarentol, germana d'aquells dos prínceps. Els barons de la Morea no acceptaren de cap de les maneres aquest pretendent, i proclamaren la reina Joana de Nàpols (1374). Aquesta acceptà i cedí tot seguit el seu nou domini al seu quart marit Ot de Brunswick; mes en tal decadència estava l'antic brillant principat dels Villehardouin, que aquell a son torn va arrendar-lo per cinc anys als Hospitalers, els quals feia temps que, a instància del Pontificat, com ja hem indicat

(1) L'Herèdia era encara a Nàpols el 6 decembre de 1377. J. DELLAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac* (1310-1421). París, 1913, p. 199. Les troballes d'aquest il·lustre i malaguanyat amic nostre en l'arxiu de Malta han donat molta llum sobre els fets de l'Herèdia i dels Navarresos en el principat de la Morea.

(2) HOPF: *Chroniques*, p. 199.

abans, desitjaven traslladar el centre de llur govern des de l'illa de Rodes al continent grec i sobre tot a la Morea. El preu de l'arrendament fou 4,000 ducats anyals pagadors a la reina Joana. El fet no és nou en l'història de la Grècia franca. Com ara la pàtria d'Agamenon i Nestor, hem vist ja (1), que vers l'any 1370, amb motiu d'una prosaica reclamació de dot, se posà a preu i es tragué a l'encant per uns 95,000 florins d'or, la terra plena de recorts gloriosos que constituïa els Ducats catalans.

Es designava en aquesta época amb el nom de principat d'Acaia el conjunt de posessions de la península moreòtica que estava encara en mans dels llatins, i que provenien del repartiment de l'imperi grec fet després de son esfondrament pels cabdills de la quarta creuada. Mai com en l'època en què els Hospitalers es presentaren en el Peloponès, se trobà tan dividida i quebrantada la dominació franca creada per les conquistes de Godofrid de Villehardouin i Guillem de Champlitte. Ja hem fet abans la descripció geogràfica dels petits estats i colònies que en aquell temps el constituïen. L'ocasió no podia ésser més propícia per a establir-se en la península, i els Hospitalers l'aprofitaren.

Herèdia en la Morea.

L'Herèdia partí de Nàpols a la fi de 1377, i va fer vela directament, segons totes les probabilitats, cap a la Morea. Sabem que el 24 d'abril ell se trobava en la Romania inferior, per consegüent, en territori del Peloponès, tal vegada a Kalamata (2). Que abans s'hagués detingut a Rodes, no és verosímil, car no és probable així mateix, que allí pogués trobar cap ajuda per la seva expedició (3).

Pere III s'oposa a que vagin a la Morea els Hospitalers dels seus regnes.

L'empresa del Gran Mestre tingué també ressò a Catalunya i ja en la primavera de 1378, en l'època mateixa en que havía posat peu en la Morea, se disposaven a traslladar-se-hi distingits Hospitalers del regne d'Aragó, per a prestar ajuda a l'antic castellà d'Amposta. Un d'ells fou el noble en Guillem de Guimerà, contemporani del Gran Mestre Herèdia, antic cavaller i més tard governador del Rosselló, i comanador successiu de l'Ordre de l'Hospital a Montçó, Horta, Tortosa, Grañena i Barberà, el qual aconseguí també més endavant l'alta dignitat de prior de Catalunya (4) (1341-1395). Quan el rei Pere III sapigué que aquest antic conseller seu i altres companys, per requesta del Mestre de Rodes, se'n volien anar a ell, els prohibí terminantment que ho fessin, i fins els amenaçà amb despullar-los de totes les rendes de llurs comandes (5).

(1) *La Grècia catalana des de* 1370 *a* 1377, p. 406.

(2) Així creu En Delaville que s'ha de interpretar el nom d'Aondiça o Abondix, aon l'Herèdia data dos documents.—Arx. de Malta, div. I, vol. 16, n. 56, i vol. 48, f. 168 v. *Les Hospitaliers à Rhodes*, 202.

(3) HERQUET: *D. Juan Fernández de Heredia*, p. 68.

(4) DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*, p. 121 i 122. *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, VI, 350. En el cas de que fos el mateix el prior de Catalunya del seu nom, havia d'ésser de igual edat que el Mestre Herèdia, que morí en 1396. Dellaville creu que podria ésser que es tractés d'un nebot del nostre Guimerà; mes, suposant-lo contemporani de l'Herèdia, no té res d'inverossímil que acabés sos dies en aqueixa dignitat i en tan gran vellesa com aquest.

(5) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 10 maig 1378 (D. de l'O. C.). En altre document de la mateixa data, Pere III sabidor de que alguns frares de l'Hospital es volien eixir secretament de sa terra per a anar al Mestre de Rodes, ordena al governador del Rosselló i Cerdanya que guardés tots els passos i prengués les persones i confisqués els béns dels fugitius. Ibidem.

Conquista de Lepant per l'Herèdia, qui cau presoner dels Albanesos.

Els barons i principalment l'arquebisbe de Patraix van rebre amb els braços oberts a aquell distingit soldat que els semblava devallat del cel per a socòrrer i ordonar el seu tresbalsat país, com se vulla que ells veien en l'Ordre la millor defensa que els podia venir contra els Turcs, que de dia en dia s'anaven fent més poderosos i perillosos per als senyors llatins de les dugues bandes de l'istme. Molt aviat se li presentà ocasió al nostre Gran Mestre de mostrar son esperit emprenedor i bel·licorós.

Una nova i vigorosa raça d'invasors acabava aleshores de presentar-se davant de la Morea, reivindicant la posessió del país contra'ls detentors de les darreres desferres dels Francs. Des de la caiguda del despotat de l'Epirus i de l'establiment damunt dels seus restes de dos principats albanesos, el nord de l'Acaia havia estat amenassat per les immigracions albaneses així com per les invasions dels Turcs. A l'any següent a l'entrada en el Principat dels cavallers de l'Hospital, un dels dos cabdills de la novella Albània, Ghin, o sigui Joan Buas Spatas, que s'era fet amo de les possessions de la casa rival dels Liosa en Arta, unint la Etolia i l'Acarnania sota el seu govern, s'apoderà de Lepant, destruïnt per tant el darrer baluart de la sobirania angevina en la Grècia continental. Per més de vuitanta anys les flors de lliri havien onejat damunt el triple mur del seu fort castell. Des de aleshores un cabdill albanès dominava, a l'altre banda de l'estret, una de les claus del golf de Corent (1).

L'Herèdia va creure que aquest afront havia de rentar-se; és per açò que travessant el golf des de Patraix, de la qual ciutat era arquebisbe Pau Foscari (1376-1394), que li va prestar molt poderós auxili, va caure sobre Lepant i l'arrebassà als enemics, després d'una perfidiosa resistència. Més la seva presó en mans del príncep Negre, després de la batalla de Poitiers, no el va fer més prudent. Ficant-se esbojarradament en el bell cor de un país contrari i desconegut, amb l'objecte de conquistar la ciutat d'Arta, sèu del despotat i residència del príncep albanès, va ésser derrotat per aquest i portat catiu a sa presència. Era Bua Spatas un cabdill valerós i actiu, brillant en obres i paraules, arrogant per sa bellesa; però sense grandesa d'ànima, i sense cap vacilació va vendre'l venerable presoner als Turcs (2). Sols faltava aquesta darrera prova en la romancesca vida del noble prohom aragonès.

Lepant, apesar de tots els esforços dels cavallers, ajudats per l'arquebisbe de Patraix, va caure de nou en poder del temible Spatas. La captura del Gran Mestre que els historiadors col·loquen generalment en 1379, tingué lloc, en realitat, en l'estiu de 1378, com se vulla que fou ja coneguda a Florença des del 28 setembre 1378 (3). Ella posà fi a una ràpida expedició, començada sota

(1) W. MILLER: Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566). Μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις, 1909-1910, p. 439 i 440.
(2) Ibidem, p. 440.
(3) DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers*, p. 203, nota 3 en dóna les proves.

tan brillants averanys i de la que l'història ens ha conservat sols els sumaríssims detalls que acabem d'esmentar. La versió aragonesa de *La Crónica de Morea*, compilada per ordre del'Herèdia i terminada el 24 octubre 1383, que afegeix un considerable complement, des de 1305 a 1377, al llibre de la conquista del dit Principat, se deté precisament en el moment de l'adquisició de l'Acaia pel nostre gran Mestre. Sembla com si al compilador no li hagués plagut de consignar l'expedició i la captura de l'Herèdia, episodi poc a propòsit per a realçar son prestigi.

Rescat de l'Herèdia per l'Ordre.

Al saber la presó del Gran Mestre, els cavallers hospitalers sols tingueren la preocupació del seu rescat. Quan i de quina manera aquest es realitzà, és difícil d'averiguar pel silenci o les contradiccions dels historiadors de l'Ordre. Mes com res d'açò fa al nostre cas, ens limitarem a dir ací que per fi de comptes el rescat fou procurat per l'Ordre mateixa, i que vers el febrer de 1380 va tenir-se a Valenciennes una assemblea per a resoldre els medis i camins per a recollir la quantitat exigida (1). L'Herèdia, doncs, no restà presoner, com ho afirma Bossio (2) fins a 1381. En realitat va recobrar sa llibertat molt més aviat. Ens consta, en efecte, que el 20 de maig de 1379 el Gran Mestre era ja a Clarença, i abans del 23 de setembre, a Rhodes (3). Els pretenguts tres anys de captivitat deuen, per tant, ésser reduïts a menys d'un any.

Molt abans de les troballes den Delaville-le-Roulx a l'arxiu de Malta, ens havia ja permès rectificar als historiadors de l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem un curiós document de la nostra cancilleria, que porta la data del 2 agost 1379. En aquest dia el rei Pere III tenia ja notícia a Barcelona de la deslliurança del seu vell amic, i el felicitava xardorosament per ella, pregant-lo ademés que retornés als seus regnes tan prompte com li fos possible, car l'havia molt a menester (4). El rei li envià sa lletra per medi del frare de l'Hospital fra Johan Sarnes, qui es treslladà amb aquest objecte a Romania (5).

(1) DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*, p. 206. Arx. de Malta, div. I, vol. 48, f. 1b 27b i 34b.

(2) BOSIO: *Dell'istoria della sacra religione e illma. melitia de S. Giov. Gierosolimitano*. Roma, 1629, II, 128.

(3) DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*, p. 206. Arx. de Malta, 46 bull., IX, f. 766, div. I, vol. 16, n. 5.

(4) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 2 agost 1379 (D. de l'O. C.): «Nos por algunos grandes afferes que tocan gran proveyto nuestro e de nuestro Regno vos hauemos mester, porque vos rogamos como mas affectuosamente podemos que vingades nos al mas ayna que podredes.» Per un altre document del mateix arxiu de 7 octubre de 1379, sabem també que el Gran Mestre, tot-seguit després del seu rescat, se'n anà a Rodes. El 13 maig 1382 el rei Pere encara el creia a Rodes. El 20 març del mateix any l'escrivia interessant-se pel rei d'Armènia, près pel soldà de Babilònia. Arx. Cor. Aragó (D. de l'O. C.). Durant sa estada a Rodes l'infant Joan li demanà una grossa compilació històrica que havia fet escriure (tal vegada la *Crónica de los Conqueridores*). RUBIÓ I LLUCH: *Documents*, I, 327. Saragoça 12 febrer 1382. (D. de l'O. C.). El 9 abril 1382 l'Herèdia s'embarcà cap a Occident deixant l'illa de Rodes, i el 13 de juny arriba a Barcelona (DELAVILLE, p. 214). El 13 juliol ja consta sa presència a Avinyó.

(5) El nostre arxiu ens dóna també la notícia de l'existència d'un Joan Fernández d'Herèdia, net del gran Maestre. El 26 desembre 1377 l'infant Joan rebia a dit masip com a familiar seu en atenció als «assenyalados e grandes servicios que l amado consellero nuestro el castellano d Amposta vuestro abuelo ha feytos e continua fer al senyor rey nuestro padre e a nos...» Arx. Cor. Aragó, Reg. 1,763, f. 148. Aleshores el Gran Maestre es disposava a passar a la Morea. Tal vegada sia aquest jove fill d'un altre Joan Fernàndez d'Herèdia — qui ho era a son torn del gran Maestre—el qual des de 1351 a 1358 va ésser comenador de Miravet. Madrid, Reg. d'Amposta, III, f. 68b, i IV, f. 80b. (Vid. DELAVILLE, op. cit., p. 205, nota, i HERQUET, op. cit., 85.)

Els Hospitalers asseguren sa dominació en la Morea.

Mentres la detenció de l'Herèdia, el poder de la Ordre fou exercit pel gran preceptor, Bertrand Flotta de Saint-Sauveur († 20 març 1382), que perteneixia al comtat de Niça, personatge molt influient (1), i sota sa presidència se reuní a Rhodes, durant el cativeri del gran Mestre, un capítol dels cavallers hospitalers, el 20 febrer 1379, el qual se consagrà a la ordenació i millorament de dita Ordre, tant en els afers interiors com exteriors. Respecte d'aquests darrers l'atenció dels Hospitalers s'adreçà a restablir en la Morea sa dominació, malgrat el mal resultat de l'expedició. Amb aquest objecte enviaren des de Rodes tots els esforços disponibles, sota el comandament del frare Thomas de Cochona. Aleshores Hesso Schlegoltz fou nomenat governador o batlle de la Morea (2) i fra Rostany de Leonissa, castellà de Kalamata: Antoni Mazarella guarní el castell del port de Zonklon (Navarino) en nom de l'Ordre, i Angel de Perusa, un dels capitans a sou dels Hospitalers, fou encarregat de la defensa de Lepant. Al mateix temps, el frare hospitaler Eustachio Haste, que devia fer un paper important en l'Orient, emprenia molts viatjes a Corent per a decidir a son senyor Rayner Acciajuoli a aliar-se a l'Hospital contra'ls Albanesos, a la sao els seus més temuts enemics (3).

Aparició de la Companyia navarresa.

Entre les gents d'armes soldades per l'Ordre de l'Hospital, per a consolidar sa dominació en la Morea, apareixen de sobte isolats escamots de la Companyia navarresa, que fa en aquesta època (1378) sa primera i inesperada presentació en la Morea. Tot quant se refereix a ella és sumament obscur; però de totes passades les darreres recerques ens permeten fixar alguns fets capitals, als quals dedicarem el següent capítol.

VI

La Companyia navarresa en Grècia

Origen de la Companyia navarresa. — L'infant Lluís d'Evreux adquireix per matrimoni el Ducat de Duraç. — Antecedents històrics d'aquest Ducat. — Expedició de Lluís d'Evreux a l'Albània. — Principals cavallers de la Companyia navarresa. — Son embarc a Tortosa (1376). — Mort de l'infant Lluís a Duraç (1377). — La Companyia navarresa ofereix sos serveis a Pere III (1377). — Els Navarresos en la Morea (1378). — Els Navarresos en els Ducats (1379).

Origen de la Companyia navarresa.

Molt han fantasiat sobre l'origen de la Companyia navarresa alguns historiadors estrangers, desconeixedors de les gestes de la nostra pàtria. D'aquest punt tractàrem extensament en una obra anterior ja citada (4); ací no hem de

(1) El 31 abril (sic) 1381 el rei en Pere III, al comunicar-se-li el nomenament de vicari en favor del vescomte de Rocaberti i son pròxim viatge als Ducats, el designa amb el nom de *capitaneo gentium armorum in partibus de la Morea* (D. de l'O. C.).

(2) Hopf: *Chroniques*, 471.

(3) Delaville-le-Roulx: *Les Hospitaliers à Rhodes*, 209. — Herquet: *Juan Fernández de Heredia*, p. 70. — Hopf: *Griechenland im Mittelalter*, II, 11.

(4) *Los Navarros en Grecia*, cap. 1.

fer ara altra cosa que resumir els fets coneguts i afegir les noves notícies que sobre les vicissituts d'aquella Companyia — que devia recordar en les terres de Grècia les hassanyes realitzades setanta anys abans per la famosa Companyia catalana, — ens ha proporcionat la erudició històrica en els darrers trenta anys. Podria ésser que algun nucli d'ella es formés en la guerra entre Carles II *el Dolent* de Navarra i Carles V *el Savi* de França. En ella va pendre part l'infant Don Lluís, germà del rei de Navarra, que al front de 1,200 homens d'armes de la seva terra s'entrà per la de l'Aubèrnia, talant i robant el país que trepitjava. A l'esdevenir en 1366 la pau entre els dos monarques, les hosts de l'infant Lluís degueren trobar-se en una situació semblant a la dels catalans i aragonesos que serviren al rei Frederic de Sicília, després de la pau de Caltabellota. No sabem lo que esdevingué d'aquesta Companyia. Lo que sí coneixem és la formació d'una de nova — com més endevant ho provarem documentalment — amb motiu de la expedició a Duraç, en la qual podrien haver entrat aguerrits elements de l'antiga.

L'infant Lluís d'Evreux adquireix per matrimoni el Ducat de Duraç.

Per aquella mateixa època (1366) es va concertar el matrimoni de dit infant amb Dona Joana de Sicília, duquesa de Duraç (Durazzo), filla de Carles de Sicília, segon duc d'aquest estat, que s'anomenava també regne d'Albània. Aquestes noces obrien un nou horitzó a l'esperit cavallerívol del jove Lluís de Navarra, car els territoris que sa muller li portava en dot devia conquistar-los amb el valor de son braç i l'ajuda dels seus leials Navarresos.

Era el nou duc de Duraç fill de Felip III d'Evreux *el Bò*, rei de Navarra, (1328-1343) i de Joana de França, i germà, com havem dit, de Carles II *el Dolent;* era comte de Beaumont-le Roger i lloctinent del rei, durant les seves ausències. Va pendre també una part molt activa en els fets polítics del turbulent regnat del monarca navarrès, i en particular en les guerres amb Carles V de França i amb Pere III d'Aragó, caient presoner, en les darreres, dels Aragonesos. No és ara ocasió de referir la seva vida política, molt més havent-ne ja parlat tant d'ella els antics i els moderns historiadors del regne de Navarra (1).

Antecedents històrics del Ducat de Duraç.

Vegem ara com donaren lloc els successos de Duraç (Durazzo) i de les altres possessions dels angevins en l'Orient a l'activa intervenció de l'infant de Navarra, enllaçat amb l'última hereva de la branca menor de la poderosa casa d'Anjou, Joana, duquessa de dit estat. L'herència d'aquesta princesa en l'Albània, se trobava vinculada en la dita branca menor, la de Gravina, des de que en 1332 passà al seu poder a canvi del principat d'Acaia, cedit a l'emperatriu titular de Constantinoble Catarina de Valois i a son fill, Robert de Tarantol (Tarento). En 1333 prengué Joan Gravina els títols de duc de Duraç i senyor de l'Albània. La línia angevina de Gravina es mantingué en son nou

(1) P. Francisco de Aleson: *Anales de Navarra...* Pamplona, 1709. — José Yanguas y Miranda: *Historia compendiada del reino de Navarra.* San Sebastián 1832. — José de Moret: *Anales del Reino de Navarra.* Tolosa. E. López. 1890-1892 (12 vols.). — Pedro de Madrazo: *España. Sus monumentos y artes. Navarra y Logroño.* Barcelona, 1886, p. 450.

estat, fins que els Albanesos comanats per Carles Topia, destruïren el *despotat* grec de l'Epirus, a les vores de l'Acheloos (1358). Des de llavors l'albanès Topia prengué el títol de rei d'Albània, i des d'aquell punt així mateix pogué veure's ja pròxima la ruïna del poder angeví a Duraç. Amb les esposalles de Lluís d'Evreux amb la duquessa Joana de Duraç, terminava el govern dèbil d'una dòna, empunyant-lo mà més forta, que podia comptar demés amb l'auxili del seu germà el rei de Navarra i fins amb el del rei de França. En efecte, ja als darrers de decembre de 1365, poc abans de casar-se amb la jove duquessa de Duraç, havia rebut Don Lluís d'Evreux d'aquell, 50,000 ducats destinats a la guerra contra els Albanesos (1).

Expedició de Lluís d'Evreux a Albània. — Principals cavallers de la Companyia navarresa.

Sembla que ja des de 1369, i tal volta abans, el nou duc de Duraç se trobava a Itàlia, ja que per aquesta època comencen a canviar-se freqüents ambaixades entre ell i son germà Carles el Dolent, sens dubte pels mateixos afers de l'Albània. L'antiga ciutat de Duraç, rodejada d'aiguamolls, capital d'aquesta encontrada, se trobava llavors molt empobrida i descaiguda de son anterior benestar, mes per la seva important situació era encara molt cobejada ensems de Francs, Servis i Albanesos. Aquests darrers eren sos més temuts enemics, l'imperi servi, des de 1371, havent-se desfet, i quedat reduït a una conglomeració de petites sobiranies locals (2). En 1368 Duraç havia ja caigut en poder de l'albanès Carles Topia. L'infant de Navarra pensà aleshores seriosament en la reconquista del seu estat, i és en aquesta època quan ja apareixen els cabdills de la Companyia navarresa, que tan famosa devia fer-se a Grècia. S'entengué l'infant de primer, en 1372, amb un cert capitost de mercenaris anomenat Ingeram de Coincy, el qual se comprometé a allistar en la Gascunya un escollit escamot de cinc-centes llances i cinc-cents arquers d'a cavall, per anar a la conquista del *regnum Albanie,* contra Carles Topia i Jordi Balsic (3). Tot seguit Lluís d'Evreux se valgué d'altres medis i de comissaris més directes i de major eficàcia, cercant sos principals auxiliars en la seva terra d'origen.

Entre els cavallers i aventurers que varen reclutar-se a Navarra, trobem abans de tot En Joan d'Urtúbia, el futur conquistador de Tebes, i a Mahiot de Coquerel, el primer batlle navarrès de la Morea. Desde 1374, fins molt entrada la primavera de 1376 no cessen els preparatius ni el moviment de les gents d'armes, ni els préstecs de diners, demanats pel rei als rebedors, batlles i *merinos* de les muntanyes de la Ribera, d'Olite, Sangüesa, Ultrapuerto, Tudela i Bervizana. El rei volgué contribuir així mateix per sa part, en aquesta empresa, amb 100 hòmens d'armes. Formaren en l'expedició que partí de Navarra cap a Itàlia, molts cavallers, navarresos i gascons, alguns dels quals després se feren famosos en els anals de la Morea i de la Grècia continental.

(1) HOPF: *Griechenland,* VII, 34.
(2) CONSTANTIN JIREČEK: *Geschichte der Serben.* Gotha, 1918, II, 106.
(3) Doc. de l'Arx. de Nàpols, de 20 març 1372, ap. Mukuser, citat per CONSTANTIN JIREČEK: *Geschichte der Serben.* II, 109.

Entre ells apareixen allistats en els comptes de l'arxiu de Navarra els citats Mahiot de Coquerel, camarlenc del rei, amb 30 homes d'armes, i Joan d'Urtúbia, escuder del rei, que en portava 50; després, Tercellet de Hanecourt, Mahieu de Pinquegui i Joan de Han, amb 10 homens cada u; Guyot Darci amb 4; Pierres de Lacxaga, o Lassaga, cavaller, enviat per Lluís d'Evreux expressament a Navarra, per aixecar gents a ses despeses; i tot seguit després d'aquests primers, altres cavallers sense cap indicació de servents, assaber: Mossèn Risslart de Pollehai, cavaller, Garro, bailet de cambra, Miquel de Galdiano, escuder; Robinet de Pinquegui, i Ochoa Despusque, escuder (1). A aquests cavallers gascons i navarresos s'uní el català Roger de Castellbò, amb dos escuders. Al tenir coneixement d'això Pere III, repetint la prohibició abans feta als Hospitalers dels seus regnes en semblant cas, escriví al rei Carles II de Navarra que havia sabut pel vescomte de Castellbò, al qual encarregava cert allistament de gents per a servei de la Corona, que dit Roger s'en era anat al regne de Navarra, per a incorporar-se a les gents d'armes que s'enviaven al duc de Duraç, ordonant que el dit mossèn Roger i els que amb ell anessin, fossin excluits del guiatge i saul conduit que havia donat a les companyies navarreses per a passar pels regnes d'Aragó (2). A pesar d'això el nom de Mossèn Roger de Castellbò, figura en la llista dels que havien d'embarcar-se a Tortosa.

Embarc de la Companyia a Tortosa.

L'expedició es va preparar entre el mes de febrer de 1375 i el mes de juny de 1376. Com camí més fàcil i curt va fer el seu viatge en barques i pontons per l'Ebre, atravessant l'Aragó i Catalunya fins a Tortosa, on va embarcar-se al començ de l'estiu de 1376. Res sabem de l'època en què es trobaria a l'Albània, mes és de suposar que hi arribaria en la tardor del mateix any. El nombre total de gents, pujava, segons sembla, a uns 400 hòmens i aquest fou el darrer reforç que rebé l'infant, i constituí amb les anteriors tropes el nucli de la famosa Companyia, que no apar, per lo que de sa formació sabem, que fos molt nombrosa. Lo que sí consta és que aquesta Companyia fou originària, en sa part més principal, del petit regne pirinenc, el rei del qual es va pendre per ella més interès que el nostre Jaume II per la Companyia catalana.

Mort de l'infant de Navarra a Duraç.

Des de l'embarc de Tortosa, es perd tot rastre de la Companyia navarresa. Ignorem totalment lo que fou d'ella en el regne d'Albània. Que arribà allí i que el valerós infant de Navarra D. Lluís d'Evreux, trobà allí la mort amb la victòria, als darrers de 1376, combatent heròicament contra'ls Albanesos, plenerament ho confirmen els documents de l'arxiu de Pamplona (3). Per altra

(1) *Documentos del Archivo de la Cámara de Comptos de Pamplona*. Foren publicats en *Los Navarros en Grecia*, p. 427. Vid. sobre tot el document n. VII, p. 431 a 435, que conté els noms dels cavallers allistats i els comptes de pagament des de 15 febrer 1375 a 20 juny 1376.

(2) Arx. Cor. Aragó. Montçó 12 abril 1376. (D. de l'O. C.).

(3) Conte d'En Guillén Plantarrosa, tresorer de Navarra: «Al abbat de Galipiença et Tronchet, forrero de cambra del seynor Rey. Por fazer lures expensas yendo enta Roma e Napoles *por saber la muert del hermano del rey, don Loys, duc de Duraz*, a que Dios perdone... etc.» Arx. de la Cámara de Comptos de Pamplona, t. 156, Any 1376. *Los Navarros en Grecia...*, doc. n. IV, p. 429.

banda els del de Barcelona no'ns permeten tampoc abrigar el menor dubte sobre que la Companyia navarresa va atènyer son objecte de reconquistar la ciutat de Duraç del poder dels Albanesos (1). Dos anys després la ciutat se trobava en poder del segon marit de la duquesa Joana, el duc Robert d'Artois, lo qual ve a corroborar el que acabem de dir del resultat eficaç de la expedició. Un document ragusà de 1379, cita un capità i un castellà de Duraç com vicaris generals del duc Robert d'Artois, el segon marit de Joana, la viuda de l'infant de Navarra (2). Sols més tard veiem de nou aquesta ciutat en mans de Carles Topia, mes no ja com senyor independent, sinó en nom del pretendent francès al trono de Nàpols Lluís I, duc d'Anjou (3).

La Companyia navarresa ofereix sos serveis a Pere III.

Tot seguit que les bandes navarreses se vegeren desamparades en terra estranya per la mort de son cabdill, giraren sos ulls envers el rei d'Aragó, oferint-li llurs serveis. En 21 de juny de 1377 se trobava ja en la presència del rei llur enviat, Martí de Xalets, manifestant-li que la Companyia estava disposada a allistar-se a ses ordres i ajudar-lo en ses guerres de la manera que li pogués ésser més útil. El rei d'Aragó manifestà als caps de la Companyia navarresa, mossèn Pere de la Saga, Mahiot de Coquerel camarlenc del rei de Navarra, Joan d'Urtúbia i Guarro, escuders, que estava disposat a portar-los a la seva terra i aceptar llurs serveis, després d'aconseguida per a aquest objecte la natural llicència del rei de Navarra, al qual demanava també que els trametés dues bones naus. Mes per açò, afegia, era necessari que amenessin ensems amb ells llurs cavalls amb altres vaixells, dels quals li havia manifestat el dit Martí, que n'havien bon compliment (4). Dos dies després feia assaber el rei Pere III a son cunyat Carles II d'Evreux, rei de Navarra, que per mediació del seu cosí el comte d'Empúries, les gents d'armes que eren a les ordres del difunt infant Lluís d'Evreux, s'havien ofert de venir voluntàriament a son servei si ell els trametia al lloc de Duraç, *aon se trobaven aleshores*, vaixells suficients per a poder treslladar-se a son regne d'Aragó; sobre tot lo qual no s'atrevia a pendre cap ressolució sense el seu favorable consentiment (5). No hem sabut trobar en el nostre arxiu, malgrat la nostra diligència, la resposta del rei de Navarra, ni sabem si va ésser o no favorable als desigs d'aquelles gents d'armes, que un any abans havien atravessat els estats del seu veï el rei d'Aragó, camí de Nàpols, on els esperava l'infant D. Lluís d'Evreux.

Els navarresos en la Morea.

Que l'intent aquell dels cabdills navarresos d'acollir-se a la sobirania del rei d'Aragó no es va fer efectiu, be ho palesa el fet que poc menys d'un any després trobem a dos d'aquells mateixos cabdills, els més prestigiosos de la Companyia, En Mahiot de Coquerel, i En Joan d'Urtúbia, al servei, primer, del senyor

(1) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 23 juny 1377 (D. de l'O. C.).
(2) C. JIREČEK: *Geschichte der Serben*, II, 109. Doc. de 8 juliol 1379. Arx. de Ragusa.
(3) Ibid., II, p. 109.
(4) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 21 juny 1377 (D. de l'O. C.).
(5) Arx. Cor. Aragó. Barcelona 23 juny 1377 (D. de l'O. C.).

de Corent, Rayner Acciajuoli; després, dels cavallers de l'Hospital. La causa de aquesta inesperada traslació d'aquells aventurers des de la llunyana Albània a la Morea, l'història fins ara no ens l'ha revelada. Es de creure que la necessitat més que raons polítiques o predileccions d'afinitat ètniques els varen obligar a cercar el camí que trobaren més planer i immediat. Allunyats de sa pàtria i sens medis de retornar a ella, rodejats de poderosos enemics, endinsats en terra estranya, ¿que altre partit els calia pendre, sinó el de posar-se a les ordres del primer que els pagués llurs serveis? Veus ací les poques i obscures notícies que s'ens han conservat respecte de la sobtada aparició dels Navarresos en la península grega.

Hem vist en el capítol anterior que els Hospitalers durant la captivitat del Mestre Herèdia en poder dels Albanesos, feren tots els esforços imaginables per a assegurar sa dominació en la Morea. A l'efecte cercaren tot seguit l'aliança d'En Rayner Acciajuoli, que entre els dinastes del país anava de dia en dia guanyant més influència i poderiu, i d'aquesta missió s'encarregà Eustache Haste, comanador de la Morea. En aquesta època (1376-1379) els Hospitalers mantenien en aquesta terra, ademés de la guarnició de Lepant, a l'altre banda de l'istme, un centenar de ballesters i un centenar de *brigants* — anomenats així, perquè portaven una armadura lleugera, dita *brigantina* — manats per diferents capitans italians i navarresos i pel gran condestable de l'Acaia Centurione Zaccana. Soldejaren ademés els dits Hospitalers la companyia de cent hòmens d'armes manada per Joan d'Urtúbia, un dels caps més importants de l'antiga companyia de l'infant de Navarra, el qual sembla que fins aleshores havia estat al servei den Rayner Acciajuoli (1). Tenien igualment a sou els 50 homens d'armes den Mahiot, el company d'Urtúbia que acabava de desembarcar en la península, i que sembla que ja no va sortir d'ella. Emperò molt aviat s'adonaren de que aquest cabdill preferia treballar per compte propi i que els feia traició en profit de Jaume de Baux, el pretendent de més alt llinatge del principat de la Morea. El compromís d'aquests dos capitans havia estat negociat pel prior de Tolosa Gauchier de la Bastida, que acompanyà a l'Herèdia en son passatge a Romania. Podria molt ben ésser que durant son priorat en aquella ciutat des de 1370, se li presentés més d'una avinentesa de conèixer a alguns dels que foren després companys d'armes de l'infant de Navarra en l'expedició a Duraç. La presència de Gauchier de la Bastida en la Morea al començ de la primavera de 1378, la trobem plenament confirmada (2). Aquest prior fou també el que intervingué principalment en el fet de l'invasió dels Navarresos en els Ducats catalans, i el que els hi prestà major ajuda. En 1380 se queixava'l rei Pere III a dit Gauchier de que menacés amb la guerra a D. Lluís d'Aragó, per a obligar-lo a firmar la pau amb Joan d'Urtúbia, que havia conquistat Tebes l'any

(1) DELAVILLE-LE-ROULX: *Les Hospitaliers à Rhodes*, p. 210.
(2) DELAVILLE-LE-ROULX, op. cit., p. 210, nota 2. Vid. doc. de 25 de abril de 1378.

TAULA

DE LA GERARQUIA CIVIL, FEUDAL I ECLESIÀSTICA DELS DUCATS CATALANS DE GRÈCIA EN L'ÈPOCA DE L'ANEXIÓ (1379-1381)

a) Gerarquia civil

Vicari general: D. Lluís d'Aragó (1375-1381).
Veguer de Tebes (Estives): Nicolau d'Ardoino ? (1375-1378).
Veguer d'Atenes (Cetines): Galceran de Peralta (1377 ?-1380).
Sotsveguer: Romeu de Bellarbre (1379-1381).
Veguer de Livàdia: (La Lavadia): Guillem d'Almenara (ab. 1362-† 1379), casat amb Francula de Puigpardines, i amb fills.
Veguer de Neopàtria (La Pàtria): Andreu Çavall (ab. 1371-1390).
Castellà de Siderocastro: desconegut (1).
Capità de Salona (la Sola): el noble Jofre de Ça Rovira (1379).
Castellans de Salona: els grecs Dimitro i Mitro (1379).
Notari de Livàdia: Constantí de Mauro Nicola (ab. 1377-1381).
Notari d'Atenes: Dimitri Rendi (ab. 1366-1392). Filla: Maria Rendi (?-d. 1394), amistançada amb Rayner Acciajuoli (d. 1388-1394).

b) Gerarquia feudal

Comte de Salona (Amphysa): D. Lluís d'Aragó, senyor del Lidorikion (Ledorix), de Zeitun (Citó) (ab. 1360-† 1382). Casat amb Elena Cantacuzeno (ab. 1370-† 1394).
Comtessa pubilla de Salona: Maria d'Aragó (1370 ?-† 1394).
Comte de Demetrias (Mitra): desconegut.
Marquès de Bodonitza (Termòpyles): Francesc I Giorgio (1358-1389).
Senyor de Castri (Estanyol): Misili de Novelles (1360 ?-d. 1381).
Senyors de Carditza (La Cadarniça), i *d'Atalandi* (la Tàlandri): Galceran i Francesc de Puigpardines (1380).
Senyor de Queronea (la Cabrera): Pere de Bellestar (1380).
Senyor de Styrris (l'Estir): Joan de Llúria (1380).
Senyor d'Egina (de l'Eguena): Pere d'Aragó (1374-1380).

c) Gerarquia eclesiàstica

Arquebisbat d'Atenes: Micer Antoni Ballester, O. M. (1374-1388).
Tretze diòcesis sufragànies: cinc dintre el Ducat d'Atenes, assaber:
Megara (la Maguera): Fr. Joan Boyl (d. 1360-1374).
Daulia (la Dablia): Philippo Ardizzone, O. M. (d. 1376-?).
Salona (la Sola): Fra Henric (?-1382).
Termòpyles (la Bandonica o Bodonitza): desconegut:.
Egina (l'Eguena): desconegut (2).
Arquebisbat de Tebes: Fra Simon Atumanos, monjo grec, O. S. B. (1366-1382).
Sense cap sufragania.
Arquebisbat de Neopàtria (La Pàtria): Fra Mateu, O. M. (1376-1383) (3).
Amb un sol sufragani, assaber: el bisbat de
Zeitun (el Citó): Gregori O. S. A.

(1) El sicilià Nicolau de Sosa, fou nomenat veguer o castellà perpetu en 1367, però és probable que fos remogut quan la guerra civil pels càrrecs (1373-74).

(2) Són desconeguts els bisbes d'aquesta illa, darrer redós dels Catalans a Grècia, fins a 1396. Aleshores apareix Antonius Cipollinus, O. P. (Eubel: *Hierarchia ecclessiastica*, I).

(3) De cognom desconegut, al igual que'l del bisbe de Zeitun.

anterior, i saquejat o pres altres llocs dels Ducats. En vista de sa conducta, el rei l'amenaçava amb procedir enèrgicament contra els bens de l'Ordre en sos regnes si no cessava de molestar els seus súbdits de aquelles partides i d'ajudar als Navarresos (1). En altres lletres anteriors dirigides pel mateix rei al Mestre Herèdia i a Bertran Flota, gran comanador de l'Hospital, se queixava igualment de que l'Ordre intentés llavors noves incursions en els Ducats, com ja ho havia fet abans, de tot lo qual se'n sentia molt meravellat, per tal com estava aleshores en pau amb el rei de Navarra (2).

Els navarresos en els Ducats.

En la primavera de 1379, doncs, pels dies mateixos en què es verificava el rescat del gran Mestre Herèdia, és quan creiem que podem posar amb certesa la presentació de la banda navarressa den Joan de Urtúbia, en els Ducats, l'única de què havem notícia històrica certa que els hagués invadit. En canvi tenim presuncions suficients per creure que la banda de Mahiot Coquerel se quedà en la Morea. Al igual de lo que passà en aquesta península ignorem per complet la causa per què els Navarresos invadiren els dominis catalans de Grècia. En rigor, tractant-se de bandes soldejades, no cal cercar més mòvils que la cobdícia i l'ambició, sense tenir que acudir a altres de caràcter polític o diplomàtic. El moment, per altra part, no podia ésser més favorable.

L'extensió del present treball no ens consent historiar ara els successos de la Companyia navarresa en els Ducats catalans. Ho farem, Déu volent, tan aviat com ens sigui possible en una nova monografia, escrita amb major domini de la matèria que l'anterior, i amb major coneixement del teatre de dits successos; però estem satisfets d'haver pogut ara rectificar i traçar amb exactitut l'itinerari i principals peripècies de la Companyia navarresa — al menys en ses línies generals, les úniques que ens són conegudes — molt distint, del que suposàvem en la nostra citada monografia. Dolç és després de més de trenta anys, a la posta ja de la vida, ésser un mateix el que pugui corretgir un assaig primerenc, intentat en època no tan favorable — en la nostra terra — com la present, per als estudis històrics.

(1) Arx. Cor. Aragó. Lleida 23 setembre 1380 (D. de l'O. C.).
(2) Arx. Cor. Aragó. Lleida 10 setembre 1380. Dues lletres: la primera va adreçada sols al Mestre Herèdia, que en aquella saó era a Rodes; la segona, al Mestre Herèdia i a Bertran Flota.